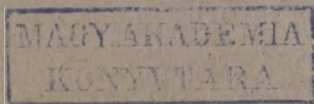

TÍZ ÉV

A

NÉMETALFÖLDI SZABADSÁGHARCZBÓL

1588—1598.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM
1914—1916. CYCLUS

TÍZ ÉV
A
NÉMETALFÖLDI SZABADSÁGHARCZBÓL
1588—1598.

ÍRTA
FRUIN RÓBERT

FORDÍTOTTA
ANTAL GÉZA

A FORDÍTÁST ÁTNÉZTE NAGY ZSIGMOND

AZ 1916-IK ÉVI ILLETMÉNY NEGYEDIK KÖTETE

TÍZ ÉV
A NÉMETALFÖLDI
SZABADSÁGHARCZBÓL
1588—1598

ÍRTA
FRUIN RÓBERT

FORDÍTOTTA
ANTAL GÉZA

A FORDÍTÁST ÁTNÉZTE NAGY ZSIGMOND

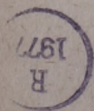
I. KÖTET

BUDAPEST,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1916.

106426

MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapest.

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

A világtörténelem csodálatos eseményei között egyike a legcsodálatosabbaknak Németalföld szabad-ságharcza, vagy a mint ők nevezik: nyolczvanéves háborúja. Az 1579. évi január 23-án létrejött *utrecht-i unióban* egyesült öt tartomány, melyhez utóbb még két tartomány lépett, szemben II. Fülöp hatalmas világbirodalmával, oly erőtlennek, oly könnyen eltiporhatónak látszott s látszik még ma is a történelemkutatók előtt, hogy szinte megfoghatatlan, miként vívhatta ki ez a hét tartomány nyolczvan éven át tartó küzdelemben a maga függetlenségét és szabadságát s miként emelkedhetett e harczok alatt a virágzásnak oly magas fokára, hogy a westfáliai békekötés után egyideig Európa első hatalmasságaként szerepelhetett.

Mint az élet kezdete általában, úgy a világtörténelmi események kezdete is hasonlíthatatlanul jobban érdekli a kutatókat, mint a későbbi fejlődés egyes mozzanatai. Ezt a jelenséget látjuk a holland történelmi tudomány terén is, a mennyiben hazai történelmüknek azzal a korszakával, mely az utrecht-i uniót közvetlenül megelőzi és követi, kiváló szeretettel

foglalkoznak a holland történelem munkásai. Jelen munkának szerzője maga konstatálja, hogy a nyolczvanéves háború a holland történelemnek legismertebb része, de hogy ennek a korszaknak is csak a kezdete általánosan ismert. A holland történelem egyik legnagyobb alakja: Orániai Vilmos, a Hallgató, a maga tragikus halálával, kétségkívül legkedveltebb tárgya volt a történelmi kutatásoknak s az a pár évtized, melyben az ő fáradhatatlan energiája, szívóssága a holland szabadság alapjait megvetette, már csak az ő személyére való tekintettel is a legkülönbözőbb feldolgozásokban részesült. Természetesen nem hiányoznak a későbbi korszakra vonatkozó feldolgozások sem, de hogy annak a korszaknak, mely Orániai Vilmos halála után következett be, mily messze kiható jelentősége volt Németalföld állami élete szempontjából, azt kellően megvilágítani s Németalföld alkotmányának kialakulását s azokat a tényezőket, melyek ennek az alkotmánynak évszázadokon át való fennmaradásában közremunkáltak, világosan feltüntetni, először és pedig teljes sikerrel *Fruin Róbert* kísérlette meg. Ez a kísérlet abban a munkában történt, melyet ezúttal magyar fordításban nyújtunk s melyről a holland kritika úgy szólva egyhangúlag elismeri, hogy a legjobb történelmi munka, a mely Németalföldön megjelent.

Fruin (ejtsd: Frajn) Róbert élete egyszerű tudós élet, minden külső jelentősebb mozzanatok nélkül. 1823 november 14-én született Rotterdamban s az Erasmus-gymnasiumban kezdte meg tanulmányait, melyeknek elvégzése után egyetemi tanulmányai folytatására

1842-ben Leidenbe ment. A történelem nehéz problémái iránt kezdettől fogva rendkívül érdeklődött, a mit mutat az a körülmény, hogy figyelmét az akkor fellendülni kezdő aegyptologia vonta magára s első értekezése, az 1847-ben megjelent doktori dissertációja, Manetho-ról, az egyiptomi történetíróról szól. Idősb barátjának, *Opzoomer Kornél Vilmos*-nak hatása alatt azonban csakhamar hátat fordít az aegyptológiának s Görögország és Itália történetével foglalkozik behatóbban, míg végre saját hazája történelmének bűvárlásában találja meg valódi hivatását.

Egyetemi tanulmányai végezte után néhány évet Utrechtben töltött, minden hivatali elfoglaltság nélkül, kizárólag tanulmányainak élve. Midőn azonban 1850-ben az a felszólítás érte, hogy a leideni gymnasiumban történelmet tanítson, szívesen engedett a felkérésnek, Leidenbe költözött át s tíz évig mint gymnasiumi tanár, majd 1860 óta mint a hazai történelem egyetemi tanára Leidenben maradt, 1899 január 29-én történt haláláig.

A mily egyszerű és eseményekben szegény a majdnem félszáz éven át a régi, híres egyetemi városban működő tudós élete, épp oly gazdag irodalmi munkássága, mely a holland történelemnek majdnem minden korszakára kiterjed. Fruin épp oly behatóan foglalkozott Németalföld középkori történetének egyes érdekesebb mozzanataival, mint a köztársaság utolsó éveinek történetével, úgy hogy tulajdonképen csak a legújabb kor története nem talált benne, történelmi okból, feldolgozóra. Egységes művet azonban nem alkotott, s írói munkássága kisebb-nagyobb essay-kben

merült ki, melyek közül legnagyobb hírre s elterjedésre ifjú korának első nagyobb terjedelmű essay-je: a holland szabadságharcz korszakából tíz évnek feldolgozása jutott.

Ha rendkívüli írói tevékenységének termékeit vizsgáljuk, körülbelül száz esztendeje a holland történelemnek az, a melyre írói tevékenységének java esik: különösen Németalföld történelmének 1588—1688-ig terjedő korszaka volt Fruin beható búvárlásainak tárgya.

1588—1688! — Mily sokat jelentő két szám a holland nemzet történetében! A két évszám közé esik mindaz, a mi e nemzet életében nagy, dicső, hatalmas. Ez alatt a száz év alatt szerzi meg Németalföld a keletindiai szigeteket, Amerikának nagy területeit; ez alatt a száz év alatt lesz a tenger urává s első kereskedő hatalommá; ez alatt a száz év alatt emelkedik a németalföldi tudomány híres egyetemei révén ép úgy virágzása tetőpontjára, mint a németalföldi művészet, főleg a festészet, ebben a században éli a maga aranykorát. Szinte hihetetlen, hogy ez a száz év felfedezőkben, vállalkozókban, államférfiakban, írókban és művészekben micsoda tehetségeket hozott létre. Fruin azoknak az alakoknak, kik Németalföld sorsát e korszakban vezették, majd mindannyiját hosszabb-rövidebb terjedelmű monographiákban ismertette. A holland szabadságharcz nagy megindítójának, Orániai Vilmosnak alakján kívül egymásután elvonulnak szemeink előtt Orániai Móricz, Oldenbarnevelt, Hugo de Groot, II. Vilmos, de Ruyter, de Witt és III. Vilmos alakjai. Különös szeretettel rajzolta meg Oldenbarnevelt alak-

ját, kit a németalföldi köztársaság tulajdonképeni megalapítójának tekint s éppen ilyen szeretettel foglalkozott III. Vilmos, későbbi angol király alakjával, akin, mint a nagy Hallgató férfi sarjából való utolsó Orániaian, őszinte kegyelettel csüggött.

Történetírói munkásságát pártatlan lelkiismeretesség jellemzi. Igaz szenvedélyvel fogott egyes vitatottabb kérdések megvilágítására szükséges adatok összegyűjtéséhez s ezeket az adatokat elfogulatlanul állította az olvasó elé, azt hiva fel mintegy tanuul pártatlanságból fakadó történelmi ítéletének igazsága mellett. Természeténél fogva inkább *történetkutató* mint *történetíró* volt. Maga is tudta s beismerte többször, hogy ha minden adatot összegyűjtött, a mit valami tárgyra vonatkozólag fölkuatathatott s ha ezt az anyagot összehasonlította és rendezte s az eseményekre vonatkozólag önmagában biztos megállapodásra jutott, akkor az anyag elvesztette vonzóerejét reá nézve s szívesen tette félre, hogy más anyag felkutatásához fogjon. Nagykiterjedésű írói munkássága jórészt annak köszönhető, hogy egyes tárgyak kidolgozására külső körülmények, főleg a holland szabadságharcz egyes eseményeinek háromezázéves évfordulói hatottak, mért különben az a szépen rendezett anyag-halmaz, melyet hagyatékában találtak, még nagyobb lett volna s aránylag kevesebb az a feldolgozott részletkérdés, a melyet éppen ilyen külső behatások alatt munkába vett.

Pártatlanság s lelkiismeretesség a történetírónak elsőrendű kötelessége — ezt a meggyőződését nem-

csak egyetemi katedrája elfoglalásakor tartott beszédében fejtette ki behatóan, de bizonyosága ennek egész történetírói munkássága is. Csak két jellemző példát ohajtunk felhozni illusztrálására.

Tudvalevő, hogy a XVI. század küzdelmeiben elsőrangú szerepet játszottak a vallási kérdések, s a mai kor történetírójának is nehéz e téren elfogulatlanságát s pártatlanságát megőrizni. A protestáns Fruin a katolikus felsőség jogait a XVI. századbeli anti-katolikus mozgalommal szemben több munkájában oly nyomatékosan hangoztatta, hogy egyes németalföldi történetírók katolikus irányú elfogultsággal vádolták s nem egy protestáns olvasója volt, ki érzületében bántva érezte magát. Ám Nuyens katolikus történetírónak a „németalföldi zavarokról“ írt művével szemben viszont határozottan hangsúlyozta, hogy nem osztozhatik abban a felfogásban, melyben a XVI. század alakjait ez a történetíró részesíti s helyteleníti azt a módot, hogy történetírók a XVI. század egyes történelmi alakjait nemcsak mint eretnekeket rajzolják, hanem egyúttal mint bűnös, hitvány embereket, kiket nem csupán az egyház álláspontjáról, de a közönséges erkölcsen álláspontjáról is el kell ítélni.

A másik bizonyítékot, melyet felhozni kívánunk, egy történelmi kérdés fölött megindult vita szolgáltatja, mely III. Vilmos személyével függött össze. A kérdés az volt, hogy III. Vilmos tudott-e a nijmegeni békéről, mikor a saint-denisi ütközetbe bocsátkozott. *Knoop* tábornok, holland történetíró, III. Vilmos határozott tagadása ellenére is azt állította, hogy a herczeg tudott a béke

megkötéséről. Fruin ezt a rendelkezésére álló adatok alapján tagadta. Néhány hónappal utóbb azonban kezébe került az ifjabb Huygens naplója, a melyből kétségbevonhatatlanul kitűnt, hogy a herczegnek volt tudomása a béke megkötéséről, de nem hivatalos. Fruin, a kire nézve ez a fölfedezés egy becses illusio szétfoslásával volt egyenlő, nem habozott az adatokat rögtön napfényre hozni s ebből levonni azt a következtetést, hogy irodalmi ellenfelének Knoopnak volt igaza.

Ez a pártatlan lelkiismeretesség, az egykorú adatoknak minél szélesebb alapokon való felhasználása — jellemzi Fruinnak minden művét, jellemzi ezt a művet is. Az adatoknak ily kiterjedt mértékben való felkutatása tette számára lehetővé, hogy bár elsősorban az állam történetét akarta megírni, mégis az illető korszak társadalmi állapota s egyéb viszonyai is érvényesültek történelmi feldolgozásában. Azok a fejezetek, melyek Németalföld kereskedelmét s szellemi állapotát a tárgyalt időszakban rajzolják, kétségkívül a legjobbak közé tartoznak, a melyeket bármely nemzet történelmi irodalmában találunk. Világosság, logikus tárgyalás, főképen pedig pártatlanság s ennek révén megbízhatóság főjellemzői Fruin munkáinak s a kik Németalföld történelme iránt érdeklődnek, nem fordulhatnak jobb vezetőhöz, mint a milyennek Fruin Róbert ebben a művében is mutatkozik.

BEVEZETÉS.

A nyolczvanéves háború történelmünknek a legjobban ismert része. Még a tanulatlan ember is, a kinek a XVII. és XVIII. századeseményeiről képze is alig van, Orániai Vilmosról, Alba herczegről, meg a hollandus polgárság szenvedéseiről tud valamit beszélni. De ennek a korszaknak is csak a kezdete ilyen általánosan ismert: Vilmos herczeg halálával lezárula legtöbb embernél az összefüggő ismeret. A mi azután történt, az csak egyes egymással össze nem függő eseményekben áll lelkük előtt. Mintha csak Hallgatag Vilmos halálával elvesztené a szabadságharcz érdekességét. Igaz ugyan, hogy a tragikus vonást, mely kezdetét annyira megkülönbözteti, jórészt elveszíti; de azért folytatásában nem kevésbé érdekfeszítő. A történetírók is jobbra csak az első időszeakra szorítkoznak. A háború, melyet őseink nem találtak hosszúnak, hogy kitartással végigküzdjék, nekik nagyon is hosszú arra, hogy részletesen elbeszéljék. Valami leküzdhetlen vágy ragadja őket a *fegyverszünet* felé, a melyet messziről maguk előtt látnak már s e miatt nagyon is futólag siklanak át mindazon, a mi a tizenkétéves fegyverszünetet megelőzi. Pedig éppen ebben a közbeeső időben dől el a nagy harc s szilárdul meg a mi nemzeti létünk.

Attól, hogy *Orániai Vilmos* halálakor a küzdelem diadalmas végét ért volna, nagyon is távol álltak a dolgok. Ellenkezőleg, az ő életének utolsó éveit éppen az jellemzi nagyon szomorúan, hogy egyik csapás a másikat érte. A szabadság, mely a genti pacificatio alkalmával mind a tizenhét tartományra nézve biztosítottnak látszott, közülök a legtöbbre nézve azóta már veszendőbe ment. Erőnknek végső megfeszítésére volt szükségünk a végből, hogy a közügy folytonos hanyatlását csak fel is tartóztathassuk, mert, hogy megakadályozzuk, az már felülmulta erőnket. A fölkelés lassan, de szakadatlanul visszább-visszább szorítódott. Hát még mikor Orániai Vilmost elvesztette a haza, hogy megnehezedett akkor nemzetünk állapota! Halála órájában méltán fohászkodott Istenhez könyörületért a szegény németalföldi nemzet részére. A tartományok, a városok, a befolyásos személyek viszálykodása, a melyet az ő tekintélye is alig bírt korlátok közt tartani, most fékevesztetten folytatódott; a bátorság, melyet ő még a kishitűekben is felgerjesztett, újra elveszett; kétségbeesve nyúltak a végső mentőeszközökhöz s próbálták az ország kormányzását s ezzel együtt a Spanyolország ellen való védekezést is Francia- és Angolországra rátukmálni. De ezt az annyira bizonytalan birtokot ezek sem merték elfogadni. Csakis az a körülmény, hogy Angliának, a maga védelme szempontjából, érdekében állott, hogy a háború Németalföldön tovább folyjon, csak ez indította végül Erzsébetet arra, hogy Leicester vezérlete alatt tekintélyes haderőt küldjön segítségül a szorongatott tartományoknak.

Ez egy pillanatra mentőeszköznek bizonyult, mert újra életre keltette a már majdnem teljesen kihalt bátorságot. Csakhamar kitünt azonban, hogy Leicester

nem volt az az ember, ki Orániai Vilmos helyét be tudta volna tölteni. Foggyatékos stratégiája nem tudta megakasztani a spanyol győzelmek folyamatát; nem tudta magának megszerezni Vilmos herceg régi segítő-társainak bizalmát; mellék-törekvések gyanujába esett. A Rendektől gyanakvóan ellenőriztetve, a fellázadt polgárság s a heves Flamand száműzöttek körében keresett támasztékot. A legborzasztóbb szétagoltsággal és zavar kezdett uralomra jutni, s az ingadozó állami épület minden pillanatban összeomlással fenyegetett. Midőn Leicester két szerencsétlen év után, mélyen megbántva, a háládatlan nyáját, a mint magát kifejezte, saját sorsára hagyta, a jövő még fenyegetőbbnek mutatkozott, mint mikor ő a kormányt elfoglalta. Húsz év óta nem volt az ügyek állása kedvezőtlenebb. A kormány semmibevétele a népnél, a kormányzók kölcsönös versengése, a pénzügyek zavara és kimerültsége, lázongás a harcosok között, teljes hiány tapasztalt vezérekben: ilyen volt a köztársaság állapota az 1588. év elején. És 10 évvel később? Mennyire megváltozott minden! Az északi tartományok, a dicsőséggel teljes hét provincia, örökre szabaddá lesz, szerencsésen küzdvén szárazon és vizen; a kormány egyértelmű s tiszteletet gerjesztő a nép szemében; a hadsereg engedelmes és kitűnően vezérelt; az államkincstár folytonosan megtöltve készségesen beszolgáltató adókkal. Spanyolország ellenben, mely már-már a fellázadt tartományok urának képzelte magát, a hadban kifáradva és kimerülve, már csak arra gondol, hogy az egész Németalföldet el ne veszítse s erre csak egy eszközt tud találni: hogy azt mint önálló államot elválassza a spanyol monarchiától.

Ez a tíz esztendő 1588-1598-ig talán a legfontosabb egész történelmünkben. Nemcsak azért, mert

szerencsés hadműveleteknek egész sorozatával hazai földünket az ellenség kezéből ez idő alatt ragadták végleg ki, hanem főleg azért, mert ezek az évek voltak tanúi azon államkormányzat megalapításának, mely alatt a köztársaság két évszázadon át virágzott; mert a kereskedelem és ipar ekkor vett példátlan fejlődést; és mert ekkor raktuk le Indiában hatalmunknak az alapjait. Nem lehet jelentéktelen látvány az, melyet ennek az időnek a története elénk tár.

ELSŐ FEJEZET.

A háború kilátásai, 1588-ban.

Láttuk már, hogy 1588 elején a németalföldi fölkelés ügye elveszettnek volt tekinthető. Belsőleg meghasonlottan és kimerülve, az egyesült tartományok senkitől sem remélhettek segédelmet. Leicester csak az imént dobta el magától haragosan az ország kormányzását s úrnője megbántódva a kegyenczével elkövetett sértés miatt, nem mutatkozott hajlandónak, hogy a hálátlanokat még továbbra is támogassa. Sőt inkább a Fülöppel való kibékülésre hajlott. Francziaországban a pártoskodás épen olyan hevesen dühöngött, mint nálunk, de a spanyol érzelmű párt határozottan túlsúlyban volt: Guise volt a nép kedvence, a gyermektelen III. Henrik valószínű utóda és Guise egészen a spanyol király szíve szerint való ember volt. Vele szemben Navarrai Henrik, az Egyesült Németalföld barátja, alig tudott megállni. Így kívülről nem volt mit remélni, belül pedig nem volt semmi önbizalom, semmi erő.

És ezzel szemben a déli tartományokban egy oly férfiú állott a kormány élén, a ki mindent egyesített magában, a mi szükséges volt arra, hogy a már leigázott tartományokat megbékeltesse és a még elpár-

toltakat a fegyverek erejével, vagy a kiengesztelés csábító szavaival megnyerje. Farnese Sándor pármái herczeg tíz évvel ezelőtt jött Németalföldre akkor, midőn az összes tartományok, Luxemburg kivételével, a genti pacificatióban egyesülve, a spanyol uralom ellen összefogtak; midőn majdnem az összes nemesek és ezek között buzgó katolikusok is, fegyverre keltek Don Juan kormányzó, a király testvére ellen. A felkelőkön nyert első győzelem kivívásában Gemboursnál, ő is segédkezett; kevéssel később, Don Juan halála után, maga lévén helytartóvá, először is a Vallon tartományokat hajtotta vissza a király tekintélye alá; majd ezekre támaszkodva az egyik tartományt a másik után, kit politikájával, kit fegyveresen, kivonta a felkelők sorából. Míg az Országos Rendek (a Staten Generaal) Brüsseltől Antwerpenbe, Antwerpenből Middelburgba, Dordrechtbe, Delftbe voltak kénytelenek menekülni: addig Farnese Sándor, a győzelmek szakadatlan láncolata után kormányának helyét Namurból Monsba, Doornikba, végül ismét a fővárosba, Brüsseltbe helyezte át.

Orániai Vilmos meggyilkoltatása után, de mielőtt még Leicester átjött volna, a győző elfoglalta a hatalmas Antwerpent, egész Európában híressé lett hadi ténnyel s ezzel kezébe kerítette az ország pénzpiacját, az egész Észak leggazdagabb városát. Ez kettős nyereség volt, mert a fölkelőket ugyanannyival szegényebbé tette. A következő években már az angol helytartó uralma alatt Venlo és Grave, maas-menti városokat fegyverrel, Zutphen sánczait és Deventer városát pedig az őrség árulása folytán foglalta el. Pedig Deventer akkor Antwerpen és Amsterdam után az egyesült tartományok egyik legelső kereskedővárosa volt. Csak kevéssel előbb, az előző év nyarán foglalta el Sluisöt,

Flandria legjobb kikötőjét, dicsőséges ostrom után. És a mit haddal elfoglalt, azt ügyes politikával megtartani és biztosítani is tudta. A kik kegyelemmel és kitüntetéssel megnyerhetők voltak, azokat megnyerte: Aerschot, a ki 1576-ban a Rendeek hadseregének főparancsnoka, ennek fia Chimay előbb kálvinista s Orániai Vilmos segítőtársa, meg az ifjú Egmont, kinek atyja meggyilkoltatásáért kellett volna bosszút állania, s még oly sokan, kiket különféle kötelékek fűztek a fölkeléshez, most előbbi szövetséges társaik ellen buzgólkodtak. Azok pedig, a kik a lelkiismeretet és szabadságot többre becsülték, mintsem hogy kegy és ígélet hozzájuk férhetett volna, kitaszíttatva, száműzetésben éltek, intő például az otthonmaradt titkos elégületleneknek.

A tizenhét tartomány közül csupán csak Zeeland, Holland, Utrecht és Friesland volt még egészen a felkelők birtokában. Groningen királpárti volt és hatalma alatt tartotta a saját környékét, az ú. n. Ommelandot, s fenyegette Friesland sík földét. A két megerősített út azon a mocsáron keresztül, mely a Zuiderzeétől az Eemsig terjeszkedve, az északi tartományokat elválasztotta attól, a mi délebbre fekszik, t. i. Steenwijk és Koevorden a spanyolok kezében voltak; Zutphen, Deventer, Nijmegen és az egész ország keletre az Ijseltől a királynak engedelmeskedett. A Maastól és Waaltól délre majdnem minden az ő hatalmában volt.

És mi mindent lehetett remélni egy újabb háborútól? A haderő, mely fölött Párma rendelkezhetett, elég-séges volt arra, hogy a siker legjobb kilátásaival megtámadja Vlissingent, a melyet az angolok megszállva tartottak; s ha ez a vállalkozás sikerül, megnyílik a

Schelde az antwerpeni kereskedelem részére ; meg van nyerve Németalföld legjobb kikötője a mélyenjáró hajók számára ; a mi megbecsülhetetlen előny éppúgy Zeeland és Holland további meghódítása, mint az Angolország ellen indítandó támadás szempontjából, a melyre a királynak előbb-utóbb mégis csak el kellett magát szánnia.¹ Vagy ha Vlissingent még nagyon erősnek tartanák : akkor Zutphenből és Deventerből meg lehetne kísérelni egy támadást Utrecht ellen, ahol Leicester barátai és ellenségei egymás ellen dolgoztak, ahol a nagyszámú katolikusok és spanyol érzelműek együttműködésüket a spanyol hadvezérnek kilátásba helyezték.² Utrecht meghódítása pedig megnyitotta volna az utat Holland szívéhez.

Halálos dőfés lett volna a fölkelésre, ha a hollandiak és zeelandiak kereskedelmét, mely egyedül volt képes fedezni a megmérhetetlen hadikiadásokat, meg lehetett volna akadályozni. És hogy lehetséges volt ezt legalább is félelmesen korlátozni, azt bizonyította az a kár, melyet a Duinkerkenből kiinduló kalózhajózás a hollandi kereskedelmi hajórajnak szüntelenül okozott. Erre a kalózkodásra még Duinkerkennél is alkalmasabb volt az imént meghódított Sluis. Egy jó csomó könnyű hadihajó, mely ott őrt állana, a hollandi

¹ Strada, l. IX. t. II. p. 535 (edit. 1648).

² Coloma, „Las guerras de los Estados Baxos, 1588—1599“ (Amberes 1625), p. 34. Coloma jól értesült és hitelt érdemlő író ; az alatt az idő alatt, melyet leír, Németalföldön volt hadiszolgálatban, sok eseménynek tanuja volt ; másokról meg barátjai útján értesült, kik között nagyon befolyásos emberek is voltak, mint Diego de Ibarra, kinek munkáját ajánlotta. Elbeszélését sűrűn használom a nélkül, hogy arra minden alkalommal hivatkoznám.

kereskedők ki- és befutó hajóira megsemmisítő vadászatot tarthatna. Épp így célirányos volt a keletiten-geri hajózást Delfzijlből nyugtalanítani, ahol Verdugo, Rennenberg utóda a frieslandi helytartóságban, hajókat szerelt fel hadi célokra.

Nem ok nélkül remélhette tehát Párma, hogy a pártütő tartományokat rövid idő alatt mind visszanyeri a király és az egyház részére. Büszke önérzettel tekinthetett ez elé az eredmény elé: hiszen nagyobb szolgálatot, mint Németalföld békére kényszerítése, nem tehetett volna sem Spanyolországnak, sem az egyháznak. Spanyolország erőit, melyek hosszú éveken át a felkelés elfojtására forgácsolódtak el, ez esetben ismét az igaz hit terjesztésére lehetne fordítani. Németalföld erői, a melyek fájdalom! nagyon is rég idő óta az eretnokség ügyének bűnös szolgálatában állottak, újra az egyház érdekeinek, a spanyol monarchia nagyságának szolgálatába szegődhetnek. És Németalföld erői éppen nem voltak csekélyek. A tizenhét tartomány, lakosság és segédeszközök tekintetében egyaránt gazdag, minden megerőltetés nélkül képes volt harmincz-ezer gyalogost, kétezer lovast és száz hadihajót kiállítani az uralkodó rendelkezésére¹ s ezzel az erővel gyarapodva Spanyolország Európa ura lehetett. Ez esetben nem lenne nehéz Franciaországban a hugenották vereségét betetőzni s a liga barátjainak uralmát biztosítani. Ez esetben eljönne az ideje annak, hogy egyesült erővel megtámadják a gyűlölt Angolországot, mely Fülöpnek és az egyháznak minden alkalommal útjába

¹ Ennyinek mutatta ki Oldenbarnevelt 1598-ban IV. Henrik előtt Németalföld hadierejét a maga által készített Követségi Jelentés tanúsága szerint.

állott, de ahol az igazhivők száma még elég tekintélyes volt arra, hogy a kívülről jövő erőteljes lökés segítségével az eretnek kormányt megdöntsék. És ha végre Németországban is megkezdődnek a végső döntő harcz, a mely napról napra világosabban és közelebb-ről mutatkozott, akkor Spanyolország nem hiába vegyülne bele ebbe a harczba; a katolikus egyház épp oly megosztatlanul uralkodnék Európa fölött, mint most Spanyolországon uralkodik.

Hogy ez a nagyszerű cél megvalósítható legyen, kitartásra volt szükség, de egyúttal mérsékletre is. Nem volt szabad egyszerre nagyon sokra vállalkozni. Először a király saját országaiban kell a felkelést leverni, mielőtt az eretnekeket a külföldön megtámadnák. A sértest és a kárt, melyet Erzsébet éveken át Spanyolországnak okozott és a melyet nemrég Stuart Mária kivégeztetésével még súlyosbított, bármily elviselhetlennek lássék is, még egy ideig viselni kell: a bosszúállás annál fényesebb lesz, minél továbbra marad. Ha lehetséges volna, czélszerű volna Erzsébetet magát békeajánlatokkal elvonni Németalföld ügyétől, hogy ezt, önmagára hagyatva annál biztosabban le lehessen verni. És a szerencse úgy akarta, hogy éppen most tegye a Rendekek Leicesterrel való czivakodása, a királynőt a hollandusokkal szemben idegenkedővé. A béketárgyalást, a melyet már két év előtt megkezdtek, most buzgóbban folytatta a királynő, mint bármikor azelőtt. Most megpróbálta a Rendekeket is belevonni abba, de előre is látható volt, hogy azok, a kik Németalföldet most kormányozzák, tudni sem akarnak a spanyol király előtt való meghódolásról. És ha ezek vonakodnak, nem látszott lehetetlennek, hogy a királynő a külön béke számára meg lesz nyerhető. Az angol

követek márcziusban átjöttek Flandriába és Párma teljes erejével rajta volt, hogy a tárgyalások számára az őszinteségnek legalább a látszatát biztosítsa.

Ily kedvezően állottak 1588 elején a spanyol uralom kilátásai. Csillagjósok és jóvendőmondók már rég idő óta ezt az évet mondták a világ elpusztulása évének, vagy legalább is olyannak, melyben nagy csodák és hatalmas birodalmak sorsfordulatai lesznek várhatók.¹ Ez az esztendő tényleg látta Spanyolország szerencséjének megfordulását és látta évszázadokig tartó hanyatlásának kezdetét.

¹ Ezek a jóvendölések úgy látszik mély benyomást tettek a lakosságra. A történetírók megemlékeznek róla; legkimerítőbben Pasquier I. XII. des lettres, p. 781 (edit. 1619.) V. ö. Voet, Select. disput. II, p. 951.

MÁSODIK FEJEZET.

Fülöp támadása Angolország ellen.

A balsiker, mely Fülöpöt mostantól kezdve csaknem szakadatlanul üldözte, inkább tulajdonítható saját balfogásainak, mint ellenségei megfontolásának. Fülöp megfélekedezett a mérsékletről, mely a tartós sikernek föltétele. Többre vállalkozott egyszerre, mint a mennyit erői megengedtek: egyik vállalkozása akadályozta a másikat, anélkül, hogy maga sikerült volna. Angolországnak meggondolás nélkül megkockáztatott megtámadása meghiusult és meggátolta Németalföld leveretését. És ezt az első hibát sok más követte. Különös, hogy ő, a ki túlságos körütekintés és habozás miatt szokott hibázni, öreg korára a meggondolatlanság hibájába esett. Ezt a fordulatot tán új tanácsosainak, a kik most Eboli és Granvelle helyébe léptek, Idiaqueznak és méginkább de Moura Kristófnak lehet felróni¹. Lehetséges az is, hogy Portugáliának és Portugál-Indiának szerencsésen befejezett meghódítása ébresztett benne kedvet és bátorságot nagyobb szabású és kockázatosabb hadi vállalkozásokra.

¹ Ranke, Fürsten und Völker von Süd-Europa. Bd. I. S. 192.

Fülöpnek már évek óta szeme előtt lebegett egy nagy vállalkozás Angolország ellen, inkább a katólikus egyház, mint a spanyol uralom érdekében, jól-lehet Angolországban is, főkép Németalföldet gondolta legbiztosabban visszanyerhetni. Hiszen Angolország, mely fölött az eretnek Erzsébet királynő uralkodott, volt a pápa és a spanyol király ellen lázadóknak mindnek és mindenütt, a legfőbb támasza. Mennyire megváltoztak az idők! Régebben Németalföld urai mindig leghívebb szövetségesei voltak az angol fejedelmeknek, természetes ellenségük, Franciaország ellen; előbb a flandriai grófok, majd ezek utódai a burgund hercegek. Sőt mikor a burgund örökség végül az osztrák házra szállott, mely azonfelül még Spanyolországot is örökölte, a régi szövetség még akkor is megmaradt; sem az irigység, sem a túlságosan hatalmas szomszédtól való félelem, nem bírhatta rá Angolországot arra, hogy ezt megszegje. Ellenkezőleg a Tudor-ház házassági összeköttetések révén a legszorosabban kapcsolatba lépett az osztrák-spanyol fejedelmi házzal. De a reformáció itt is mint mindenütt, szétszaggatta a régi kötelékeket.

Míg Angolországban a protestáns és a katólikus kormányok váltakoztak, ugyanakkor mindig megváltozott Spanyolországhoz való viszonyuk is. Mária, Fülöp felesége, a két koronát szorosabban egyesítette, mint bármikor azelőtt; spanyolok és németalföldiek mellett angol katonák harczoltak St. Quentinnél; és Calais, Angolorzágnak legutolsó franciaországi birtoka, a spanyol szövetség kedvéért ment veszendőbe. De alig halt meg Mária s alig lépett trónjára nővére Erzsébet, a régi barátság legott halálos gyűlöletbe csapott át. A büszke királynő azonnal a protestáns

mozgalom élére állott, tehát Fülöp ellen, a katholicizmus védője ellen foglalt állást. Hogy kettőjük közül melyik kezdte meg az ellenségeskedést? nehéz volna meghatározni; az ellenséges érzület mind a kettőjükben egyszerre született meg. A cateau-cambresisi béke, mely oly hosszú háború után Spanyolországot és Franciaországot kibékítette, azzal a világos célzattal, hogy az eretnekséget mindkét országban annál nyugodtabban ki lehessen irtani, félreismerhetetlen fenyegetés volt az eretnek királynő ellen. Fülöp sohasem titkolta, hogy az igaz hitnek Angolországba újra való bevitele előtte mindennél drágább volt. Erzsébet is nagyon jól tudta, hogy Fülöp őt minden habozás nélkül feláldozná ennek a nagy célnak, hogy csupán ereje de nem akarata hiányzott arra, hogy őt trónjáról letaszítsa. Nem lehet csodálni, hogy Erzsébet veszedelmes ellenségeit megosztani és kifárasztani igyekezett, hogy Franciaországot Spanyolország ellen bujtogatta, hogy a protestáns lázadókat: Franciaországban a hugenottákat, nálunk a geuzöket, a két kormány ellenében támogatta. Ehhez járult még, hogy Angolorzágnak épp az ő idejében fejlődésnek lendült tengeri hatalma vágyódóan tekintett India kincsei felé, a melyeket Spanyolország a maga részére lefoglalt s a melyekből más nemzet részére mit sem akart átengedni. A kereskedelem kelettel és nyugattal az angol tengerészek elől el volt zárva; ellenállhatatlanul csábította tehát őket a kalózkodás és a szabad zsákmányolás. A Spanyolországgal legalább is a távoli tengereken és az újonnan felfedezett világban folytatott háború kíváncsabb volt a békénél. Erzsébet igyekezett tehát Európában békét tartani Fülöppel, oly módon is, hogy saját alattvalóival foglalkoztatta; de azt szívesen elnézte, hogy az

angol kalózok a spanyol ezüstszállító hajókat és a spanyol gyarmatokat fosztogatták.

Fülöp is jó ideig szívesebben választotta a látszólagos békét, mint a nyílt háborút. Sokkal több baja volt a lázadó Németalfölddel, hogysem még annak a szomszédságában újabb ellenséget keressen. Erzsébetnek alig leplezett ellenségeskedéseit, az ő trónja, sőt élete ellen irányzott titkos merénylettekkel viszonzta. Keze benne volt az Erzsébet kormánya ellen irányzott minden összeesküvésben, annál is inkább, mert az Angolországban fogva tartott katolikus Stuart Mária volt kiszemelve arra, hogy a trónjától megfosztott Erzsébetnek helyére lépjen. Midőn Norfolk a lázadás zászlaját ki akarta bontani, Alba herczegnek, ki ezidőtájt a geuzókat leigázva tartotta, a legnagyobb fáradságába került, hogy Fülöpöt az angol elégyületlenek fegyveres támogatásától visszatartsa¹. Alba az ügyek állásával, saját tapasztalatából, alaposan ismerős lévén, aggódo érzettel gondolt a következményekre, a melyek egy ilyen támadás balsikere esetén bekövetkezhetnek. Figyelmeztetései Fülöpöt már-már meg is győzték, midőn Norfolknek és összeesküvő-társainak felfedeztetése és kivégeztetése minden további fontolgotást szükségtelessé tett.

Volt más eszköz is arra, hogy Angolországot megtörje, kevésbé erőszakos, de nem kevésbé célirányos. Csak kereskedelmét kellett megbénítani; ez esetben megfosztva attól, a mit nem nélkülözhetett, magától is kénytelen lesz meghódolni. A spanyol kormány éveken át foglalkozott idevágó tervekkel. A continen-

¹ L. többek között az ő 1571. augusztus 27-én kelt levelét: Gachard: Correspondance de Philippe II. t. II. p. 193. 384.

talis blokk, a szárazföld elzárásának a gondolata, a melyet néhány század mulva Napoleon akart megvalósítani, megfordult már Fülöp tanácsosainak agyában is.¹ 1568 év őszén Erzsébet azokat a hajókat, a melyek Albának Spanyolországból tekintélyes összegű pénzt hoztak s a melyek rochellei kalózok által üldöztetve Angolországba menekültek, lefoglalta és daczára a legnyomatékosabban hangoztatott követeléseknek, vonakodott őket szabadon eresztetni.

Ezzel a spanyol kormányzót kínzó pénzszükségbe és jelentős zavarba juttatta. Az ellenségeskedésnek ez a ténye, a melyet a legsemmitmondóbb ürügyek alig tudtak leplezni, bosszúért kiáltott. De nyílt erőszak egyelőre még nem volt tanácsos. Titkon azonban a londonispanyol követ tárgyalásba bocsátkozott a francia követtel s igyekezett vele Erzsébetnek az egyház ellen irányzott ellenségeskedései kapcsán megértetni, hogy mennyire szükségessé vált, hogy a katolikus hatalmak ellene forduljanak s mennyire üdvös hatása lenne annak, ha Franciaország és Spanyolország egyidejűleg kikötőiket Angolország kereskedelme elől, míg ez az eretnokségben megátalkodottnak mutatkozik, elzártnak nyilvánítanak. Ilyen intézkedéssel szemben, ha ezt szigorúan végrehajtanák, Angolország nem tudna megállani magától, meg kellene adnia magát, s az egyházba vissza kellene térnie. Mert kormánya és népe nagyrészt a külfölddel folytatott kereskedelemből tartja fenn magát. A királynő jövedelmeinek javát a kiviteli és behozatali vámokból nyerte, a nemesség főleg megszámlálhatatlan nyájának gyapjából él, a melynek leg-

¹ Correspondance diplomatique de la Mothe Fénélon, t. I. p. 70, t. II. p. 153, t. III. p. 75.

nagyobb részét külföldre vitték ki; s az iparból, mely ezzel a kereskedéssel összeköttetésben volt, nyerte a nép széles rétege a maga élelmét. Ha tehát ez a kivitel megakadályoztatnék, a legtöbb üzlet megszűnnék, s a kormány megfosztatnék nélkülözhetetlen jövedelmeitől; az inség által kényszerítve, fejedelem és nép a meghódolásban és megtérésben keresnék üdvüket, minden küzdelem nélkül ki lenne űzve az eretnokség legveszedelmesebb rejtekéből. És csakugyan, ha a francia kormány — az egyház érdekében — a túlságosan hatalmas Spanyolországgal szemben való féltékenykedését eldobta volna és föltétlenül a spanyol kormányval együtt járt volna el, ha a szárazföld összes kikötőit az Ems és Gibraltárszoros közt hirtelen elzárták volna az angol iparczikkék elől, akkor a kereskedelmi válság kimaradhatatlan lett volna, s nem lehet megmondani, hogy az általános levertség hova juttatta volna a népet. Szerencsére azonban Franciaországnak semmi kedve sem volt arra, hogy Spanyolországgal összefogjon. És így hasztalan volt az, hogy a flamand és spanyol kikötőket elzárták; a míg Franciaország felé az út nyitva állott, ez az intézkedés csak félig hatott; ezenkívül az angol kereskedelem hamarosan új piacokat is talált Brémában, Hamburgban és a keleti tenger partján.

Ide is követte őt Fülöp irigykedése. Akkoriban még inkább, mint utóbb, a Keleti-tenger volt Európa gabonaraktára, melynek készleteiből, főkép a hollandusok, de az angolok is, igen előnyös kereskedést űztek Dél-Európával. Ezt megakadályozni kedvencz törekvése volt a spanyol királynak. S mivel nem volt abban a helyzetben, hogy szabad és becsületes versenynyel az eretnek kereskedőket kiszorítsa és pótolja,

egy csapással akarta őket ettől a hajózási lehetőségtől megfosztani. Szerződéssel vagy erőszakkal igyekezett a Keleti-tenger kapuját a Sundot, hatalmába keríteni; így gondolta, hogy a gabonakereskedés fölött a rendelkezést örökre a kezeibe veheti, s ezt annak ajándékozhatja, a kinek akarja. Ismételten tartottak Hollandia és Angolország attól, hogy Dánia Fülöpnek ezt a kívánságát teljesíteni fogja és bőséges kárpótlási összegért a Sund vámját a spanyol királynak adja bérbe.¹ Tényleg tárgyaltak is erről többször. Európa szabadságának szerencséjére azonban a tárgyalás soha sem végződött eredményesen.

Még egy másik tervről, mely épp oly kevésbé valósult meg, találunk említést. Lengyelország és Svédország királyaival szövetségben akart Fülöp Dániának, mely szintén eretnekország volt, háborút üzeni. Egy hatalmas hajóhad és nagyszámú seregek lettek volna hivatva a kis országot különböző oldalról megtámadni; a biztos zsákmány már előre szét volt osztva a szövetségesek között, s az eretnekség kiirtása és a Sundnak az egyház ellenségei elől való elzárása, el volt határozva.

De Báthory István lengyel királynak a halála meg-hiusította ezt a tervet.² Még egyszer, mikor Zsigmond lengyel király nekikészült, hogy Svédország trónját, mely örökösödés révén őt illette, meghódítsa, felelevenedtek ezek a régi tervek. Ha ez a vállalkozás sike-

¹ Reyd, blz. 289. Resolutiën der Staten van Holland 1596, blz. 455.

² Discours adressé à Richelieu par L. Aubery du Maurier Consul à Dantzick; Weiss, L'Espagne depuis le règne de Philippe II, t. II. p. 315 sq. V. ö. Mémoires de Hambourg etc., par Aubery du Maurier, Blois 1735, p. 165.

rül, az esetben, úgy számítottak Spanyolországban, Zsigmond Elfsborg erődét Westgothlandban, Fülöpnek adná át; egy hajóhad ezeken a vidékeken felszerelve az igazhit javára megakadályozná az eretnekek kereskedését.¹ De Svédország elfoglalása nem történt meg, a Sund nyitva maradt s az eretnekek megmaradtak továbbra is a gazdag gabonakereskedelem birtokában.

Így azt az első tervet, hogy Angolországot közvetlenül kell megtámadni, újra elővette. Már 1583-ban kezd Fülöp Pármához intézett leveleiben erről újra említést tenni; s nyomban Antwerpen elfoglaltatása után hozzáfognak Spanyolországban egy hatalmas hajóhad felszereléséhez. 1588-ban végre az előkészületek annyira haladtak, hogy a régóta halogatott vállalkozás végrehajtására lehetett gondolni.

Most talán kedvezőbb volt az alkalom, mint Norfolk összeesküvésekor, a midőn Alba oly komolyan emelte föl figyelmeztető szavát? Ellenkezőleg. Minden tekintetben kockázatosabb volt most a vállalkozás, mint akkor. Igaz ugyan, hogy attól az időponttól kezdve Erzsébet újabb okot adott a haragra: Leicestert segítségére küldte a király lázongó alattvalóinak, a portugál trónkövetelőt, Don Antoniót, támogatta Fülöp ellen, végre a mult évben Stuart Máriát saját és a protestáns Angolország biztosságáért feláldozta. Az is igaz, hogy Fülöpöt minden oldalról buzdították a nagy vállalkozásra. Az angol száműzöttek könyörögtek neki szerencsétlen hazájuk megszabadításáért. Castilia cortesei figyelmeztették, hogy álljon bosszút az oly hosszsan tűrt sértésekért. Maga a pápa, V. Sixtus megbízta azzal, hogy hajtsa végre az egyház átkát Erzsébeten,

¹ Ranke, Pápste, Bd. II. S. 375.

s vezesse vissza országát a Róma iránt való ősi engedelmességre. De mindezek az okok a hidegen számító politika előtt nem voltak döntő érvényűek. A pénzbeli támogatás, a melyet Sixtus kilátásba helyezett, csekély volt. Szellemi fegyverei pedig alkalmasak voltak ugyan az eretnekek elkészerítésére, de nem azok leverésére. És Stuart Mária halála folytán Erzsébet trónja szilárdabban állott, mint bármikor azelőtt. Ezt előre látta a hidegvérű Cecil s ezért követelte éveken át szünetlenül az állam érdekében Mária fejét. Tudta, hogy a katolikusok mozgalma egyetemes terv és mindnyájuk által elismert fő hiányában, magától meg kell hogy szűnjék. Hiszen mire is hívhatta volna őket most fel Fülöp? A meglevő kormány megdöntésére. De mit állíthatna ő ennek helyébe? Neki, a habozónak, még magának sem volt semmi határozott terve; uralomvágyát meg jól ismerték és gyanuval viseltettek ellene Angolországban. A katolikus nemesség hóhérkéz által vesztette el vezetőit; a legelőkelőbb származású fiatal nemesek tekintélyes része pedig meg volt nyerve Erzsébet számára. A középosztály egyre ragaszkodóbbnak mutatkozott a királynő, s buzgóbbnak [a protestantizmus iránt. Angolország erői úgy a védelemre, mint a támadásra állandóan emelkedtek. És Angolországon kívül a körülmények nem kevésbé voltak kedvezőtlenek. Skócia királya, kinek a támogatására Fülöp joggal számíthatott, most, hogy az ő anyjának a haláláért jött Fülöp bosszút állani, jobban tartott a spanyol uralomtól és dolyftól, mint a mennyire vágyott bosszút állani az angol királynőn, kit egykor trónján követni reménylett. Tőle nem lehetett segítséget várni, sőt ellenkezőleg. Franciaországban igaz ugyan, hogy a liga pártja, mely Fülöppel össze volt forrva, ebben

a pillanatban uralmon volt; de a polgárháború gazdag volt hirtelen fordulatokban: egy tördőfés mindent megváltoztathatott.

Főleg a dolgoknak Németalföldön való állása szolt az olyan vállalkozás ellen, mely, még sikerülte esetén is, Spanyolország legjobb erőit egyideig az ottani harczsín teréről elvonná. Az alkalom most kedvező volt, hogy a megkezdett visszahódító munkát be lehessen fejezni; most kellett azt megragadni, mert ha most elszalasztják, talán soha sem tér többé vissza.

Így vélekedett Párma, a kinek ebben a dologban a király előtt nagyobb tekintélyének kellett volna lennie, mint de Moura Christophoronak, a ki Madridban nem rendelkezhetett az angol és holland ügyek helyes ismeretével; vagy mint akár Stanleynek és a többi számüzötteknek, a kik a vállalkozással csak nyerhettek, de semmiesetre sem veszíthettek. Elég gyakran hangoztatta már Párma annak szükségességét, hogy minden erőt erre az egy czélra, Németalföld pacificatiójára kell összefogni: de hasztalan. Most azzal a vállalkozással szemben, a melyen Fülöp szívvel lélekkel csüggött, nem mert mereven elutasító állást elfoglalni, de igyekezett azt legalább elhalasztatni, s azért támogatta egész tekintélyével Santa Cruznak, a legtehetségesebb spanyol tengernagynak, az Armada kijelölt parancsnokának tervét, ki szükségesnek tartotta az Északi-tenger valamelyik, mélyenjáró hajók számára alkalmas kikötőjének elfoglalását, mielőtt a hajóhad a spanyol kikötőket elhagyná, mert enélkül egyetlen egy vihar megsemmisíthetné a leghatalmasabb flottát is. Ilyen kikötő egyedül Vlissingen volt; és Párma fogadkozott, hogy ha szabad kezét hagynak neki, ezt néhány hónap alatt elfoglalja. Ha ehhez a király hozzá-

járult volna, Párma remélte, hogy majd új haladékokat sikerül kieszközölnie s előbb leigázhatja egész Németalföldet, mint Angolországot Fülöp megtámadná.¹ Belátta, hogy az angol vállalkozás sikere attól az állapottól függ, melyben Németalföld lesz. De a királyt semmi sem volt képes további halasztásra rábírní; ő az időt alkalmasnak találta, bízott Istennek támogatásában, hisz főkép az ő dicsőségét szolgálni volt célja. Remélté, hogy a lázadó Németalföldet Angolországban verheti le legbiztosabban.

Ha volt körülmény, mely kezére játszott, az angol királynénak minden aggodalom nélkül való voltát lehet annak tekinteni. Erzsébet békére vágyakozott, s hajlandó volt elhinni azt, amit kívánt. Zokon vette, ha más gondolatokra akarták bírni. A háborúra való készülődés sokba került s az ő takarékosága elhitette vele, hogy még nincsen olyan nagy készülődésre szükség, hogy még nem fenyeget veszély. Hogy Spanyolországban, Portugáliában, Itáliában éjjel-nappal dolgoztak a hajóhad felszerelésén s élelmi eszközök és hadiszerek összehordásán, azt nem lehetett tagadni, de miért ne szolgált volna ez, a mint a spanyolok kijelentették, annak a gazdag flottának a biztosítására, a melyet nyugatról vártak. Párma, mióta Sluisötelfoglalta, semmi mással nem foglalkozott, csak könnyű szállítóhajók építésével és felszerelésével, új csapatok toborzásával és begyakorlásával, melyeket Flandriában vont össze; de hisz erre nézve nem ő maga jelentette-e ki, hogy a zeelandi partok ellen akar indulni? Így igyekezett a takarékos királynő önmagát megnyugtatóni. Miniszterei nem tudták felnyitni szemét s csak panaszo-

¹ Strada, I. IX. t. II. p. 535.

kodni tudtak elvakultsága miatt. Már-már úgy volt, hogy Fülöp készületlenül támadhatja meg. De ekkor hirtelen azt a pápai bullát, mely az eretnek uralkodó-nőt trónvesztettnek nyilvánította, ezer meg ezer példányban terjesztették, egyidejűleg Allen jezsuitának a szennyiratával, — Allent ez alkalomból célzatosan bíbornokká nevezték ki, — amelyben ez a büszke Erzsébetet fattyúgyereknek csúfolta, a ki házasságtörésből jött a világra, s méltatlan arra, hogy uralkodjék, s a mely irat az igazhivőket felszólítja, hogy az egyház ítéletét segítsenek végrehajtani. Ez volt Fülöp hadüzenete, mely a békealkudozások helyébe lépett. Hihetetlen volt ennek a hatása a protestáns Angolországra. Nem volt szükséges, hogy Erzsébet a néptől segítséget kérjen; mindenütt megelőzték kérését: az egész nép fegyvert fogott, a tengerpartokon csak úgy nyüzsgött a sok harczos, a tengeren pedig csakúgy rajzottak a hadicélokra sebtében felszerelt kereskedelmi hajók. Németalföldtől támogatást kértek s tüstént kaptak is. Azonban a spanyol hajóhad már bent volt a csatornában, mielőtt ők mindennel készen lettek volna.

Nem ismételtem itt, a mit százszor leírtak már, hogy mily siralmasan semmisült meg a nagy hajóhad. Megérdemelte, hogy megsemmisüljön, mert könnyelműen és megfontolás nélkül bocsátották tengerre, czélszerűtlenül szerelték fel, s ügyetlenül vezették. Nagy, esetlen hajókból álló hajóhad, a melynek részben még tapasztalatlan matrózait innen-onnan szedték össze, egy egészen tudatlan tengernagy vezetése alatt, ismeretlen, viharos vizekre küldve, kikötő nélkül, a hol szükség esetén menedéket kereshetne!¹ Midőn Párma

¹ A franczia követ május 6-án Madridból a következőket

17000 harcosát, a kiknek az Armadához kellett volna csatlakozniok és a kiket Duinkerkenben és Nieuwpoortban ültettek hajóra, könnyű angol és holland hajók megakadályozták abban, hogy a kikötőből a nyílt tengerre kijussanak: a spanyolok mélyen járó hajói képtelenek voltak a homokzátonyok között a csekélyszámú ellenséget elűzni. És míg így az idő mult s az Armada czél nélkül vesztegelt Calais előtt, néhány gyujtogatóhajó páni rettegést támasztva futamította meg és kergette az északi viharok karjába, a melyek a hajóhadat a skót és ír partokon ízre-porra zúzták. A fele sem látta viszont Spanyolországot.

És még kétséges, hogy vajjon Fülöp ezzel a korai vereséggel nem egy sokkal nagyobb csapástól, menekült-e meg? Ha a kikötés sikerült volna és Párma 23000 ember élén Angolországban megjelent volna, vajjon olyan nagyon biztos-e az, hogy az országot elbírta volna foglalni? Nem hiszem, hogy erre a kérdésre feltétlenül „igen“-nel lehetne felelni. Az angol hadsereg kétségkívül sokkal kevésbbé volt ugyan gyakorlott, mint Párma válogatott csapatai, de ezzel szemben sokkal nagyobb számú volt. Soranzo velencei követ 1554-ben a harcosok számát, a mennyit Angolország szükség esetén könnyen ki tudott állítani, százezer lándzsával vagy nyíllal és íjjal felfegyverezett emberre tette.¹ Ilyen hatalom egy kisebb rendes hadsereghez

írja kormányának: Nem lehet megérteni, hogy Fülöp király ezt a hadjáratot Angolország ellen megindítja, míg nem biztosítja magát a felől, hogy Felséged az ő terveit nem akadályozza-e meg. A kimenetel, ha az ember a hadi erőket tekintetbe veszi, Spanyolországra nagyon kétséges. — Von Raumer, Briefe aus Paris, Bd. I. S. 199.

¹ Relazioni degli Ambasciatori Veneti, Serie I. vol. III. p. 58.

csatolva abban az időben sokat tehetett, s az angol népet már akkor is bátornak ismerték. A többség kétségkívül épp oly ádázul küzdött volna függetlenségéért, mint ahogyan a holland polgárság tette, s mindenesetre sokkal vitézebbül, mint a szedett-vedett zsoldosok, a kik Spanyolországot pénzért szolgálták. Sok függött volna az angol katolikusok magatartásától és ezek semmi olyat sem tettek, a mi jogot adna arra, hogy őket a hűtlenség vádjával illessük. Nem arról volt most már szó, mint előbb, hogy Stuart Máriát, a ki szerintük Angolország törvényes királynője volt, a fogásból a trónra ültessék; most csak arról lehetett volna szó, hogy országukat szolgáltassák ki a spanyol királynak, a kinek további terveit mély homály borította, de a kinek mértéktelen uralomvágya nyilvánvaló volt. Lingard, a katolikus történetíró, ki is jelenti, hogy hitsorsosai az ellenséggel való minden összejátszástól mentek voltak, s azt állítja, hogy a katolikusok és nem katolikusok egyformán küzdöttek volna az ország szabadságáért.¹ Előttünk van a hollandusok kezébe került spanyol hajóparancsnok, Don Diego de Pimentel bizonyágtétele, hogy a spanyolok nem számítottak az angol katolikusok együttműködésére, ellenkezőleg: biztosra vették, hogy legtöbbjükkel az ellenség sorai-ban fognak találkozni.² Mily hihetetlen könnyelműséggel tették tehát kockára a partra szálló spanyol sereget. Mi lett volna belőle, ha a kontinenstől a viharok s Angolország és Hollandia hajói által elvágatva, életre és halálra menő harczot kellett volna folytatnia egy elkeseredett nemzet ellen? És Párma

¹ Lingard, History of England, Elisabeth, chap. IV.

² Bor III. k. 325. l. egy ezen időből való röpiratból.

haderejének Angolországban való teljes veresége, Spanyolországra nézve még más következményekkel is járt volna, mint az Armada hajótörése. A tizenhét tartomány örökre való elvesztését nem lehetett volna ez esetben megakadályozni. Talán nem túlzott Alba, mikor azt mondta, hogy egy nagy vereség Angolországban halálos veszedelem lenne a katolikus egyházra.

Kimondhatatlan örömmel, a seregek Ura iránt érzett mély hálával vették minden ország protestánsai Fülöp megaláztatásának hírért. Ő benne volt a támadó katholicizmus mintegy megszemélyesítve; az ő veresége, egyházának a veresége volt. Kétségkívül túlozták veszteségének nagyságát; de ez a túlzás bizonyította, hogy Spanyolország erkölcsi túlsúlya mennyire megtört. Az eseményeket nemcsak a maguk belső súlya szerint kell mérlegelni; az az érték, melyet a nép véleménye tulajdonít nekik, szintén nyom a latban. Ha a hollandusok és angolok bátorságának kevesebb része volt is a győzelemben, mint a vihar erejének és a spanyolok balfogásainak, mégis győzteseknek érezték magukat és ez az önérzet fokozta erejüket. A közös győzelem helyre állította ezenkívül a kölcsönös bizalmat, a melyet Leicesternek a Rendekkel való vívódása megzavart. A királynő köszönetét fejezte ki a Rendeknek a jókori támogatásért; engedelmességre intette a hollandiszolgálatban álló engedetlenkedő angol harcosokat; s ő maga Fülöppel való békére nem gondolt többé. Nemcsak a támadását kellett rajta megtorolnia; mint nő, mint királynő, becsületében is meg volt sértve s ezt VIII-ik Henrik büszke leánya nem bocsátotta meg neki. Walsingham, Erzsébet emberismerő minisztere, a németalföldi lelkészeknek, a kik azért jöttek, hogy vele a Spanyolországgal való

béke kárhozatos voltáról értekezzenek, megjósolta ezt, mikor azt mondta: „Hogy a becsületet érintő okok a fejedelmeknél nyomatékosabbak minden másoknál; hogy ennél fogva a királynő a gyalázatos röpirat terjesztése után, soha békét nem köthet.”¹ A ki így beszélt, jól ismerte Erzsébetet: Spanyolországgal ő nem is, csak az utóda kötött békét.

És ezt az új háborút Fülöpnek üres állampénztárral kellett megkezdenie. Az Armada kimerítette az Indiák kincseit; minden nap 12,000 aranyába került. Tízezer harczos, közöttük Spanyolország legnemesebb családainak sarjai, nem tért vissza a szerencsétlen vállalkozásból. Mi mindent lehetett volna az így elfecserélt pénzzel tenni Németalföld leveretésére? S a szerencsétlenség, a mint rendesen szokott történni, czivakodást hozott magával, a hadvezetők kölcsönös szemrehányásait. Az a levél, a melyben Drake Francis Walsinghammal az Armada vereségét tudatta, jelentette egyúttal azt is, hogy a spanyol tengernagy féltékeny Pármára és hogy a spanyolok kezdik őt gyűlölni.² Így is volt; a hajóparancsnokok Pármára tolták szerencsétlenségükért a felelősséget; hiszen ő nem volt egészen készen, midőn az Armada már Calaisban várt reá s ez a várakozás volt a szerencsétlenség kezdete. Nem gondolták meg, hogy ha Párma tanácsát követik és Vlissingent elfoglalják, mielőtt az Armada nyílt tengerre szállt, sem a jelentéktelen holland hajók blokádjától, sem a vihar dühöngésétől nem kellett volna tartaniok. A *spanyol* nagyok megbántott büszksége az *olasz* helytartóra tolt a hibát, különben is

¹ Bor, dl. III. blz. 359.

² Wright Queen Elisabeth and her times, t. III. p. 389.

régóta bántotta már őket a Párma szerencsése.¹ Méltatlan vádjuk annál jobban sértette Pármát, mert előbbi hőstettei hozzászoktatták a tiszteletnyilvánításokhoz; és hogy valami meglepő sikerrel feledtesse a szenvedett vereséget, partraszállított harczosait gyorsan Bergen op Zoom ellen vezette, egy megerősített hely ellen, a melyből a németalföldiek a vidéket egészen Antwerpen kapujáig háborgatták. De szándéka kitudódott: Tholen szigete ellen intézett támadása, amelylyel a várostól a vizen való szállítást akarta elválni, megghiúsult, az őrség éber volt, s dolga-végzetlenül kellett elvonulnia, nem minden szégyen nélkül, hogy az erődöt, noha azt bekeríteni nem lehetett, a sikernek oly kevés kilátásával mégis megtámadta.² Ez az új csalódás csak élesebbé tette rágalmazói kifakadásait s ezek között befolyásos emberekét is, mint a minők voltak Champagny, Granvelle fivére, s az ifjú Pastrana herczeg, Fülöp fattya. Még azzal is vádolták, hogy Németalföld uralkodójává akart lenni. Ez a vádjuk sokaknál hitelre is talált. És a kik Párma árulásában nem tudtak is hinni, azok is kénytelenek voltak elismerni, hogy a teljes győzelem, mely őt végleg nélkülözhetővé tette volna, nem volt neki érdekében. Így a rágalom nem maradt hatás nélkül a király gyanakvó lelkére sem. Párma látta ezt és ez megkeserítette életét.

¹ Granvelle, ki a spanyol jellemet ismerte, ezt írja egy helyütt: „si quelque faute succède en partie par leur faulte, comme il advient souvent, pour s'en démesler procurent de la jeter sur aultres qui ne sont de leur nation, oyres qu'iceux n'ayent culpe quelconque“. Archives de la maison d'Orange-Nassau, t. I. p. 71.

² L. az „Emlékezések“ a város jegyzőkönyveiből közölve. Navorscher XIII. k. 82. l.

HARMADIK FEJEZET.

Guise Henrik megöletése.

Így közeledett vége felé az 1588-ik esztendő. Mielőtt bevégződött volna, deczember 23-án a bloisi kastélyban, a Loire mellett, oly esemény történt, mely következményeiben Németalföldre nem kevésbé volt fontos, mint az Armada hajótörése. A francia király a spanyol érzelmű ligának fejét, Guise Henrik herceget, a kit nyilvánosan nem mert kivégeztetni, alattomosan tette el láb alól.

A gyilkosság híreújév napján érkezett meg Brüsszelbe. Baljóslatú év kezdődött Pármára. Azonnal felfogta, hogy mennyire terjednek majd Guise megöletésének következményei, hogy Németalföld meghódoltatását mennyire gátolja a liga megsemmisülése. A francia állapotok minden fordulata mindig visszahatással volt a németalföldi zavarok menetére. Most is bizonyára csakhamar éreztetni fogja a francia fordulat a maga hatását Németalföldön. Jóllehet maga is, a mult év erőfeszítései után, kinzó pénzszükségben szenvedett, mégis, a mit csak antwerpeni kereskedőktől össze tudott kölcsönkép szedni, haladéktalanul elküldötte a meggyilkolt Guise pártfeleinek.

Ily módon megelőzte királyának a parancsait, a ki a liga érdekeit még nálánál is komolyabban szívére vette. Évek óta a liga szerencséjére építte Fülöp legkedveltebb terveit. A ligával együtt ezek a tervek is dugába dőltek. Az első parancs, a melyet Pármának küldött, meghagyja neki, hogy Németalföldön minden olyan vállalkozástól tartózkodjék, a mely akadályozhatná abban, hogy Franciaországban erőteljesen felépjen, mihelyt a spanyol érdekek megkívánják. Ettől kezdve figyelmét majdnem kizárólag a francia polgárháború fejlődésére irányította; Németalföld meghódítása e mellett, úgy látszik, vesztett előtte fontosságából. Egy nagyszerű álmokép után kapva, elszalajtottá azt, a mit már markában tartott.

A francia felfordulás az egyesült tartományokra a rendkívül szükséges fellélegzésnek új esztendejét hozta meg. Párma el volt határozva, hogy a jövő tavasszal különböző oldalról megtámadja őket és főntebb említettük már, hogy mennyire sebezhetők voltak, nem is csak egy oldalról. Most a király parancsai következtében és egyúttal pénzben és hadiszerekben való szükség által is kényszerítetve,¹ jelentéktelen támadásokra kellett szorítkoznia. A legfontosabb hadiesemény, amelyet az 1589-ik esztendőben felmutatott, az ő tényleges beavatkozása nélkül ment végbe: Geertruidenberg erődjét a rosszul fizetett s lázongó őrség pénzen eladta neki. Jelentékeny nyereség lett volna ez, ha osztatlanul Németalföld leveretésére szen-

¹ L. Párma levelét, melyet Guise meggyilkoltatásának hírére Fülöpnek írt, *Life of Egerton* p. 19; ebben egyebek között ezt írja: „Haviendo allegado la necesidad a tal extremo, que ny hay para los de la gente, para las vibras, ny para la armada, ny Artilleria“.

telhetette volna erejét. Geertruidenbergből inkább, mint bármely más helyről, meg lehetett bénítani Holland belső hajózási forgalmát; egy csónak sem mehetett ki Dordrechtből vagy Gorkumból a nélkül, hogy Geertruidenbergből észre ne lehetett volna venni; egy csomó evezőscsónak, amelyet ide őrségül állítottak volna ki, a holland hajózásnak érzékeny károkat okozhatott volna.¹ De Fülöpnek egész Európát átfogó tervei nem engedték meg helytartójának, hogy ily apró-cseprő dolgokkal foglalkozzék.

Kevéssel Geertruidenberg átadása után Párma vigyázatlanságból oly betegséget szerzett, mely először mutatta a vízkór jeleit, s 4 évvel utóbb sirba is vitte. Testileg szenvedve s mélyen megbántva ellenségeinek folytonos rágalmaitól, melyeknek hatását a király gyanakvó lelkületére biztosra vehette, ezenkívül feszült várakozásban a francia bonyodalmak fejlődését illetőleg, szívesen hallgatott orvosai tanácsára, a kik neki nyugalmat és a spai forrásnak a használatát rendeltek. Itt töltötte a nyarat, nem minden ideiglenes javulás nélkül. A parancsnokságot ez idő alatt alparancsnokaira, a legfontosabb pontokon Mansfelt Károlyra bízta rá. Amazok semmi fontos dolgot nem vittek véghez. Mansfelt, a ki csak középszerű hadvezér volt, elfoglalt pár erődítményt Heusden környékén és ostrom alá fogta magát a várat is. De abban a reményben, hogy a még fontosabb Bommelt, a melylyel érintkezést tartott fenn, elfoglalhatja, az ostromot nem vitte elég erővel, s végül is kétszeresen csalódott: sem Bommel, sem Heusden nem jutott a kezébe. Mivelhogy Móricz szorgosan vigyázott rá, épp oly kevésbé tudta

¹ Reyd, blz. 175, 211.

áttenni a hadszínteret a folyókon túlra, Hollandiába, a mint az neki meg volt hagyva. A spanyol parancsnokok, a kik alatta szolgáltak, s a kiknek büszkeségét német fennhéjázásával megsértette, parancsait csak immel-ámmal és félig-meddig hajtották végre; s őszszel dolgavégzetlenül volt kénytelen Brabantba visszatérni. Épp ily eldöntetlen maradt az a harcz is, mely ezen időben Groningen-tartományban, Verdugo és a fries helytartó, Nassau Vilmos Lajos között folyt. Csupán csak a Rajnánál tettek szert a spanyolok némi észrevehető előnyre; sikerült nekik Rijnbercket és a kölni érsekség néhány más helyét, a melyet a németalföldi Rendegek csapatai tartottak megszállva, meghódítani, a minek következtében aztán annál jobban megvetették lábukat a folyónál. Ezek azonban jelentéktelen előnyök voltak, a melyek Pármát nem elégíthették ki: a jóreménységnek egy esztendeje eredménytelenül mult el.

Egy egészen más jelentőségű esemény tette ezt a hadjáratot Pármára nézve fájdalmasan nevezetessé. Egy spanyol ezred, az egész hadsereg legrégibb, legtiszteltebb ezrede, a *tercio viejo* föllázadt Mansfelt ellen. Ezredesének pártját fogva, a ki a főparancsnokkal teljesen ellenséges viszonyban volt, különben is minden bizalom nélkül ennek haditudása iránt és abban a meggyőződésben, hogy a Maas és a Waal között szükségtelenül dobták veszedelem elé: nyílt lázadásba tört ki s harcz és vérontás után tudták csak a hűségben megmaradt csapatok köteletségére rászorítani. Magában is elég gonosz eset volt ez: Párma pénzügyi és harci eszközeinek állapotával kapcsolatban pedig még fenyegetőbbnek mutatkozott.

Ha titkolta is maga előtt, kétségtelen, hogy a harczosok rossz fizetése volt az, a mi a lázadást okozta;

a sérelmek, a melyeket felhoztak, csak ürügyül szolgáltak. És Párma hadipénztárának s magának a spanyol állami kincstárnak kimerültségénél fogva előre lehetett látni, hogy ez az ok nem szűnik meg egyhamar. Ezenfelül a francia liga is mindenekelőtt pénzt, meg pénzt kívánt Fülöptől: spanyol pénz nélkül már nem soká tudja magát tartani. Jelentékeny összegek, a melyek Pármának különösen jól estek volna, mentek el ő előle Franciaországba, a hol pedig a liga szükségleteire elégtelennek bizonyultak. Mi lett eközben a katonai fegyelemmel a spanyol hadseregben? Készpénzfizetés nélkül, abban az időben még biztosabban lehetett számítani katonai lázadásra, mint most. A lázadásra a legeslegjobb ezred adott példát. Hajlandók lesznek-e a többiek ezt végignézni annélkül, hogy követnék is? Az 1576-iki furia óta egyetlen spanyol ezred sem lázadott fel; Pármának sohasem volt baja mással, csak a vallonokkal vagy a németekkel. És elfeledni még nem feledték el, hogy a spanyol furiának a genti pacificatio és egész Németalföld elpártolása volt a következménye. Vajjon, ugyanez az ok most más következményeket vonna maga után? Párma belátta, hogy az engedetlenségnek ezt az első példáját szigorúan meg kell büntetni: feloszlatta a bűnös ezredet. Hasztalan volt a spanyol grandoknak, magának Pastrának nyomatékos szószólása, a ki szolgálati éveit ebben a *tercio*-ban akarta kitölteni, senki és semmi által sem engedte Párma magát visszatartatni. Ellenségei az ő szigorúságát, az *olasz* fejedelemnek a *spanyolok* ellen érzett ellenszenvéből magyarázták ki és még hevesebben rágalmazták, mint azelőtt. De ez a szigorúság bevált. A felosztatott ezred legjobb katonáiból egy új ezredet alakított Párma, kipróbált hűségű és képességű tisztetek alatt.

Eközben a francia államügyek egyre fenyegetőbb fordulatot vettek. Egyre fokozódott a veszély, hogy az éretnekség Navarrai Henrikkel Franciaország trónjára jut. A liga folyton tért vesztett; a támogatás, a melyet neki Párma nyújtott, sokkal csekélyebb volt, mint a mennyi szükséges lett volna. Hogy az események menétét közvetlen közléről figyelhesse, a helytartó Spaból Binchba Henegouba költözött át. Itt nem egy összejövetelt tartott a liga fejeivel, s Fülöp franciaországi követivel. Mindannyian erőteljesebb támogatást kértek tőle. A pápa követe, ki épp oly heves zelóta volt, mint maguk a ligabeliek, egész tekintélyével támogatta kérésüket. De Párma visszaretent a következményektől, a melyeket ő Németalföldre nézve Spanyolországának a francia polgárháborúba való elegyedéséből előre látott. A király határozott parancsa nélkül nem akart mélyebben Franciaország ügyeibe beleavatkozni. És kötelezve érezte magát arra, hogy a királyt a németalföldi ügyek bizonytalan állapotára figyelmeztesse s határozottan óvja azoktól a nagyszabású tervektől, a melyeknek következtében kormánya szem elől tévesztette a pártütő tartományok további leveretését. Írásos előterjesztések helyett, a melyek úgy sem eredményeztek semmit, most egy tehetséges németalföldi államférfiút, bizalmasát, Richard-ot küldötte Madridba. Ez lett volna hivatva arra is, hogy Párma ellenségeinek gyűlölködő besugásait megczáfolja s tetteit és céljait a királynál igazolja.

Míg a helytartó nyugtalanul várta küldöttjének vizsgatértét, újra tapasztalnia kellett, hogy mily kevésbé használ a szigorúság egy oly kormánynak, mely nem tud egyúttal igazságos is lenni. A szakadatlan pénzhány lehetetlenné tette, hogy a katonáknak járó zsol-

dot kifizessék. Így daczára a *tercio viejon* statuált példának, négy hónap mulva egy másik ezred, mely ugyancsak spanyolokból állott, lázadt föl, elűzte tisztjeit és hatalmába kerítette állomáshelyeit, Kortrijket és Meenent. Mit tegyen most Párma? Hogy a lázadókat erőszakkal leverje, ehhez idő kellett volna, s ezenkívül ez az eljárás seregének erejét kétszeresen gyöngítené, éppen akkor, a mikor arra a legnagyobb szüksége van. Engedékenységre látta magát kényszerítve, még ha ez mindjárt új lázadásokra adna is okot. Három hónapig szabadjukra hagyta a lázadókat: akkor, miután pénzt kapott, kifizette zsoldjukat, sőt más ezredest állított élükre, úgy a mint ők kívánták. A lázadás így elérte célját: a harczosok tudták most már, hogy jövőben hogyan juthatnak hátralékos zsoldjukhoz. A régi katonai fegyelemnek vége lett.

NEGYESEDIK FEJEZET.

Az egyesült Németalföld államszervezete.

Az alatt, míg az Angolország ellen indítandó támadás előkészületei folytak és a háború egyidőre ellanyhult, az egyesült tartományoknak idejük volt, hogy zavaros és hanyatlásnak indult dolgaikat némileg rendbe szedjék.

Leicester 1587 deczemberében visszatért Angolországba s kevéssel azután lemondott a kormányról. De az angol kormányzáság tagjai még három hónapig visszatartották a lemondási okmányt, mintha céljuk az lett volna, hogy azt a határtalan zavart, melybe az ország közigazgatása sülyedt, a mennyire csak lehet, meghosszabbítsák. Tényleg rosszul is eshetett nekik, hogy az ellenpártnak kellett a teret átengedniök. Míg Leicester uralmon volt, két párt küzdött egymással szakadatlanul, a melyek közül mindegyik az ország üdvét tartotta ugyan szem előtt, de az eszközök tekintetében nem értettek egyet. A helytartó, a ki azt vallotta, hogy a háború céljainak és a reformált egyház terjedésének mindent alá kell rendelni, erőteljes központi kormányzást kívánt az összes tartományok fölött, a mely kormány maga önálló lévén, az állam összes alkotó tagjaira hatást gyakorolhatott volna. Azonban ilyen kormányt lehetetlen volt felállítani anélkül, hogy a tarto-

mányok, városok, testületek kiváltságait és érdekeit újra meg újra meg ne sértsék. Ő vele szemben mint a külön érdekek védői állottak az úgynevezett „régigeuzók“, a kik közé a holland regensek többsége tartozott: tapasztalt emberek, a kik a háború kezdete óta kiváltságaikat s városaik és tartományaik önállóságát a spanyol központosító szellem ellen védelmezték, s a kik belátták, hogy mily veszélyes lenne az ország szabadságára nézve a legfőbb katonai parancsnokságnak s az állam kormányzásának egyesítése *egy* hatalmas *idegen* kezében. Mit használt volna a hosszú háború, ha végül is a spanyol igát az angol uralom váltotta volna föl? Ezekkel fogtak össze azok, a kik Leicesternek rendszabályai által a maguk külön érdekeikben érezték magukat megsértve. Elsősorban Orániai Móríc s a hadvezetők Vilmos herczeg idejéből, egyebek között Hohenlo, a kik az angol parancsnokokkal és udvaroncokkal szemben háttérbe szorítottak, vagy legalább tartottak attól, hogy háttérbe fognak szoríttatni. Mindenekfölött pedig a kereskedők. Leicester megtiltotta ezeknek, meggondolatlanul — és egyúttal okatlanul is — a Spanyolországgal való kereskedést, mely kereskedelem ellátta ugyan az ellenséget hadi szükségletekkel, de még inkább ellátta az Egyesült Tartományokat a legeslegszükségesebb hadiszerrrel, *pénzzel*. S ezektől a kereskedőktől függött Hollandban az alsóbbrendű városi lakosságnak nagyrésze. Ellenben Leicester mellé állottak mindazok, a kik helyi befolyásoktól és személyi érdektől menten a 17 tartomány megszabadításáért és a református vallás diadaláért mindent kockára tettek. A flamand és brabanti száműzöttek, a kik kizárólag ő tőle várták hazájukba való visszatérhetőségüket, bosszankodtak a holland regensek

akadékoskodásai miatt, a kik eljárásának mozgató rugóit nem voltak képesek megérteni. A prédikátorok, telve vallásos buzgólkodással és az uralomvágytól sem teljesen menten, egy egyetemes németalföldi egyház megteremtésére vágyva, Leicesterben látták az Isten szíve szerint való férfiút, ki hűségesebben járt templomba és jobban idegenkedett a pápista bálványozás szolgálótól és a túlzó szektáskodóktól, mint elődjei közül bármelyik, nem véve ki még Orániai Vilmost sem. S az ő példájukat természetyszerűleg követte az állam dolgaihoz nem értő tömeg. Így körülbelül egyensúlyt tartva egymással, az egyik párt nem engedte a másikat érvényesülni s megakadályozta, hogy a hazának mindkettőjük által szándékolt üdvét előmozdítsa; a kölcsönös viszálykodás lehetetlenné tette a Párma ellen való erőteljes hadviselést. Szerencsére most végre egyik a kettő közül feladta a küzdelmet. Ha Leicester került volna túlsúlyra, országunk kétségkívül Angolország vazallusa lett volna, a melyet *angol* kormányzó *Angolország* érdekeivel megegyezően kormányzott volna; de a kormányzásban egységet, a városi és állami közigazgatásba népünk részére befolyást, erőteljesebb hadviselést kaptunk volna, mintegy kárpótlásul az elvesztett függetlenségért. Még jobbra fordult a dolog most, hogy Leicester visszavonult és a Rendek pártjának engedte át a tervet. *Nemzeti létiünk* meg volt mentve. Most kellett kitűnnie annak, hogy a Rendek, az ellenpárttól megszabadulva, a maguk rendszerével a köztársaság szabadságát és jólétét meg tudják-e szilárdítani.

Számalomraméltó volt az az állapot, melyben az ország kormányát átvették. A Leicester távozásától, lemondásának a közzétételéig eltelt idő. majdnem a

kormánytalanság ideje volt. A tömeg még mindig visszavárta a maga kedvenczét s ellenszegült a regenseknek, a kiket ellenségeinek tekintett; a prédikátorok az ő helyeslésében és támogatásában bízva, úgy viselkedtek, mintha ők volnának az államhatalom, figyelmeztetéseket intéztek a Rendekhez és képviselőket küldtek Erzsébethez. A katonaság, melyet rosszul fizettek, lázongó volt s a Leicesternek tett esküben ürügyet talált az engedetlenségre; különösen az angol segédcsoportok nem vették semmibe a Németalföldi felsőbbséget. Körülbelül egyidejűleg tíz helyen tört ki a lázadás a várőrző csapatok között, még olyan fontos erősségekben is, mint Heusden, Willemstad és Geertruidenberg. Az államtanács, mely a helytartót távolléte alatt helyettesítette, nem rendelkezett elég hatalommal, hogy az általános zavar közepette érvényesülhetett volna. Vegyük ehhez még hozzá, hogy (mint Reyd kifejezi) a tömegben *egy* elszánt, bátor és hazaszerető emberre legalább is négy pápista vagy lagymatag ember esett: s akkor fogalmunk lehet azokról a nehézségekről, a melyeket az új kormánynak le kellett küzdenie.

S mindezeket a nehézségeket egytől-egyig leküzdötte. Ha a Leicester ellen kifejtett ellenállás igazolásra szorul, fényesen igazolja azt a Rendek kormányzásának a helytartóét jóval fölülmuló kiválósága. Alig hogy az ő lemondása szabadkezet biztosított a Rendeknek, óvatos haladással legottan munkába kezdtek s csodálatosan rövid idő alatt a rendet jobban helyreállították, mint bármikor az előtt. A lázadó csapatokat haladéktalanul engedelmességre szorítják, főleg hollandi pénzzel való kifizetéssel, de néha fegyveres erővel is; közülök az árulókat kivégeztetik, tekintet nélkül arra, hogy Erzsébetnek vagy Német-

alföldnek az alattvalói-e. A lázadás által veszélyeztetett helyek közül egyedül Geertruidenberget — fontos hollandi erősség, melyet Vilmos herczeg a pacificatió után gondosan megerősített — adja el az őrség pénzért Párma herczegnek. A katonai fegyelem másutt mindenütt helyreállított; új eskü köti a jövőre a katonákat a Rendekhez és a helytartóhoz. Medemblikben Sonoi, azon ürügy alatt, hogy Leicesternek tett esküjét kell megtartania, vonakodott a Rendeknek és Móricznak engedelmeskedni; fegyverrel kényszerítik és a parancsnokságtól elmozdítják. Egy épp oly veszélyes kísérletet, hogy t. i. Nyugot-Frieslandot Hollandtól elszakítsák és önálló, valószínűleg az ellentábort szolgáló tartományná tegyék, még idejekorán meghiusítottak, a főbujtogatónak, Maelsonnak a megnyerése útján. Utrechtben, ahol Leicester törvénytelen módon a maga párthíveit rakta be a kormányba, ahol a pápisták nagyszámmal voltak és ahol az egyenetlenség azzal a veszélylyel fenyegetett, hogy a várost Pármának adják át: jól megfontolt s jól végrehajtott rendszabályokkal a flamandokat kiszorítják a kormányból és a régi patriotákat helyezik vissza, úgy hogy a jó viszony e város és tartomány közt meg Holland között szerencsésen helyreáll. Leicester párthíveit mindenütt megfosztják hatalmuktól, bár maga Erzsébet is fellép érdekükben; az új választásoknál gondoskodnak arról, hogy csak „békés, jó hazafiak“ jussanak a főtisztségekbe.¹ Rövid idő után a kormány erőteljes „minden tagjában egészséges test“.² A prédikátorokat azzal, hogy

¹ L. Holland Rendeinek átiratát, néhány városi tanácshoz 1588. ápr. 10-éről, Resolutien 115. lap.

² Calvart kifejezése egy Oldenbarnevelthez írt levélben 1593-ból.

a kormány kikéri tanácsukat a Spanyolországgal való békekötés czélszerű vagy czélszerűtlen volta felől s így ügyesen a gyöngéjükre tapint, lassanként megnyerik úgy, hogy ezek szeretetüket Leicesterről Móricra kezdik átvinni. A tömeg most, hogy újra erőteljes és minden támadástól ment kormányt érez maga fölött, visszatér a maga rendes nyugalamához és elégedettségéhez.¹ Az ország szerencséjére Leicester, kevéssel az Armada veresége után, meghal.

Minde sürgős fáradozások között szükséges az ország közkormányzását is rendbehozni. Leicester távozása óta az állam fej nélkül van és az emberek el vannak szánva, hogy új államfőt nem is választanak. Elég volt már az idegen nagyokból, a kik mind mellékcélzattal veszik kezükbe az uralmat s nem tudnak a nemzet erkölcséhez és szabadságaihoz alkalmazkodni. Ha Orániai Vilmos életben marad vala, úgy őt megtették volna, jól körülírt hatalmi körrel, grófjukká; talán később tanácsosnak fog mutatkozni fiát Móriczot ugyan erre a méltóságra felemelni, de egyelőre nem kell semmiféle „egyfejű uralom“; az államtanács az Országos Rendek, a Staten Generaal felügyelete alatt igazgassa az országot és intézze a háborút.

És így ezzel az 1588-ik évvel kezdődik tulajdonkép az Egyesült Németalföldi Köztársaság. És a mi különösen csodálatraméltó; ez a kormányforma, mely annyi veszély közepette jött létre, fennállott mindaddig, míg csak a köztársaság fennmaradt. A francia forradalomra volt szükség, hogy ezt a kormányformát,

¹ Egy Erzsébethez írott levélben: 1592 júliusában az Országos Rendek úgy szólnak a népről mint: „Maintenant tant affectionné“ (Országos levéltár).

miután már régen elkopott, végre összedöntse. Ezt a nagy szilárdságot csak akkor értjük meg, ha szem előtt tartjuk, milyen mélyen fekvő fundamentumra volt a köztársasági államépület ráépítve. A forradalom, mely Fülöp reformtervei ellen irányult, saját természetéből kifolyólag szükségképen idegenkedett az újításoktól; a mennyire csak lehetséges volt, meghagyta a meglevőt a maga lényegében s csak módosította a megváltozott állapotok követelményei szerint.

Itt van helyén, hogy ennek a köztársasági kormánynak a mivoltára kiterjeszkedjünk.

A felkelés előtt a főhatalom, vagy a mint mondják, a souverainitás, osztatlanul, csak a kiváltságok és ősi szokások által korlátozva — az ország fejedelménél volt. Jogszerint neki nem volt szüksége arra, hogy bármi kormányzási tényében megkérdezze alattvalóit. Mindaddig, míg azokból a forrásokból, a melyek fölött rendelkezhetett, fedezni tudta a kormányzás költségeit, korlátlan úr volt s úgy uralkodhatott, a hogy jónak látta. De mihelyt eszközei elégtelennek bizonyultak és az alattvalók által való pótlásra szorultak, megváltozott kölcsönös viszonyuk. Mert hiszen egyetlen egy szabad ember sem volt kötelezve arra, hogy fejedelmének pénzt adjon, ha csak ehhez a maga törvényes képviselői útján hozzá nem járult. S ezek a képviselők, kiket a fejedelem egybehívott, hogy kérése fölött tanácskozzanak, ez alkalommal szabadon panaszkodhattak a rossz kormányzás és visszaélések miatt s hozzájárulásuk feltételül az állapotok megjavítását köthették ki. Így nyertek befolyást a kormányzás menetére. S ez a befolyás a fejedelmek növekvő pénzszükségével arányosan szakadatlanul emelkedett. Idővel minden németalföldi tartomány szerzett magának ilyen

Rendeket. Mikor ezek a tartományok mindnyájan egy uralkodó alatt egyesültek, néha-néha valamennyiüknek a képviselői egybegyűltek és ilyenkor Országos Rendeknek (Staten Generaal-nak) nevezték őket. Ekképen két államhatalom állott egymás mellett: a fejedelem, a kit saját maga által választott tanácsosok vettek körül és a képviselőt, melyet az egyes tartományok rendek szerint állítottak össze.

A fölkeléskor ezek a hatalmak szembekerültek egymással s a körülmények nyomása folytán kénytelenek voltak egymás jogkörébe betörni, bármennyire igyekeztek is ennek látszatát kerülni. Állandó adót, a Rendek folyton kikérendő hozzájárulása nélkül, olyat, a minőt Franciaországban szedtek, igyekezett Alba a maga „tizedik filléré“-vel behozni. Ha ez sikerült volna neki, a Rendek tekintélye, a Franciaországban követett úton haladva, megsemmisült volna. Másrészt a rendek kényszerítve látták magukat, hogy többet foglalkozzanak a kormányzással, mint amennyire ez megillette őket. Midőn De Briel elfoglalása után és annyi sok más helynek erre következő felszabadítása után, a hollandi városok képviselői Dordrechtben összegyűltek, jogaik határain belül maradtak ugyan és csupán Orániai Vilmosnak, mint törvényes helytartójuknak elismerésére szorítkoztak: de a régi forma alatt új dolog rejtőzött. A helytartó ekkor már nem királya akarata szerint, hanem a Rendek akarata szerint kormányzott és ezeknek befolyása a kormányzás menetére egész más jelentőségű volt, mint a korábbi napokban. Tudva van, hogy Requesens halála után, a genti pacificatióban, az összes tartományok hogyan egyesültek kölcsönös védelemre. Képviselőik ekkor ismét, mint Országos Rendek úgy jöttek egybe

s az általuk választott helytartóval, Vilmost, Anjouval, Mátyással olyanforma viszonyba került, mint a milyenben a hollandi Rende 1572 óta Vilmos herczeggel állottak. Ebben sem az utrechti unió, sem a spanyol királytól való nyílt elszakadás nem hozott létre lényeges változást. Hiszen csak más fejedelem után nézelődtek; egyelőre Orániai Vilmos herceg volt a kormány feje. Az ő halála után a Leicesterhez való viszonyuk ismét majdnem ugyanolyan volt, habár a hollandi Rende vezetői más jellegűnek igyekeztek is feltüntetni.

De egészen megváltozott az állapot most, hogy Leicester távozása után nem választottak új helytartót. Most az uralkodónak a tekintélye, hogy úgy mondjam, eltűnt, csupán csak a nemzet képviselte maradt meg. Ez most korábbi jogaihoz még a fejedelmi jogot is hozzácsatolta; fejedelem és népképviselő lett egy személyben.¹ Ez a változás elég nagy arra, hogy forradalomnak nevezhessük. Éppen ellenkezője volt ez annak, a mi Franciaországban történt. Ott azóta, hogy VII. Károly önkényesen szedte a *taille*-nak nevezett adót, a király a maga hatalmának a teljességébe olvasztotta bele a Rende jogait. Így ott is a két államhatalomból az egyik beleolvadt a másikba. De ellentétben azzal, a mi itt történt, ott a fejedelem

¹ „Meg kell jegyezni, hogy a nagyhatalmú Rendeke nem úgy kell tekintetbe venni, mint ahogyan tekintetbe vétettek a fejedelmek idejében . . . , de mint olyanokat, kik azzal a hatalommal rendelkeznek, melyet annak idején úgy a fejedelem, mint a Rende együttesen gyakoroltak“. De Groot Advys nopen de recht de steden competeerende in cas van judicature (újra kiadva a Hollandsche Consultation III. k. 617. l.); éppen így Grasvinkel, Van de Opperste macht III. k. 1003. l.

hatalma volt az, a melyik megmaradt. Mindkét országban megszűnt az ellensúly, a mi az egyik hatalmat a másikkal szemben egyensúlyban tartotta. Mindkettőben abszolúttá lett a kormányzás, a melyet csupán csak a kiváltságok s országszokások korlátoztak némileg. Az Egyesült Németalföldek Rendeit épp oly kevésbé kötötte a nemzet akarata, mint a francia királyokat. A nemzet számára nem maradt más eszköz, ha akaratát érvényesíteni akarta, csak a lázadás vagy lázadással való fenyegetődzés. De a mi elődeinknek nagy előnye volt a francziák fölött az, hogy nagyszámú regenseik, folyton közöttük járva-elve, mindig pontosan ismerték szükségleteiket is, óhajtaikat is, míg a francia király, a kit az udvaroncok egész serege vett körül, a nemzet akaratáról csak alig-alig ha értesülhetett. Franciaországban a párisi parlament merészsége volt az, a mely a királyok önkényét még leginkább korlátozta. És éppen így nálunk is a Rendei uralomvágyát, a helytartóknak üdvös, de törvényesen körül nem írt befolyása korlátozta a leghathatósabban.

Az Országos Rendei így souverainné lévén, a végrehajtó hatalmat az Államtanácsra bízták, melynek eljárási utasítását már két héttel Leicester lemondásának köztudomásra jutása után megállapították. Ez az Államtanács volt arra rendeltetve, hogy a háború legfőbb hadvezetője legyen. Ennek volt a feladata az unió közös ügyeit a Rendei felügyelete mellett igazgatni, a tartományok szétágazó érdekeit és kívánságait összeegyeztetni és őket arra bírni, hogy a közjólét céljából együtt munkálkodjanak. Az Államtanácsnak tehát körülbelül az a szerepe volt a mi köztársaságunkban, a melyet az Észak-Amerikai Egyesült-Államokban az elnök tölt be. Ez volt az egyetlen kollé-

gium, melynek tagjai kötelezve voltak arra, hogy „lemondjanak saját tartományaik érdekeinek képviseléséről, hogy az egyetemességnek szolgálhassanak”.¹ Nélkülözhetetlen szervezet az ilyen egy szövetséges államban, de hogy fennmaradjon, önmagában kell neki erősnek lennie. És különösen a Németalföldi Köztársaságban lett volna szükség ilyen erőteljes kormányzásra, hogy az önállóságra törekvő tartományokat s főképen pedig Hollandot az unió alárendeltségében megtarthassák.

A Rendekek azonban kezdettől fogva riadoztak attól, hogy az Államtanácsra elégséges hatalmat ruházzanak rá. Hiszen olyan könnyű volna visszaélni vele! Az Erzsébettel szemben fennálló lekötelezettségünk nem engedte, hogy az ő csapatainak a főparancsnoka a tanácsból ki legyen zárva; ez és még két más angol tag, kiket a királynő nevezett ki, helyet kaptak az üléseken. Azonban bizalmatlankodtak irántuk és nem szívesen avatták be őket a köztársaság ügyeibe. Innen van, hogy sok fontos dolgot, mely tulajdonképen a Tanács illetékessége alá tartozott, kezdettől fogva a Tanácson kívül, magok a Rendekek intéztek el. Már a következő évben oka volt Erzsébetnek panaszkodnia, hogy daczára annak a megegyezésnek, hogy az Államtanácson kívül semmi fontosabb országigazgatási és hadviselési ügy nem intéztetik el, mégis mindent, ami fontos előfordult, egy külön tanácsban vitattak meg anélkül, hogy arról az ő embereinek tudomásuk lett volna.² A panasz jogosult volt; így járva el, ki-

¹ Így fejezi ki magát maga az Államtanács. Aitzema I. k. 781. l.

² Holland resolútiója 1589 május 12-én. V. ö. A generális statusok resolútiója: V. d. Kemp, Maurits I. k. 265. jegyzet. —

bujtak a Rendek a törvényesen vállalt kötelezettség alól. Másfelől azonban természetes volt, hogy a hollandi államférfiak a köteleket, a mely őket nagyon is szorosán csatolta Angolországhoz, lehetőleg lazítani igyekeztek, hogy saját mozgásuk szabadságát visszanyerjék.¹ — S az angol tanácsosok tagsága nem az egyetlen hiba volt az Államtanács összetételében. A hatalmas Holland nem gyakorolhatott olyan befolyást, mely arányban lett volna az Unióban való súlyával, a szabadság ügyéért való buzgólkodásával, államférfiai és hadvezérei képességével és az általános hadiköltségekhez való hozzájárulásainak az összegével. Holland egymaga többet fizetett a költségek felénél s a tanácsban a szavazatoknak csak egy negyedével rendelkezett. Az ő ügyészének, az unió legbefolyásosabb és legtehetségesebb emberének nem volt a gyűlésen részvételi joga és onnan hamarosan kizáratott.² Lehe-

Fontos e tárgyról Joris de Bye emlékirata, ki akkor az Államtanács tagja volt, mely emlékiratot én a (németalföldi) Történelmi Társaság közleményeiben XI. k. 400 következő lapokon adtam ki.

¹ Találóan írja le Duplessis Mornai a mi 1585-iki helyzetünket, mint: „entre les bras de la Roynie d'Angleterre plustost estreincts qu'embrassés“. Mémoires, t. IV, p. 207.

² 1590 januárius 9-én elhatározza az Államtanács annak megfontolása után, hogy Holland ügyésze és e tartomány Rendei közül is egyesek egyszer-másszor meghívás nélkül megjelennek az Államtanácsban, a mit a többi tartományok Rendei sosem tesznek, hogy megparancsolják az ajtónállóknak, „hogy ezentúl senkit, akárki legyen is, kivéve a generális statusbeli urakat, ha együtt hivatalosan jönnek és a tartományok kormányzó urait, be ne bocsássanak a tanácsba anélkül, hogy előbb a tanácsnak be ne jelentenék és ugyan attól a tanácstól parancsot ne kapnának, hogy ilyen személyeket vagy küldötteket akár a generális status részéről, akár magánosokat, vagy másokat bebocsáthatnak.“ V. ö. Slingelandt III. k. 15. l.

tett-e tehát csodálkozni, hogy Holland és az ő ügyésze a mennyire csak tehették, kivonták fontos ügyeiket az ilyen helytelenül összeállított testület határozatai alól s inkább az Országos Rendek előtt tárgyalták őket, a melynek gyűlésén Hollandnak és az ő ügyészének a szava a legtöbbet nyomott a latban? Móricz is szívesebben vezette a háborút egyedül, a Staten-Generaal felügyelete alatt, mint az Államtanáccsal való folytonos tárgyalások alapján. Tehát ő is csakhamar kezdte csorbitgatni a Tanács jogkörét s önkéntesen hajt végre olyan terveket, a melyeket tulajdonképpen előbb a Tanács ítéletének kellett volna alávetni.¹ De sem a Tanácsnak előterjesztése, sem Erzsébetnek éles szemrehányásai nem hoztak ebbe változást. Szépítő válaszokban nincs hiány, de minden a régiben marad; az Országos Rendek gyakorolják *tényleg* azt a jogkört, a mely a törvény szerint az Államtanács jogköréül van kijelölve. A Rendek munkája ennek következtében annyira megszorodott, hogy többé nem elégedhettek meg azzal, hogy egyszer-másszor egy ideig gyűlésezzenek, hanem 1593-ban kényszerítve érzik magukat arra, hogy gyűlésüket állandóvá tegyék, míg a Tanácsnak egyre kevesebb a dolga és kisebb a jelentősége, úgy hogy néhány évvel utóbb joggal panaszkodhatik: „hogy az ország legfontosabb dolgai az ő tudta és hozzájárulása nélkül intéztettek és határozottak el”.²

¹ Már 1589 áprilisában panaszkodik az Államtanács Móriczra, hogy hadi dolgokat „a Tanács előzetes tudta és utasítása nélkül hajtott végre”. — L. a kivonatot az Államtanács határozataiból v. d. Kemp. Maurits I. k. 297. l.

² Aitzema I. k. 776, 781. l. v. ö. Alex. v. d. Capellen, Gedenkschriften I. k. 461. l. — Mint példát hozom fel, hogy

Kärhozatos változtatás volt az, amely ezen a módon az Országos Rendeket kormánynyá tette. A Rendek gyűlésén résztvevő képviselők esküjük által kötelezve voltak tartományaik érdekeit védelmezni; ezek nem arra esküdtek, mint az Államtanács tagjai, hogy mindennek fölött az *Unió* érdekeit képviselik; önálló tartományok küldöttei voltak; kormányzásuk alatt a köz-társaság államszövetséggé lett, melyben Holland, mint a leghatalmasabb, vitte legtöbbnyire a vezetőszeretet.¹

A hollandi államférfiak, kik a kormányformának ezt az elfajulását szándékosan idézték elő, kétségkívül vétkeztek a közjó ellen s okai annak a viszálykodásnak, mely később gyakran, a legsürgősebb dolognak az elintézését is feltartóztatta. De méltányosnak kell lennünk és meg kell gondolnunk, hogy miért cselekedtek így. A pillanat veszedelmei figyelmüket nagyon is megosztatlanul foglalták le, hogy sem eljárásuk távoli következményeire ügyelhettek volna. Azt tették, a mit a jelenre nézve a leghasznosabbnak gondoltak, fenntartva maguknak, hogy később módosítsák, a mit a tapasztalat esetleg hátrányosnak tüntet föl. E pillanatban a legfontosabb az volt előttük, hogy tartományukat épp úgy Angolország fennhatóságától, mint Spanyolorzágnak zsarnokságától megszabadítsák és ezt a czélt a kormány, úgy a hogyan azt eredeti alakjából kiforgatták, jobban szolgálta, mint

Hartius és Comans béketárgyalásait csak befejezésük után közölték az Államtanácssal. Éppen így az Erzsébettel való tárgyalásokat az előleg visszafizetéséről.

¹ A legvelősebben foglalta össze de Groot ezt az új államjogot a maga „*Memorie van mijne Intentien*“ cz. iratában (H. de Groot vallatása stb. kiadva általam a Historisch Genootschap (Történelmi Társaság) műveiben 7. 1.

abban az alakban, a melyben eredetileg megszervezték. Míg az egyesült tartományok fele az ellenség hatalmában volt s a másik felét is az a veszély fenyegette, hogy újra az ellenség kezeibe kerül, Holland önállóságáról kellett mindennek felett gondoskodni. Nem a maga erejéből volt-e kénytelen Holland és Zeeland fenntartani magát 1572-től egész Requesens haláláig? s nem tartottak-e fenn később is mindig bizonyos függetlenséget maguknak úgy a vallás ügyében, mint más tekintetekben is? S nem lenne-e az megbocsáthatatlan bűn, ha most a legfontosabb érdekeiket, egy olyan tanács határozatának vetnék alá, a melyben Hollandnak csak egygyel volt több szavazata mint Gelderlandnak, mely pedig egész az Ijzelig az ellenség kezében volt? Még tíz évvel utóbb is azt írta de Buzanval francia követ a maga kormányának, hogy Holland volt az unió szíve s a többi tartományok nem igen voltak egyebek, mint Hollandnak a határszélei; hogy a hollandok, ha a szükség úgy hozza magával, minden egyebet feladva, a saját tartományukat a könnyen védelmezhető Zeelanddal és Frieslanddal együtt a legvégsőig készek védelmezni.¹ Ilyen kilátással maguk előtt, a hollandi államférfiak ebben az időben nem engedhették az unió kötelékét szorosabbra fűződni. Helytelen volna, ha azokat, a kik ily körülmények között az Államtanácsot hanyatlani engedték, elítélnők, de annál szigorúbban kell sujtani ítéletünkkel utódaikat, a kik későbbi napokban, midőn a legégetőbb veszély megszűnt és minden körülmény reformokra sarkalta őket, merő uralomvágyból állandosították ezt a fogyatékos kormányformát.

¹ Correspondance de Buzanval. pl. 129. 138.

A kormány gyeklője tehát az Államtanács kezéből, a mint mondták, az Országos Rendek kezébe, tényleg azonban Holland Rendjeinek a kezébe került. A hollandi Rendek gyűlésében szerkesztették meg a legfontosabb végzéseket, a melyeket ezután az Országos Rendek gyűlésében a többi provinciák jóváhagytak és elfogadtak. Azt lehetne tehát várni, hogy ez a gyűlés volt úgy megalkotva, hogy jól és gyorsan határozhasson. De ennek éppen az ellenkezője volt igaz. Egy testület sem volt oly bánhatatlan, mint Holland Rendjei. Régebben a tagok jogköre kiterjedtebb volt, de kevésel azelőtt olyan változtatás jött létre, mely a Rendeket souverain urakból a souverain várositanácsok meghatalmazottaivá sűlyesztette le. Oraniai Vilmos herczeg idejében a képviselők még megbízóikkal való tárgyalások nélkül határoztak: esküjük arra kötelezte őket, hogy „Tanácskozzanak és határozzanak belátásuk és tiszta lelkiismeretük szerint, minden rokonszenv, vagy ellenszenv nélkül valamely város vagy magános fél iránt“. De kevésel a herczeg halála után, az esküt úgy módosították, hogy „Tanácskozzanak és határozzanak, aszerint, a mint küldőik megbízták őket“.¹ És mivel a legtöbb fontos dologban nem szótöbbséggel, hanem egyhangúlag határoztak, a szavazó városok tanácsai tartották tulajdonképen a gyeklőt kezükben: mindegyikőjüknek hozzájárulása nélkül a legsürgősebb dolog is heteken keresztül elintézetlenül maradt. S mielőtt Holland „készen nem volt“, nem is lehetett arra gondolni, hogy a kérdést az Országos Rendek elé vigyék. Innen van az, hogy a kormányzásban oly nagy a körülményesség és las-

¹ Slingelandt I. k. 114. l.

ság, a mely miatt mindenki, a kinek dolga akadt vele, a legerősebben panaszkodik és mely a kormányzást lehetetlenné tette volna, ha az engedékenységre való hajlandóság, a melyet regenseinkben mindenki kiemel, a kormányforma fogyatékosságát némileg nem enyhítette volna.

Egyedül a városi tanácsok hatalmáról emlékeztünk meg s nem szoltunk a lovagságról, melynek pedig szintén szava volt a gyűlésen. Ennek befolyása azonban oly csekély volt, hogy könnyen meg is feledkezhetnénk róla. Ez is egyik következménye volt a fölkelésnek. Hiszen azelőtt a hollandi nemesség a Rendek legbefolyásosabb tagja volt; ez képviselte a saját osztályán kívül a falvakat és az összes városokat, kivéve a hat nagy várost, melynek mindegyike maga birt egy-egy szavazattal. A hét szavazat közül tehát a lovagságnak akkor már csak egy szavazata volt, de ez az egy többet jelentett, mint a többi együttvéve, mert a grófságnak több mint felét képviselte. Ha a lovagság a gróf kéréséhez hozzájárult, a kívánt összeg nagyobb fele már biztosítva volt; a hat város együttvéve kevesebb fölött rendelkezett, mint a lovagság egymaga. Így a nemességnek volt legnagyobb a tekintélye a fejedelem előtt, sőt maguk előtt a városok előtt is, és példáját követték rendesen a városok is.¹ De a forradalom ezt a viszonyt is megfordította. Sok nemes vesztette életét a harctéren, vagy a vesztőhelyen, mások, mint Spanyolország hívei, az országból száműzettek. Ellenben a városok jólétben és tekintélyben emelkedtek. A hat nagy város mellé a Rendek gyűlésébe még 12 kisebbet is bebocsátottak, a melyeket

¹ Slingelandt I. k. 39. l.

ott előbb a lovagság képviselt. Így lett a lovagság szava egy tizenhatsz ellen: vezetés helyett ezentúl követés lett a része. Mint magánosokat még mindig szerették a nemeseket állami és hadi szolgálatokra alkalmazni, de mint Rend a polgárság mögé kerültek; tisztelet dolgában megtartották ugyan kiváltságaikat, de ez a külső tiszteletnyilvánítás nem ért fel a hatalom elvesztésével. Bentivoglio¹ észrevette ezt a fontos átalakulást, de nézetem szerint helytelenül tulajdonítja Orániai Vilmos ravasz fondorlatának, a ki előre látva, hogy nagyratörő vágya a nemességnél a leghevesebb ellenállásra talál, megértette, hogy a lovagságot meg kell aláznia és ezzel szemben a városokat kell felemelnie. Az igaz, hogy Vilmos herceget főleg a polgárság támogatta és ő természetesen igyekezett ezt a támasztékot megerősíteni. De az ő hozzájárulása nélkül is megtörtént volna, a mi a dolog természetéből következett. A fölkelés, a melyet a polgárság kezdett meg, a melyet ez a maga pénzével fizetett, szükségképen a városok hatalmának emelkedésére kellett, hogy vezessen; a gyorsan nekilendülő ipar és kereskedelem a nemességet, mely ezen foglalkozásoktól távolmaradt, szükségképen kellett hogy háttérbe szorítsa. Még jóval a herceg halála után is halljuk, hogy a gelderlandi nemesek szüntelen panaszkodnak az előretörő városok jogbitorlása miatt.² Mert a hasonló okok itt is hasonló következményeket szültek. A hollandi polgárság be is látta, hogy ha a fölkelést valamikor levernék és az ország újra Fülöp

¹ Relazioni L. I. c. 4. — V. ö. Temple, Observations upon the United Provinces (edit. 1747, 120). p. 72.

² A. v. d. Capellen, Gedenkschriften I. k. 27. l.

birtokába kerülne, a régi állapotok e tekintetben is visszatérnének. Mint egyik nyomós ok, minden olyan béke elutasítására, mely a királyt fejedelemül ismerné el, állott fönn Holland Rendeinél az a kilátás, hogy a spanyolérzelmű nagyok, mint pl. az Egmont, Arenberg, Ligne grófok, a lovagságban helyet foglalnának „És a városok tanácsai megint úgy ragaszkodnának hozzájuk, mint a régi időben szokásos volt”.¹ Másfelől a délnémetalföldiek csúfolódtak a kispolgárokkal, a kik Hollandban az urat játszszaák: a souverain Molnár Jancsikkal, Szabó Jancsikkal, Pék Jancsikkal és Sajtos Jancsikkal, a kiket a nem kevésbbé souverain városi ügyészek vezetnek pórázon.²

Tényleg, a városi tanácsok a köztársasági Hollandnak a souverainjei, a királyai. Senki sincs fölöttük és a polgárságra nem kell tekintettel lenniök. Tőlük indul ki a kormányhatalom, először Holland Rendeinek gyűlése, azután az Országos Rendek gyűlései irányában. Ritkán több mint 40 személyből álló zárt testületek ezek, melyek teljes számra maguk egészítik ki magukat; ők választják a polgármestereket, a kik a közigazgatást vezetik és a törvénybírákat, a kik ítélnének. A legtöbb városban megvan ugyan a helytartónak az a joga, hogy kettő közül, a kiket a tanács elébe terjeszt, szabadon válasszon. De a helytartó, ki egyáltalán nem követ más politikát, mint a hollandi Rendekét, mindég csak olyanokat választ, a kiktől tudja, hogy a tanácsnak kedvesek. Csak későbbi időben, Móricz 1618-iki államcsinyje után, jut a helytartói tekintély e tekintetben jelentőségre.

¹ Van Meteren. B. XIV, f. 280. (uitgaaf van 1614).

² Gúnyirat, melyet Deventernek tulajdonítanak Bor. III. k. 205. 1.

A polgárságtól a városi tanács egyszersmindenkorra független. A zavarok alatt itt és ott újra napirendre került ugyan, a mi a XV-ik században általános szokás-jog volt, hogy fontos ügyek felől a czéheket s a polgárőrséget, vagy legalább is a vezetőiket tanácsért megkérdezték.¹ De a Spanyol koronától való elszakadás évében a Rende az ilyen tanácskérést a jövődre eltiltották² és attólfogva csak egy pár városban s csak kivételesen hallgatták meg a polgárságot városi ügyekben. Leicester távozása után, a ki a regensekkel szemben a czéhekre és polgárőrségekre hivatkozott, nem is lehetett másként, mint hogy a Rende még jobban idegenkedtek, mint előbb, a népnek a kormányzásra való befolyásától. Ahol csak teheték, el is távolították a kormányformából mindazt, a mi népbefolyás látszatát mutatta. Nijmegenben a czéheknek ősidőktől fogva több szavuk volt, mint más gelderlandi városokban; a város elfoglalása után, az újonnan választott kormány megszabadul alkalmatlankodásaiktól, főleg a fries helytartó sürgetésére, a ki „a közemberek kormányzásának ettől a formájától“, mint a vizsály forrásától, nagyon idegenkedett.³ A spanyolérzelműek, a holland regenseknek erre az

¹ Így, hogy egy példát említsünk, 1574 júniusában Leyden ostroma alatt Vilmos herczeg azt kívánta, „hogy a Rende képviselői mellett jöjjenek gyűlésre legalább négyen vagy többen a legtekintélyesebb személyek közül ugyanazon városok polgárőrségéből és polgárságából, kik nem a hatóság tagjai s a kiket a közönséges polgárörök, czéhek vagy polgárok erre a nekik tetsző legjobb mód szerint külön megválasztanak, hogy ezeket a polgáröröket vagy közönséges polgárokat képviseljék“. Bor I. k. 581. l.

² Kluit, I. k. 263. l.

³ Reyd 174. l.

eljárási módjára úgy mutattak rá, mint uralomvágyuknak olyan jelére, a melyet alig tudtak szépnek látszó ürügygyel elleplezni. Ezek voltak a szabadság barátai, a kik csak kiváltságaik érvényesítéséért küzdöttek királyuk ellen! Mily gondosan óvakodtak a polgárság jogainak elismerésétől! Vajjon városaikban megkérdezték-e valaha is a népet, ha mindjárt csak adóügyben is, mely pedig súlyosabban nehezedett a polgárságra, mint a regensekre? Nem, sőt hogy a lakosokat annál jobban megterhelhessék adóval, még a czéheket és a czéhek vezetőit sem kérdezték meg. Pedig ezek a németalföldi városokra nézve ugyanazok voltak, a mik a régi Rómára nézve a néptribunok, a kiket joggal tekintettek az általános közjó hatalmas fegyverének, s kiket a konzulok és regensek ellen állhatatosan védelmeztek. Hogyan hunyhat szemet a holland polgárság ennek a felsőbbségnek az uralomvágya előtt, mely tőle a szabadság ily kívánatos biztosítékát elvonni igyekszik? Bárcsak belátná végre már, hogy mennyire lábbal tiporhatják őt most, a mikor az ország egész vezetése silány kezekben van, a kik véghez akarják vinni s fenntartani azt, a miről álmodoztak, s a kik ennek daczára sem szégyenlik torkukszakadtából azt kiabálni, hogy ők az *ország* szabadságát és kiváltságait védelmezik.¹ — Sok igazság volt ebben a szemrehányásban; a holland kormányzás iránya kétségtelenül az oligarchia felé vezetett; a nép, mely Leicester pártjára állott, vele együtt legyőzetett; a győzők érdeke azt hozta magával, hogy ők a polgárságot állampolgári jogaiktól megfoszszák. Ehhez járult egy másik, dicséretesebb ok is. Nem annyira a politikai népjo-

¹ Belga röpirat, Bor. III. k. 819. l.

goknak, mint sokkal inkább az országnak a fenntartásáról kellett most gondoskodni, meg arról, hogy spanyolérzelmű, a szabadság iránt ellenséges személyek ne kerüljenek a kormányba vagy arra ne gyakoroljanak hatást. Ebből az okból szegült ellene 1591-ben a fries helytartó Leeuwarden és Franeker tanácsai szabadabb választásának, mert (így írt az Országos Rendeknek) „attól tartok, hogy mindenféle személyek, kik a haza és vallás közös ügyét kevésbé hordják szívökön, sőt inkább idegenkednek tőle: libertinusok és spanyolérzelműek bekerülhetnének a tanácsba és a városok kormányába”.¹ Így lesz világos előttünk, hogyan rövidíthették meg a regensek, a szabadság iránti szeretetből, a polgárok politikai jogait. De csodálatos, hogy a néppárt, mely még az imént is Leicester idejében oly erőteljesen védekezett, most úgy szólván mocczanás nélkül engedte magát megfékeztetni. Ennek okát népünk jellemében kell keresnünk, mely ebben az időben még inkább megnyilvánult, mint utóbb. A hollandusok természetöknél fogva hajlandók engedelmeskedni azoknak, a kik föléjük vannak rendelve. Már Leicesterrel megértették, hogy legelsőbbben a regenseket kell a maga részére megnyernie s akkor a népet magától meg tudja szerezni. „Mert a németalföldi nép kezelhető és engedelmes talán még inkább, mint bármely más nemzet”.² De Leicester éppen ellenkezőleg a polgárság által akarta a kormányt kényszeríteni; az ő érdekében lettek a

¹ Nyomtatásban még meg nem jelent levél 1591 febr. 2-ról az országos levéltárban.

² Avis au comte de Leicester közli mr. Groen van Prinsterer, Archives II. sorozat I. könyv 49—53. l.

prédikátorok népvezérekké és egyidőre az egyébként vezethető népet regensei ellen bujtották fel. Alig távozott el azonban az angol helytartó s alig tünt el vele együtt a lázadozásra való ösztönzés: a kedélyek lecsillapultak és ismét a régi engedelmesség jutott érvényre. Az engedelmesség a nemzetnek állandó jellemvonása: húsz évvel utóbb Jeannin, Franciaország akkori követe a köztársaságnál, azt írja kormányának, hogy a polgárság Hollandban nem foglalkozik az államügyek vezetésével, hanem azt feltétlenül a tanácsokra bizza; a mi (úgy gondolja) a fennálló kormányforma tartósságának zálogául szolgál.¹ — Egy másik sajátosság, mely az akkori németalföldi népet nem kevésbé jellemzi, a hivatalvadászatból való idegenkedés. Nemcsak rábízta regenseire az állam ügyeit, de nincs is kedve a regensi tiszthez. A kormányzást inkább tehernek tekinti s nem kitüntetésnek. Ezt tudják Holland Rendei saját tapasztalatukból s ki is jelentik a maguk ismert deductiojukban 1587-ben, hogy nem tartanak attól, hogy valaki becsvágyból a kormányba akarna betolakodni „mert a nép természete idegenkedik minden ambítiótól”.² És körülbelül húsz évvel később De Groot (Hugo Grotius) még határozottabban írja: „Ha van nép, mely hiú becsvágyból nem engedi magát félrevezettetni, úgy a holland nép ilyen. Senkise vadászsza ott a méltóságos állásokat, sőt nem is vágyódik rájuk. Így volt ez nemcsak apáink súlyos napjaiban, a mikor senkisé is lehetett regens anélkül, hogy életét vagy becsületét kockáztassa ne tegye, de az azelőtti nyugodt időkben is s éppen úgy van most

¹ Jeannin, XII, p. 57, XIII. p. 444. (édit. Petitot).

² Bor, II. k. 923. l.

is a mi szerencsés napjainkban. Most egyébiránt kezd a tiszteletbeli állások iránt való ellenszenv csökkenni, a mikor a köztársaság iránt, mint saját szabad tulajdonuk iránt, nagyobb érdeklődést kezdünk tanúsítani¹. Népünk jellemének ebben a vonásában látjuk a mi köztársaságunk aristokratikus kormányformájának alapját s egyúttal annak igazolását is. A regensek nem fosztották meg, a mint azt gyakran állították, a köztársaság megalapításakor a népet jogától: nekik csak igénybe kellett venniök azt, a mit a nép szívesen ruházott rájuk. A nép el lévén foglalva az iparral és kereskedéssel, rábízta készségesen az állam vezetését azokra a tehetséges férfiakra, a kik az országot az ő szellemében és az ő érdekeivel megegyezően kormányozták. S ezek viszont nem haboztak ezt a kormányzást egészen a maguk tulajdonába venni. Minden államhatalom természetében van az, hogy jogkörét a lehetőség szerint kiterjeszsze, egész addig, a hol azt más hatalmak korlátozzák. Hogy saját jószántukból juttassanak a közömbös polgárságnak befolyást a kormányzásra, az bizonyára nem jutott egy regensnek sem az eszébe. És tényleg a népbefolyás Leicester idejében nem bizonyult olyan üdvösnek, hogy a Rendek annak fenntartásáért sóvároghattak volna. Ellenkezőleg meg volt az okuk arra, hogy kötelességüknek érezzék a népet, a mennyire csak tehetik, a kormányzásba való befolyástól távoltartani.

Ily módon a kormányzás lassanként egyes családoknak a dolga lett.² Mindazáltal még jó sokáig tartott,

¹ Vergelijking der Gemeenebesten II, p. 3.

² 1618-ban Dordrechtben a régensek házasság és vérrokonság révén már oly szorosan össze voltak fonódva, hogy Móricz

mire a kereskedőosztálytól elkülönített regensosztály kialakult. Csak egy fél századdal később találjuk meg ezt lényegileg. Temple, ki 1672 után adta ki „Jegyzeteit“ az Egyesült tartományokról, úgy írja le a két osztály közti különbséget, mint a mely szembeötlő a nevelés, az életmód s a lét eszközei tekintetében. S már korábban 1652-ben halljuk az amszterdami kereskedőosztály panaszát, hogy a regensek nem kereskedők és nincsenek is érdekelve a kereskedésben, hanem házaiknak, földjeiknek és tőkéiknek a jövedelméből élnek.¹ Mily távolság van e között a kor között meg a között az idő között, a melyről tárgyunk szól, a mikor még a Molnár és Sajtos János regensek a belgiumi büszke nemesek gúnyjának czéltáblái voltak.

Volt azonban *egy* politikai jog, a melyet a nemzet mindig nagyra becsült és a melyet mindig meg is hagytak neki: a vélemény szabad nyilvánításának a joga, az a jog, hogy mindenről, a mi történt s a minek történnie kell, bátran és nyilvánosan lehessen ítéletet mondani. Idegenek a szólásnak ezt a szabadságát a hollandi erkölcsök sajátosságaképen jegyzik meg. De Buzanval francia követ ismételten megemlékezik róla, oly módon, a mely mutatja, hogy mennyire szokatlannak tetszett ez neki.² És Leidennek a kor-

herczeg nem változtatta meg a törvényt, „mert egyesek sérelme mindnyájukat érné“. Wagenaar X. k. 281. l.

¹ Aitzema III. k. 762. l. — Egy rőpirat ugyanabból az időből, 1653-ból (Muller Nr. 4214) panaszkodik: „itt az országban annyira jutottak a dolgok, hogy a kormányzók majdnem szégyenlenek kereskedéssel foglalkozni, annyira elnemesednek az emberek“.

² Buzanval 52. 268. l., II. rész kiadva a (Historisch Genootschap) — Történelmi Társaság „Codex Diplomaticus“-ában II. sorozat, II. rész, 269. l.

mánya kijelenti a maga remonstrantiájában, a melyet 1582-ben a holland Rendek elé terjesztett, hogy a szabadság mindig abban állt legfőképp, hogy az emberek érzelmeiket szabadon nyilváníthatták; a zsarnokság ellenben abban, hogy az emberek gondolataikat nem mondhatták ki szabadon.¹ Népünk minden időben bőségesen élt ezzel a jogával, és hozzátehetjük, a kormány gyakran megszívlelte — az ország hasznára — a nép szavát. A szólásszabadságnak szükségképeni folyománya volt az írás és nyomtatás joga s őseink ezzel a joggal is bőségesen éltek: egy ország sem bocsátott világgá aránylag olyan sok röpiratot, mint Holland. És a Rendek, a kiknek ez a gyakran gúnynyal és becsmérléssel fűszerezett szabad megítélés nem igen tetszhetett, elég jól ismerték mégis a nemzet szellemét arra, hogy a kényszer szigorú eszközeit ne igen vegyék igénybe. Csak egyetlen egyszer olvassunk személyekről, a kiket nagyon is szabad beszédjükért börtönbe vetettek; egyszer-másszor rendeleteket bocsátottak közre a röpiratírók túlzásai ellen; de hogy azokat ismételten meg kellett újítani, bizonyítja, hogy mily hamar jutottak alkalmazáson kívül. Anélkül, hogy kifejezetten elismerték volna, a köztársaságban sajtószabadság uralkodott. A caricatura is, mely a röpiratokkal közeli rokon, hollandi eredetű; innen ültették át jóval később angol földbe; a Cromwell ellen közzétett caricaturákat még holland rajzolók készítették.²

Általában — szeretném, ha terem megengedné, hogy ezt részletesebben is feltüntethessem — az

¹ Bor. Anthent. Stukken, 119. l.

² L. Thomas Wright előszavát, England under the house of Hanover, illustrated from the caricatures and satires of the day.

aristokratikus kormány a lakosságnak bő részt juttatott a polgári szabadságból. Regensek és bírák itt sokkal kevesebb jogtalanságot követtek el, mint másutt. Igaz ugyan, hogy ha a köztársaság alatti állapotot azzal hasonlítjuk össze, a melyben most mi élünk, meg van minden okunk arra, hogy boldogabbaknak valljuk magunkat őseinknél. De a méltányosság megkívánja, hogy ne különböző korokat, hanem különböző államok ugyanazonkorbeli viszonyait hasonlítsuk össze egymással; ez esetben pedig nem tartok tőle, hogy bármely más ország fölülmulná a régi Hollandiát.¹ Ebből is kimagyarázhatjuk elődeinknek csekély érdeklődését a politikai jogok iránt. Önként feladták a szabadság biztosítékait, mert bíztak abban, hogy ezekre nem lesz szükségük; engedték magukat a kormányban

¹ Mr. L. Ph. C. van den Berg a „Nederlandsch Rijksarchief“ 3. és 4. füzetében sötét képet rajzolt sok törvénybíró igazságtalanságáról. De értekezése végén nagyon helyesen mondja: „Ha országunkat jogszolgáltatás tekintetében Franciaországgal és Angolországgal összehasonlítják, akkor a mérleg serpenyője észrevehetőleg a mi javunkra billen és megtanulják belátni azt, hogy Holland e tekintetben is megelőzte a többi nemzeteket. Talán seholsem szolgáltatott jobban igazságot, mint itt, sehol sem volt a megvesztegethetőség és önkény oly ritka“. Ezzel a véleménynyel teljesen megegyezik egy kortársának, Heenskerknek a nézete, kinek „Batavische Arcadia“-ja, mely a fegyverszünet alatt íródott, azzal az állammal, melyben él, irigylésreméltó meglepődéstől sugárzik. És ez a jó igazságszolgáltatás annál dicséretesebb volt, mert az osztrák uralom alatt a jogrend Németalföldön nagyon alacsonyan állott. Alva 1573-ban ezt írta Fülöpnek: „.... Il n'est aucune cause, civile ou criminelle, qui ne se vende comme l'on vend la viande à la boucherie, et beaucoup même sont vendues à l'encan et la plupart des conseillers, sinon tous, se donnent journallement à qui veut les acheter“. Gachard, Corresp. de Philippe II, p. 348.

való részvételből kirekesztetni, mert meg lehettek elégedve a kormányzás általános menetével. Ritkán, csak ha vallásos meggyőződésben vagy előítéletekben bántva érezte magát a nép, vagy ha azt látta, hogy a polgári regensek a forrón szeretett Orániai hercegekkel jogtalanul bántak, csak ilyenkor, de ilyenkor aztán ellenállhatatlanul éreztette a maga haragját. Ily esetben egy rövid ideig tartó s majdnem mindig vértelen forradalom eleget tett a nép kívánságának s a régi nyugalom ismét visszatért.

De messzire elhagytuk korunkat. Pedig még nem vettük szemügyre mindazokat a szabályokat, a melyeket Holland Rendei ebben az időszakban a tanács megerősítésére a polgárság ellen alkalmazásba vettek. Az előtt a városi polgárság, ha regensei által sértve érezte magát, kereshette igazságát a tartományi bíróságnál és a Főtörvényszéknél; s ezek általában hajlandók is voltak a jogszolgáltatásra. Így néha valamely város kormányát ítéletre vonták és elítélték, a mi természetesen a község előtti tekintélyének nagymérvű csorbitásával járt. Ezt a jövőben meg kellett akadályozni. 1591-ben a Rendei egy határozatot hoztak, a mely az elsőfolyamodású bíróságoknak és a főtörvényszéknek is meghagyta, hogy mielőtt valamely magán-személynek a város kormánya ellen benyújtott panaszát tárgyalásra elfogadnák, a panaszolt kormánynak adják ki az iratokat betekintés és felvilágosítás végett; s csak azután döntsék el, hogy tárgyalják-e vagy ne az ügyet. Szükséges-e mondani, hogy ennek az utasításnak a célja az volt, hogy a kormány ellen mindenféle panaszt majdnem lehetetlenné tegyenek és hogy ez a cél teljesen el is éretett?¹ S ha még meggondoljuk, hogy a városi kormányok, a zavarok idejében

önhatalmúlag igénybe vették azt a jogot, a melyet később Vilmos herczeg és a Rendei is megadtak nekik, hogy gyanus lakosokat minden megokolás nélkül száműzzenek területükről,² akkor megérthetjük, hogy nem a hatalomban való hiány volt az, a mi a regeket visszatarthatta attól, hogy a polgárok fölött önkényesen ne uralkodjanak. Ugyanaz, a mi Hollandban történt, t. i.: a városoknak a nemesség fölé való emelkedése, a helyi kormányoknak megerősödése, az állam tagjainak függetlenségre való hajlandósága: ugyanaz történt a többi országrészekben is; érdekes különbségekkel, minden egyes tartomány sajátossága szerint. Különösen Friesland, melynek jóval kevesebbet kellett a hűbérrendszertől szenvednie, mint a többi Németalföldnek s a mely még nagyjában megőrizte a régi germán népjogokat, különösen ez mutat ebben az átmeneti korszakban érdekes látványt. De messze túlhaladná terünket, ha itt is vizsgálódásunk tárgyává tennők az állami intézményeket, a melyeknek régebben voltak és a hogy most átalakultak. Elég, hogy Hollandban, mint legkiválóbb példában, mutatunk rá a koreszmék irányára.

¹ Groot Placaetboek II. k. 1062. lap. V. ö. Kluit III. k. 52. l. — Nagyon érdekes a vita, melyet e fölött 1617-ben Holland Rendei és a legfőbb törvényszék folytattak egymással, melynek az okmányai megjelentek a Kron. v. h. Hist. Gen. 26-ik részében; l. különösen 100, 106, 107, 131, 169. lapokat.

² L. Van de Wall megjegyzését a Handvesten van Dordrecht 1729. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Pénzügyek. Hadügyek.

Egy másik dolog, melyről azonnal gondoskodni kellett, a pénzügy és a hadsereg. Erre is alkalmazták a decentralizatio rendszerét, mely benne volt a kor szellemében.

Hogy minden tartomány, minden város és minden község a maga külön kiadásait saját bevételeiből fedezze, az természetes és megfelelő volt. Az utrechti Unió ezt az állapotot úgy, a hogy találta, változatlanul meghagyta. Megállapította azonban a szerződés V-ik cikkelyében, hogy a háborúnak, a mely minden egyes tartományt egyformán érdekelt, a költségei azokból a nem egyenes adókból fedezendőek, a melyeket az Egyesült Tartományok egyenlő alapon voltak kötelesek beszedni. Üdvös határozat volt ez, csak végrehajtották volna! Mennyire másként alakult volna a köztársaság története. Mert a közkormányzás céljaira való egyenlő adózás, szükségképen a szövetséges tartományok szorosabb egyesülésére vezetett és az Államtanácsnak, melynek a rendszeres adózásra kell vala ügyelnie, fokozódó hatalmat biztosított volna. Ez esetben örökre megszűnt volna az, a mi a viszály szünetlenül folyó forrása volt, t. i. az egyes tartományok

részeről a köz-kormányzás költségeihez való hozzájárulásnak a megállapítása és ennek a járuléknak a behajtása. Ez esetben a köztársaság talán lassanként forradalom nélkül, olyan forma állammá reformálódott volna, mint a milyenben most élünk. De éppen emiatt az irányzata miatt előrelátható volt, hogy az Unió megállapodása nem lesz végrehajtva; nagyon is nyilvánvaló ellenmondásban volt ez a megállapodás azzal az önállóságra való vágyakozással, mely a tartományokat áthatotta. A számításba vett bevételek nem is folytak be sohasem a közkincstárba. Még Vilmos herczeg életében, 1583-ban az Országos Rendek olyan határozatot hoztak, mely a „quoták“ veszedelmes rendszeréhez egyengette az utat.¹ Ezentúl ugyanis a lehetőségig méltányos mérték szerint ők (t. i. a Rendek) fogják megállapítani azt a részt, a melylyel minden egyes provincia a közös kiadásokhoz járulni tartozik; az egyes tartományokra hagyva azt, hogy a megadóztatásnak azt a módját válasszák, a mely szerintük a legelviselhetőbbnek és legjobbnak látszik. Ennek a rendszernek kárhozatos volta azonnal mutatkozott, mihelyest életbeléptették: a vonakodó tartományok a maguk részét, a mennyire csak tehették, a jobbérzelmű szövetségesek vállaira tolták; az egyik tartomány rosszul kezelt pénzügyein a másiknak kellett segíteni, hacsak azt nem akarták, hogy a köztársaság ügye kárt szenvedjen. Az elsőrendű életszükségletekre kivetett adó kétségkívül terhes volt, de ez volt az egyetlen adónem, a mely annyit jövedelmezett, a

¹ V. ö. Staat der Financiën van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, (Amst. 1791), I. k. 15. l. — V. ö. Paulus, De Unie van Utrecht, I. k. 401. l.

mennyit az ország szüksége megkívánt. Mindazonáltal csupán Holland és Zeeland voltak az egyedüli tartományok, a melyek ezt az adót szedték; hasztalan kérte az Államtanács több éven át, hogy a többi tartomány is kövesse a jó példát.¹ Ezek nem merték lakosaikat ily érzékenyen megterhelni. És az Államtanács, melynek tehetetlensége e tekintetben is szomorúan kitűnt, nem volt többre képes, mint hogy tanácsot és figyelmeztetést adjon: a hibák, a melyekre rámutatott, tovább is fennmaradtak, sőt fokozódtak.

Leicester, mint a közös államkormányzás és a szorosabb unió buzgó híve, természetesen szerette volna végrehajtani az utrechti Unió megállapodását, mely annyira beleillett az ő rendszerébe és a megállapított fogyasztási adókat igyekezett minden tartományban beszedni. De ezzel épp oly kevésbé sikerült eredményt elérnie, mint a többi tervével. Rendeleteit nem hajtották végre. És a mikor a tartományi felsőbbség barátai előtt végül meg kellett hajolnia, a quota-rendszer természetesen még inkább erőre kapott, mint bármikor azelőtt.

Sőt tovább mentek a megkezdett úton. A tartományok összegyűjtött quotáiból fedezte a generalitas eddig a hadikiadásokat: az fizette az állam összes katonaságának a zsoldját. De Leicester, a ki több csapatot tartott szolgálatában, mint a mennyit fizetni képes volt, úgy a városi helyőrségeket, mint a harctéren levő sereget zsold nélkül volt kénytelen hagyni s ezzel a lázadásba hajtotta őket, a mint ennek példáit Geertruidenbergben és másutt láttuk. A hollandi

¹ Legnagyobbbrészt még ki nem adott előterjesztéseiben 1591-től kezdve. L. Bor. IV. k. 489. l.

városok is szenvedtek ezalatt; holott pedig az az összeg, a melyet Holland a generalitas pénztárába beszolgáltatott, négyszeresen elégséges volt arra, hogy minden helyőrségének a zsoldját rendesen kifizessék belőle. Holland tehát azon szövetségesei miatt szenvedett, a kik nem fizettek ily pontosan. Ez méltánytalan dolog volt. S most, a mikor Holland befolyása Leicester távozása után túlnyomó lett, magától értetődött, hogy e tekintetben is változás álljon be. Elhatározták, hogy a katonák fizetését az egyes tartományok saját ügyévé teszik; minden tartomány tudja ezután, hogy mennyi csapata van a saját költségére; ezeket fizeti, s az így kiadott összeget quotájának kiegyenlítésénél számításba veheti. Ezzel az eljárással mindenik csak a maga rossz fizetése miatt fog szenvedni. Ez a rendszabály, mely alapjában véve nem volt méltánytalan, csakhamar erőteljesen közrehatott arra, hogy az *Unió* kötelékeit meglazítsák. A „fizető urak“, a mint magukat nevezték, elkezdtek lassanként a csapatokat, a melyek „az ő repartitiojukon állottak“ a saját seregüknek s nem az unió seregének tekinteni és kezdték azt képzelni, hogy ezekkel saját tetszésük szerint rendelkezhetnek.¹ Ez

¹ De Groot minden himezés-hámozás nélkül kimondja ezt a maga apologetikus „Missive aen G. de Bye“-ében (Broeders Gevangenis) „nem is értettem soha máskép, mint hogy Holland Rendeinek véleménye a repartitio kérdésében az volt, hogy a maga repartitiojához tartozó katonák fölött saját és különös jogot kössön ki, t. i. a mennyi a tartományok belső kormányzására tartozik, névszerint a Rende által elfogadott resolútiók végrehajtása, a magistratusok és a nyilvános helyek védelmezése, az ugyanazon katonák felett feltétlen rendelkezés anélkül, hogy e tekintetben a generalitásnak alá volna vetve, de igenis a hadvezetés dolgában és a mi ettől függ“. Valami ehhez

a kárhozatos balnézet a maga egész meztelenségében mutatkozott 1618-ban, midőn a holland Rendeek látva, hogy Móríc az utrechti polgárőrséget szükség esetén a helyőrségi katonaság segítségével távolítja el, a helyőrség tisztjeinek, a mennyiben azok Holland repartitójában állottak, megparancsolták, hogy semmit se tegyenek mást, mint a mit „fizető uraik“ vagy Utrecht Rendei parancsolnak nekik. Szerencsére a tisztek az Unióval szemben való kötelességüket jobban átérték, máskülönben a polgárháború elkerülhetetlen lett volna. Még egy ízben, a münsteri (westfáliai) béke után engedték a hollandi Rendeek magukat ugyanezzel a téves felfogással a generalitas jogaiba való betörésre csábítani; önhatalmúlag elbocsátották az unió katonáit, mert nem tartották helyesnek, hogy őket tovább fizessék.

A mily áldatlan változtatás volt ennélfogva a repartitio, épp oly kiváló rendszabálynak bizonyult a sereg létszámának a csökkentése, a mely azzal egyidejűleg lépett életbe. Leicester a sereg létszámát nagyobbra emelte, mint a köztársaság erői engedték volna; ebből azután a fizetésnek el-elmaradása következett s ez viszont zendülést és mindenféle zavarokat okozott. Ezenkívül az volt a szokás, hogy nem az állam, hanem az ezredparancsnokok toborzották és fizették csapataikat. Ezek kezébe juttatta a kormány az egész zsoldot további kifizetés céljából. Minél kevésbbé volt teljes valamely csapat létszáma, annál több zsoldot tartott meg a parancsnok a maga részére; nem lehet

hasonlót mond „Verantwoording“-jában 118. l. — Minden tisztet mellett is De Groot kiváló tudása iránt, legyen megengedve annyit kijelenteni, hogy ez az ő állítása a repartitio történeti eredetével nem egyezik meg.

csodálni, hogy gondatlan felügyelet mellett a csapatok többnyire csak papiroson, a legénységi névsorban voltak meg. A parancsnoknak csak arról kellett gondoskodnia, hogy a háromhónapos szemléknél a hiányzó legénységet katonának felöltöztetett személyek pótolják ki a szükséges számra. Annyira ment a csalás, hogy ismételten bebizonyult, hogy a legénységi névsorban felsorolt katonaságnak alig fele volt tényleg szolgálatban.¹ Egészen elejét venni ennek a visszaélésnek nem lehetett, a míg a verbuválás régi rendszere volt érvényben és másrészt a katonák fejenként való kifizetése, — a parancsnokok mellőzésével — annyi nehézséggel járt, hogy ezt, jöllehet gyakran és komolyan fontolóra vették, végre is mint megvalósíthatatlant, mellőzték. De pontos fizetés esetén legalább jól utána lehetett nézni a dolognak s a legnagyobb visszaéléseket el lehetett hárítani. Ha ellenben a fizetésben késedelmeskedtek, akkor a szigorú felügyelet nem volt lehetséges. A tiszt szavát, a kinek a hátralékos zsoldot kifizették, el kellett hinni. És hogy ily körülmények között mi lett a seregből, azt legjobban Leicester tapasztalta, a kinek sohasem volt megközelítőleg sem annyi embere fegyverben, mint a mennyinek a legénységi lajstrom szerint zsoldot fizetett. Nem lehet csodálni tehát, hogy a Rendek a pazarlásnak ezzel a rendszerével szakítottak; elbocsátották a szolgálatból azokat a csapatokat, a melyeket rendes bevételeiből nem tudtak fenntartani és gondoskodtak arról, hogy a szolgálatban megmaradó legénység a maga idejében és teljesen megkapja a fizetését, de arról is gondoskodtak, hogy a legénységi lajstromokon

¹ L. pl. Reyd. 145. lap.

ne legyenek feltüntetve olyanok, a kik tényleg nem szolgáltak fegyver alatt. Kész, de takarékos fizetés lesz a köztársaság elve; és nem lehet kimondani, hogy mennyire jól járt ennek az elvnek a követésével. A kicsiny, de jól fizetett, jól felszerelt és így megelégedett és szolgálatkész sereg, a melyet a köztársaság harczterre vitt, többet tudott kivívni, mint a számosabb, de rosszul felszerelt, lázongó csapatok, a melyeket Leicester tartott a maga szolgálatában. Csakhamar negmutatta ezt egy szerencsés tapasztalat.

Sajnos, a tartományok önzése nem engedte meg, hogy a sereget *egy* parancs alá rendeljék. Az Unio nem állítot föl főhadvezéri állást. A helytartók névleg alárendelve az Államtanácsnak,¹ tényleg azonban csak ezzel val érintkezésre kötelezve, maradtak tartományaik csapatainak parancsnokai. Hollandot illeti meg az elismerés, hogy ismételten sürgette „főparancsnok“-nak az alkalmazását. Önként érthető, hogy erre az állásra a maga helytartóját, Orániai Móriczot szánta. De főg Friesland, a melynek más színtéren kellett folytatnia a háborút, mint Hollandnak s a mely a maga határait semmi szín alatt sem akarta csapataitól megfoszta látni, kívánta a maga csapatai fölött való rendelkezést a maga és helytartója részére fenntartani és ezért akadályozta meg olyan főparancsnoknak az alkalmazását, a kinek a fries csapatok is engedel-

Állítólag: „az Államtanácsnál volt a felügyeleti jog és ha áborúra volt készülőben, a kormányzókat meghívták, a kikgyakorlott kipitányokkal együtt tanácskoztak és ha valamin megállapodtak arra vonatkozólag a Tanács döntött“. Így írt körül Erzsébet követei 1589-ben az Államtanács jogkörét a lború dolgában (Bor. III. k. 427. l.) Hogy ezt huzamosabban a llytartók nem tűrhették, az nyilvánvaló.

mességgel tartoztak volna. Szerencsére nem volt minden tartománynak külön helytartója: kevéssel utóbb egyáltalán nem volt más, csak Grániai Móricz és Nassaui Vilmos Lajos. Midőn ugyanis gróf Nieuwenaar Utrecht, Gelderland és Overijsel helytartója 1589 végén siralmas véget ért, sikerült a hollandi államférfiaknak a három tartományt rábírní arra, hogy ne válasszanak neki mást utódául, mint Móriczot.¹ Az a kilátás, hogy ha Holland kormányzóját nagukénak is választják, ez a hatalmas tartomány anná serényebbnek fog mutatkozni annak visszafoglalásában, a mit az ellenség még az ő határaikból elfoglalva tartott, volt a főindító oka annak, hogy e három tartomány tényleg Móriczot választotta meg. Vilmos Lajosnak pedig, a ki már Frieslandnak helytartója volt, ezenkívül oda volt szánva Groningen és Drenthe kormányzása is. Így a sereg csak két fő alatt állott s ezek egymással szoros kapcsolatban álló jóbarátok, unokatestvérek és sógorok voltak: az ő egyetértésük hadvezetésben való egység hiányát majdnem ártalmalanná tette.

Így azt látjuk, hogy a provincializmus mindnütt tért hódít; ez az akkor elfogadott kormányzási rendszernek az árnyékoldala. Egyelőre azonban ennek hiányait a kormányzók kiválósága és a veszély nagysága, mely a tartományokat szorosan egymásra utalta, fedezték. Csak későbbi látszólag szerencsésebb napokban fognak ezek az ország nagy kárára kiviláglni.

Most e pillanatban minden úgy ment, mint a parncsolat. Mindenütt rend lépett a korábbi rendetlenig

¹ L. Oldenbarneveltnak érdekes magyarázatát: Verhoon (kiadta a Hist. Genootschap) 11. l.

helyébe, engedelmesség és béke a polgári czivódások helyébe, a melyek még csak az imént is felkavarták az országot s romlással fenyegették. A nép készségesen fizette a példátlanul nehéz adót, a melyet a hadviselés megkívánt. A spanyolérzelműek szánakoznak (rosszul titkolt irigykedéssel) hebehurgya népen, mely korábban a „tizedik fillért“ is elviselhetetlennek találta és most minden zugolódás nélkül hasonlíthatatlanul súlyosabb terhet volt kénytelen czipelni. Pártatlan idegenek ellenben csodálkozva jegyzik meg, hogy egy szabadságszerető nép, szabadságának megtartásáért, mily nagy áldozatra kész. Mindnyájan egyetértének abban, hogy aligha áldozott még egy nép annyit, oly kevés vonakodással. A köztársaság terhei oly súlyosak (írja Bentivoglio fegyverszünet kezdetén), hogy úgyszólván alig lehetnének már súlyosabbak: de mégis türelmesen hordozzák őket.¹ A francia követ, De Buzanval nem győz csodálkozásának kifejezést adni az áldozatok fölött, melyeket főleg a hollandiak a szabadságharczért hoznak; őket, a kik önmagukon ily okosan tudtak segíteni, a legteljesebb mértékben méltóknak találja Franciaország segítségére.² Fogyatékos képet alkotnánk az akkor viselt terhek súlyosságáról, ha a mostani pénzérték mértékével akarnók azt mérni. Kétszázezer forint havonként a rendes és ezenfelül körülbelül egy millió évenként a rendkívüli hadi kiadásokra, nem látszik túlságos nagynak: de elsősorban is meg kell jegyeznünk, hogy ez az összeg folyton emelkedő; annak az időszaknak a végén, a melyre a

¹ Relazioni I, 8. — V. ö. Buzanval, p. 194: „Il s'est rarement vu moins de murmures sous si grandes charges, comme sont celles qu'ils portent“.

² Correspondance, p. 107, 122, 129, 193, passim.

mi munkánk szorítkozik, már felével nagyobb. Továbbá meg kell gondolnunk, hogy ezen a hadiadón kívül még minden tartománynak külön elő kellett teremtenie azt, a mit a maga külön^m kiadásai igényeltek. És a hadiadóban csak négy tartomány vett részt, Holland, Zeeland, Utrecht és Friesland; mert Gelderland és Overijsel fosztogatás, gyujtogatás, harácsolás következtében annyit szenvedtek a háborútól, hogy nem voltak abban a helyzetben, hogy ezenfelül még valami jelentékenyebb összeggel is járuljanak a köztársaság bevételeihez. A teher jórészt egyedül Hollandra nehezedett, mely minden százból 59-et volt kénytelen előteremteni. Legjobb akarata mellett sem volt abban a helyzetben, hogy ennyit a rendes eszközökkel felhajtasson; többször apró kölcsönöket kellett felvennie, kezdetben, a mikor még hitele nem volt megszilárdulva, 12⁰/₀-ra, a mihez még 2⁰/₀ ügynöki jutalék is járult. De annak az időszaknak a végén, a melyet tárgyalunk, az államadósság még jelentéktelen volt; csak 1598 után, a mióta a helyett, hogy Angolországtól kaptunk volna valamit, a nyert előleget is vissza kellett fizetnünk, növekszik az adósság észrevehetően.

Azok a források, a melyekből Holland azokat a kincseket merítette, a melyeket szabadságáért oly bőségesen áldozott, lakosainak szorgalmából fakadtak, főleg kereskedelmükből és hajózásukból. Ha az ellenség ezeket tönkretelhette volna, akkor az ellenállásnak is vége szakadt volna. Kimerülés folytán a köztársaság kénytelen lett volna a küzdelmet abbahagyni. A tengeren és a belvizeken való uralma volt tehát létezésének első feltétele s dicséretére legyen mondva, nem mulasztott el semmit, hogy ezt bizto-

sítsa, míg a spanyolok, mintha csak vaksággal lettek volna megverve, nem tudták belátni, hogy a háborút tengeren kell eldönteni. Voltak ugyan koronként a spanyol államférfiak között, akik rámutattak az igazi útra; Requesens már 1574-ben nagy hajóhaddal akarta zárlat alá venni a partokat és később Granvelle hangoztatta, hogy csak Holland segítőforrásainak a tengeren való megsemmisítésével lehetséges a fölkelés gyors leverése,¹ — de okos tanácsukat nem követték. Senki sem értette és fejtette ki jobban, mint Spinola Frederigo a tengeri háború fontosságát. De Ibarra Estebanhoz írt levele 1594-ben egy kidolgozott tervet tartalmaz, hogy hogyan kellene Holland és Zeeland ellen tengeren háborút viselni; felsorolja a helyeket, a hol a kalózhajókat fel kellene állítani, és kifejti, hogyan lehetne legkönnyebben tönkretenni a köztársaság hajózását.² A miben talán tévedt, az a hajók fajának a kiválasztása volt: azt gondolta, hogy a gályák érdelmelnek elsőséget; a tapasztalat megmutatta, hogy ezek a viharos Északi-tengeren kevésbé használhatók. De ezt a hibát ki lehetett volna javítani, a rendszer megváltoztatása nélkül. Még négy év mult el, mielőtt megengedettett neki, hogy tervének kiviteléhez hozzáfogjon s akkor is csak nagyon kis mértékben. De Holland már első gályái megérkeztek hírére is megremegett. — Ez azonban már nem ebben az időszakban történt, a melylyel most foglalkozunk; ez alatt az idő alatt nem történt komoly próbálkozás arra, hogy Holland kezéből a tengeri uralmat kicsikarják.

¹ Archives de la Maison d'Orange Nassau, t. VIII. p. 138.

² Bor, III. k. 866. l.

Ezt az uralmat Holland kettős célra használta; saját hajózásának biztosítására és az ellenség, főleg a spanyol Németalföld hajózásának megakadályozására. A szerencsétlen Antwerpen, a melyről a zavarok előtt a velencei követnek el kellett ismernie, hogy kereskedelmi forgalom tekintetében felülmulja az ő hazáját,¹ a mióta Párma kezeibe esett, a Schelde elzárása folytán kiszorult a tengerből. Vlissingen, a Schelde kulcsa, bár angol zálogban volt, mégis Holland érdekében tartotta elzárva a folyó torkolatát. Az egész Flamand tengerpart, a zeelandi folyóktól elkezdve a Calaisi szorosig, a legerősebb blokád alatt állott; még a halászást sem engedték meg nekik. Míg az időjárás csak valamennyire is megengedte, a homokzátonyokon belül tizenkét hajó czirkált a flamand kikötők előtt, főleg Duinkerken előtt, a melyből mégis egyszer-másszor egy-egy kalózhajó kiszökött, hogy holland hajósokon elkövetett mindenféle erőszak után, a kik súlyos váltság nélkül nem menekülhettek, ismét visszalopózzék. Sluisre, a mióta Párma elfoglalta, folytonosan két őrhajó vigyázott. Öt kis escader, mindenik egy nagyobb és két kisebb hajóból összeállítva, szakadatlanul föl és alá vitorlázott Calais és a Rifnek nevezett zátony között, készen arra, hogy a hol ellenség mutatkozik, tüstént szembe forduljon vele. Minden északnémetalföldi folyótorkolatot egy vagy két őrhajó oltalmazott a kalózhajók váratlan támadása ellen. Végre egy kis flottilla, legalább is hét hajóból, szüntelenül tengerre készen állott, hogy a kereskedelmi hajókat kísérhesse kelet felé egész a Sundig

¹ Cavallo, Ranko, Fürsten und Völker von Süd-Europa, Bd. I., S. 443.

és nyugat felé Angolországig és Franciaországig. Rendkívüli esetekben ezenfelül még rövid idő alatt egy hatalmas hajóhadat lehetett összehozni azáltal, hogy a megszámlálhatatlan kereskedőhajókból annyit, a mennyire szükség volt, kisajátítsanak és felfegyverezzenek. Abban az időben minden hajó, ha ágyúval és katonával el volt látva, használható volt a háborúban. Midőn az armada közeledőben volt, a Rendekek minden kereskedőhajót, mely hadi czélokra alkalmas volt, számbavettek s úgy találták, hogy nem kevesebb, mint 2000 parti és nagyobb hajó volt a kikötőkben.¹ Nem egyszer vett a köztársaság ebből a hatalmas tartalékból 20 és több vitorlás hajóhadakat, a melyekkel szövetségeseinek segítségére sietett a nélkül, hogy saját haderejét csökkentette volna.

Kétségtől kevéssé tekintélyesek voltak az ilyen hadihajók összehasonlítva azokkal, a melyeneket Fülöp küldött ellenségei ellen. Spanyolországnak nyolczszáz és ezer tonnás gályái voltak, míg a hollandok a 120—140 tonnás vitorlásokat már nagy hajóknak nevezték. De nagyság és szállítóerő itt is tökéletlen mértékek: az óriási armada ellen 20 hajó vonult, mindeniknek 60 embere volt, fele katona, fele matróz s ezek a hitvány hajók elégségesek voltak arra, hogy Pármát a sík tengerre való kiszállításban megakadályozzák és ennek folytán az Armadát czéljától elűssék.

Még kisebb méretű hajókkal őrizték a belvizeket. Harminczhat evezős csónak, a melyek közül mindegyiken 12 avagy 14 ember ült és még négy, valamivel ennél nagyobb hajó elégséges volt arra, hogy a folyókat biztonságban tartsa, a kishajózást megol-

¹ Reyd, 144. l.

talmazza és a folyammenti városokat az ellenséges támadás ellen biztosítsa.¹

Ilyen nagyszámú hajóhad költsége, bármily kicsinyek voltak is a hajók, igen tekintélyes volt. De a holland vezetők éleselméjűsége, a melyet a szükség még fokozott, olyan eszközt fedezett fel, a melylyel ezeket a költségeket a legnagyobbbrészt az ellenségre és az idegenekre háríthatták. A tengeren való kísérésért és a kereskedelmi engedélyekért szedett pénzekből fedezte a hajóhad a saját költségeit; a generalitas pénztára egész erejét a szárazföldi haderőre fordíthatta. Nehány szó e két adónemről — úgy hisszük — talán helyénvaló lesz itt.

Mind a kettő, jóllehet nevük régibb keletű, lényegileg a háború kezdetétől veszi eredetét. Akkor, De Briel példájára, egy pár zeelandi város fölkelt Alba ellen és hogy megállhassanak, több pénzre volt szükségük, mint a mennyit össze tudtak hozni s azért csakhamar *engedélypénzt* kezdtek szedni attól a kereskedelemtől, a melyet a spanyol uralom alatt megmaradt városokkal még állandóan űztek: minden árútól, a melyet keresztülbocsátottak, annyit, a mennyit csak megbírt. Ily módon az ellenséget adóztatták meg a fölkelés érdekében, mert ez annyival magasabb vételárt fizetett, a mennyit az eladó az engedélyért leróni volt kénytelen. A következő tavasszal Holland is követte a zeelandiak példáját s szintén szedte az engedélypénzt és pedig oly kedvező eredménynyel, hogy már az első évben nem kevesebb, mint 850 ezer forintot vett be: majdnem hihetetlenül magas összeget,

¹ Ezeket a részleteket legnagyobbbrészt Holland Rendeinek resolutioiból vettük az 1588 és következő évekből.

mely mutatja, hogy mily kiterjedt kereskedelme volt már akkor Németalföldnek.

Hasonló eredetűek voltak a convoy- vagy kíséret-pénzek. A geuzök a kereskedelmi hajóktól és pedig az idegenektől épp úgy, mint a belföldiektől, a melyeket a bizonytalan tengeren elkísértek, ezért a szolgáltatukért jó fizetséget követeltek. Még ha nem kísérték is a hajókat, a fizetséget mégis megkívánták, mint váltságdíjat a kifosztástól és az elkobzástól való mentesítésükért, mert ebben a zavaros időben a semlegeseket is érhatték ilyen veszedelmek. Bármennyire kedvetlenül is, a kereskedők kénytelenek voltak, hogy a még rosszabb sorsot kikerülhessék, a geuzóktól ilyen kísérőlevelet vásárolni. Ily módon ezek jelentékeny összegek birtokába jutottak; de ennek csak egy része jutott a közös pénztárba. Éppen ezért nagyon fontos volt Orániai Vilmos herczegre nézve, hogy már mindjárt a háború kezdetén a francia királytól titkon megkapta az engedélyt, hogy Calaisban azoknak a hajóknak, a melyek a csatornán keresztül az Északi-tengerre eveztek, pénzért ilyen kísérőleveleket adjon el. A herczegnek ebből, — a mint Reyd állítja, — elég nagy jövedelme volt arra, hogy az összes hadikiadásokat fedezhesse belőle. De a kalózok, a kik ezzel az intézkedéssel a maguk mesterségét úgyszólván megsemmisültni látták, s a kik a herczegnek csak félig-meddig voltak alattvalói, egyre kevésbbé törődtek kísérőleveleivel és azokat a hajókat is elhurczolták, a melyek ilyen levéllel el voltak látva. Így az engedélynek Calaisban való megfizetése lassanként haszontalannak bizonyult, s mint ilyen kiment a szokásból és a herczeg ettől a nagy jövedelemtől elesett. De egyebütt mindkét adónem jó jövedelmeket hajtott: a

Keleti-tengertől a déli országokkal űzött gabonakereskedelem, mely egy csomó mindenféle nemzetiségű hajót foglalkoztatott, szívesebben fizetett kíséretpénzt a hollandusoknak, mint hogy magát a kalózok támadásának kitegye.¹ És a délnémetalföldiek nem lehetek meg enélkül a bevitel nélkül, a melyet a hollandusok a maguk engedélypénzével lehető drágán fiztettek meg velük. Végeredményben így a tengeri erő jövedelmei bőségesen fedezték annak kiadásait.

Az engedélypénzek csakhamar a behozatali és kiviteli vámok jellegét vették fel: mint ilyenek a belöldi ipar védelmezésére is szolgáltak. A hollandok földjének és iparának termékei nem voltak oly súlyosan megadóztatva, hogy az ellenség még mindig ne olcsóbban szerezhette volna meg őket, mint más országokéit. Belgium termékei közül mindazt, a mire a köztársaságnak szüksége volt, alacsony vám mellett engedték behozni; a mi azonban versenyre kelhetett volna az észak-németalföldi árúkkal, arra oly súlyos vámot vetettek, hogy rossz számításnak bizonyult volna behozatalával foglalkozni.² Egyébként a hollandok nagyon jól értették a kereskedelmi tudományok alapelveit és sokkal inkább „free-trader”-ek voltak szívükben, hogysem be ne látták volna, hogy minden adó és vám gátolja a kereskedelmet. A Rendek több ízben kijelentik, hogy csak a szükség kényszere alatt szednek díjakat, a melyek elsősorban saját kereskedelmükre vannak kedvezőtlen befolyással.³

¹ L. Engels Discours, Bor III. k. 37. l.

² Van Meteren, B. XVI, f. 307.

³ Van Meteren, B. XVI, f. 315.

A tengeri ügyeket az admirálisok kezelték. Eredetileg minden egyes tartomány tengeri ereje, bármily kicsiny volt is, saját helytartója alatt állott; s midőn a hollandi Rendeke Leicester bejövetelekor a helytartóságot Móricaznak felajánlották, egyúttal admirálissá is kinevezték s egy admiralitätsi tanácsot rendeltek melléje. Céljuk az volt, hogy a tengeri ügyek intézését, az angol helytartó és az Államtanács jogköréből, melyben angol tagok is ültek, lehetőségig kivonják. Leicester, a kit hatalmának ez a korlátozása nagyon bántott, ezt a czélt kerülő úton azzal hiusította meg, hogy több új admiralitás felállítását vitte ki, melyeknek egyenetlenkedése önmagától is az ő legfőbb hatalma alá való rendeltséghez kellett hogy vezessen. Eltávolítása után nem lehetett az önző városoktól elvenni a már egyszer megnyert admiralitätsi collegiumokat; ellenkezőleg a már fennállók mellé még újak jöttek; Zeelandnak és Frieslandnak mindenkinek megvolt a magáé, West-Frieslandnak hasonlóképen, Holland pedig megtartotta a maga két collegiumát. S az erőknek és a rendelkezésnek ez a megosztása oly veszedelmes időben történt, a mely (legalább is a háborús dolgokban) mindnyájuknak egy osztatlan parancsnokság alatt való összműködését tette volna kívánatossá! Ezért bírta rá Holland az Országos Rendeket, hogy Móricazt tegyék az Unió generalis admirálisává egy felügyelő collegiummal maga mellett, mely — így remélték, — a különböző alárendelt collegiumok tekintélyét lassanként magához fogja vonni. De ennek a centralisatió-
nak, bármily üdvös lett volna is, útjába állott a tartományok önzése; Zeeland attól tartott, hogy ily módon a hajókban sokkal gazdagabb Holland gyámkodása alá kerül. A convoyok és engedélypénzek fölött kettőjük

között csakhamar kitört heves vita megakadályozott minden közeledést. 1593-ban a felügyelő collegiumot újra megszüntették s ez időtől kezdve egyedül Móriczra, mint az egyesült hajóhadak fejére hárult a terhes feladat, hogy öt versengő és többnyire egyenetlenkedő admirális között az egységet fenntartsa.

Rendszerint főleg Hollandot okolják a köztársaságban a központosítás hiányáért. Láttuk azonban, hogy legalább is a tengeri és szárazföldi hadviselés tekintetében éppen Holland törekedett az egységre, de törekvéseit a többi tartományok meghiúsították. Meltánytalan volna egyedül Hollandot okolni azért, a miben az összes tartományok egyformán hibásak voltak.

HATODIK FEJEZET.

Oldenbarnevelt.

Ha azt, a mit eddig külön-külön szemügyre vet-
tünk, a maga egészében áttekintjük, elcsodálkozva
állunk meg a kormány nagy és célirányos munkás-
sága előtt az alatt a rövid idő alatt, a mi alatt Párma
nyugodtan hagyta őket. A zavar, mely korábban az
igazgatás minden ágában uralkodott, az elégedetlenség
szelleme a népnél, a lázadás a seregnél, a regensek
egyenetlensége, — mindez mintegy varázsütésre meg-
szűnt. Erzsébet, a kinek nem volt szokása a hízelke-
dés, nem sokkal később elismerte, hogy a Rendek
gondos előrelátása minden keresztyén fejedelemnek
mintaképül szolgálhat; hogy seregük oly rendezett
volt és oly bőven el volt mindennel látva, hogy a
leg hatalmasabb királynak sem kellett volna ilyen had-
erő miatt szégyenkeznie.¹ A mi még többet jelent, a kor-
mányformát ugyanazon időben alakították át, még pedig
olyan szilárdra, hogy 200 éven keresztül mindenféle ziva-
tarok között fenn tudott maradni. Ilyen sikeres tevékeny-
ség minden kormány nyal szemben csodálkozásunkat

¹ Caron a generalis statushoz (Gedenkst. van Oldenbarneveld,
kiadta Van Deventer, II. k. 291. l.)

keltene fel. De csodálkozásunk még fokozódik, ha meggondoljuk, hogy az a kormány, mely mindezt végrehajtotta, sokfejű volt és minden másnál kezelhetetlenebb; tekintetünk keresi azt a férfit, kinek keze elég erős s gyakorlott volt, hogy egy ily összetett és nehézkes eszközt oly állandó és gyors mozgásban tartson és segítségével olyan alkotást hozzon létre, a mely évszázadokig eltarthatott.

Ebben Oldenbarnevelt kezét ismerjük fel, a ki nézetünk szerint a legnagyobb államférfiú, ki valaha hazánkat igazgatta s a ki Orániai Vilmos herczeg mellett megalapozója államunknak, megalapítója köztársaságunknak.

Ki mondhatja ki nevét a nélkül, hogy fájdalmas emlékezések ne támadnának fel lelkében; ki gondolhat e férfira anélkül, hogy a háttérben ott ne látná a vesztőhelyet! Végzetes pártszenvedélyek, a melyek a nagy államférfiút egy fáradságos élet végén gyalázatos halálhoz juttatták s a melyek az ő vérével szennyezték be azt a nagy harczost, a kivel annyi gondot és annyi dicsőséget osztott meg! Boldognak érzem magamat, hogy tárgyunk nem terjed tovább, mint a meddig Móricz és Oldenbarnevelt barátsága tartott. És hogy őket, a kiket én egyformán tisztellek, együttműködni látjuk a haza felszabadításában és megszilárdításában és nem egymás ellen harczolni pártszenvedélyből és önzésből.

Távol vagyunk attól, hogy Oldenbarnevelt életét és jellemét úgy ismernők, mint a hogyan megérdemlené. Külső élettörténetének eseményei a holland Rendekhez intézett remonstrantiájából és máshonnan ismeretesek. Tudjuk, hogy Oldenbarnevelt, miután (nagyobbreszt franczia és német iskolákban) tudomá-

nyos neveltetésben részesült, a mozgalmak kezdetén, mint ügyvéd Hágában telepedett le s a legelsőkhöz tartozott, kik 1572-ben Vilmos herceghez és a felkelés pártjához csatlakoztak. Haarlem és Leiden ostrománál még fegyvert is fogott, hogy mint katona harcoljon a tervbe vett felmentésért. Nem sokkal a genti pacificatio után búcsút mondott ügyvédi praxisának és elfogadta a Rotterdam városa részéről neki följajánlott ügyészi (pensionariusi) állást. Mint ilyen jelent meg ettől fogva a hollandi Rendek gyűlésein. Itt kétségkívül jellemes és tehetséges embernek bizonyult: mert csakhamar az előtérben látjuk őt. Midőn Leicester átjönni készült, ő volt az, a ki előbb az ifjú Móriczot Holland helytartójává tétette. Ez volt az ellenállásnak első lépése az idegen helytartóval szemben. A további ellenhatásnak is valószínűleg ő volt egyik főfőmozgatója. Legalább is, midőn a Rendek a viszály fokozódásával a lelépett Buis Pál helyébe a tartomány részére vezetőférfiúnak új ügyészt kívántak, ezt a terhes és veszedelmes állást Oldenbarneveltnak ajánlották föl. Ettől fogva Oldenbarnevelt Leicester ellenfeleinek élén áll. Bár többször megfenyegették azzal, hogy fogságra vetik és Angolországba hurcolják, éppoly megfontoltan, mint bátran fenntartja ellenzéki álláspontját. S midőn végre az idegen helytartó abbahagyja a küzdelmet és elvonul, senkit sem tarthatunk annyira győzőnek, mint Oldenbarneveltet. Ő lesz az új kormánynak a lelke; névszerint ugyan csak a hollandi és westfrieslandi Rendek *szolgája*, a valóságban azonban uralkodik előbb saját urain s majd az ő tekintélyük révén az Országos Rendek felett is. A mi fontos dolgot az ő szolgálata alatt végeztek, mindaz elsősorban az ő műve.

Hogy ilyen erős, személyes befolyással bíró ember csak jellemes ember lehetett, ez önként értődik. De csak fővonásaiban ismerhetjük meg ezt a jellemet. Oldenbarnevelt példás bátorságú és kitartású férfiú volt, a ki arra a célra, a melyet érett megfontolás után választott, csüggedetlenül törekedett; a kit a balsiker nem rettentett vissza, s a szerencse nem csábított vakmerőségre. Hidegvérű és szigorú; olyan ember, a ki érezte önmagát és erőit, a ki gögösebb volt, mintsem származása és állása után gondolni lehetett volna. Uralomvágyó és önfejű és mégis tapintatos azoknak a gyűléseknek a vezetésében, a melyekben „a fizetett alkalmazottnak” a helyét töltötte be s a melyeknek érzékenységet nagyon könnyű volt megbántani. Becsületes és még sem önzés nélkül való: saját előnyét is keresve, mikor az ország érdekeit védte. Jó hazafi, a mint még halála órájában is önmaga dicsekedett vele; de a ki az ország üdvét elválaszthatatlannak tartotta saját pártja érdekeitől és a saját tekintélyétől.¹ Férfi volt, a ki senkit sem hagyott közömbösen, a ki egyesekben rajongó csodálatot és ragaszkodást keltett fel, másokat idegenkedéssel és keserű gyűlölettel töltött el. Az ős Holland regens mintaképe, a ki az értelemnek és kedélynek sokféle adományával van

¹ De Groot tanuskodott róla: „hogyan szívén fektet Holland tekintélye, de úgy, hogy azzal együtt a maga tekintélyét is nagyon szeme előtt tartotta”. (Verhooren van de Groot, 155. lap). Ugyanezt mondja az angol követ Carleton Winwoodhoz írt levelében 1617 június 13/23: „It is very evident, that his private interest doth sway his judgment in the public, in that no eclipse of the authority of the magistrate, of which he is jealous, can succeed without abridging his particular authority”.

felruházva, a kit az ember nem nézhet csodálat és tisztelet nélkül, de a kit szeretni alig lehet. Ezzel az általános jellemzéssel be kell érünk. Hiányoznak a szükséges adatok, hogy kibővítsük. Oldenbarneveltet nem ismerjük közlőrl, mint embert, úgy mint Vilmos herceget Groen van Prinsterer és Gachhard gyűjteményeinek kiadása óta ismerjük. Midőn húsz évvel ezelőtt az élelméjű Meijer panaszkodott, hogy Oldenbarnevelt története még homályban van, sokan csodálkoztak ezen, mert előttük minden tisztának és világosnak tetszett. Pedig Meijernek, ha jól értem, igaza volt. Mit tudunk mi Oldenbarneveltről nyilvános szereplésén kívül? Mit tudunk ifjúságáról, ügyvédi gyakorlatáról, családi életéről? Még csak azt sem tudjuk eldönteni, hogy a vádak, a melyeket későbbi időben erkölcsi jelleme és ügyvédi becsületessége ellen hangoztattak, túlzottak vagy egészen koholtak-e.¹ Hogy micsoda indítóokok mozgatták őt szüntelenül, hogy tulajdonképen min alapult befolyása, a melyet egészen különböző jellemű emberekre gyakorolt, hogy micsoda eszközökkel élt, hogy ezt a befolyást annyi éven keresztül fenntartsa: mindezt sejtethjük, de tudni nem tudjuk.

Ő reá való tekintettel is sajnáljuk, hogy irodalmunk szegény olyan emlékiratokban, a melyenek főleg Franciaországban, de Angolországban is átláthatatlan bőségben vannak meg, olyan családi és magánügyekről írt levelekben, a melyek, mivel bizalmasan vannak

¹ Főleg azok a vádak vannak szemeim előtt, melyek össze vannak foglalva „Gulden legende van den nieuwen St. Jan“. V. ö. értekezésemet Nijhoff's Bijdragen, N. R. IX: „de Historie van het Leven en Sterven van Johan v. Oldenbarnevelt“.]

írva, az ember jellemét a legvilágosabban tükrözik vissza. Mint a köztársaság legtöbb államférfia, Oldenbarnevelt is, nem mint ember, hanem csak mint államférfi áll szemünk előtt. És hozzá még mily tökéletlenül! Tudjuk, hogy befolyásával mindenben uralkodott; hogy ő szerkesztett minden fontos resolútiót, ő hozta szőnyegre, ő ajánlotta, ő hajtotta keresztül. De ha részleteket kívánunk tudni, ha mintegy saját szemünkkel akarjuk őt munkájában látni, újra meg újra csalódnunk kell. Mit nem adnánk egy, az ő kezétől származó olyan munkáért, mint a milyen Sully *Oeconomies*-e! — Ha a hollandi Rendek határozatainak jegyzőkönyveit felütjük, sehol sem látjuk az ő befolyásának jelét. Határozat következik határozatra, de a tárgyalásról nincsen bennök egy szó sem. Államunk története még most is azt a fátyolt viseli, a melyet a köztársaság regensei szoktak volt tanácskozásaikra borítani. Midőn van Meteren 1599-ben a maga történelmét kiadta, az Országos Rendek felelősségre vonták és megkérdezték tőle, „hogy ki subministrálta őt abban, a mi az ő tárgyalásaik folyamán történt”.¹ Oly titokzatosan ügyeltek a Rendek mindig arra, hogy köztudomásra ne jusson semmi abból, a mi körükben történt. *De Groot* (Grotius Hugó) megjegyzi valahol, hogy idegenek, a kik az ő történelmét olvassák, csodálkozhatnak, hogy oly kevés nyomát találják Oldenbarnevelt fáradozásainak az állam igazgatásában, a kit pedig hírből úgy ismernek, mint minden mások fölött befolyásos embert. Azonban, — mondja — ez a németalföldi kormányrendszer

¹ A Staten Generaal resolútiójából, *Byjvoegsels op Wage naar*. IX. k. 3. l.

sajátosságában leli magyarázatát. A demokratikus kormányban a népvezéreket, az egyeduralmi kormányban a fejedelem szolgálait, mint ilyeneket ismeri mindenki, és mindenben, a mi fontosat terveznek és végrehajtanak, felismerik az ő munkájukat. Ellenben az egyesült Németalföldek köztársaságában minden a Rendek nevében történik; s nyilvánosságra hozni, hogy kik az ő tanácskozásaikon a szóvivők és vezető emberek, szerénytelenség volna; irigységet keltene azokban, a kiknek jelentéktelensége nagyon is kír mások befolyásos voltával szemben.¹ Rendkívül sajnáljuk, hogy *De Groot* ily túlszerény volt; szívesen elengedtünk volna néhány festői leírását a különben is jól ismert eseményeknek, ha csak pusztán azt közölte volna velünk, hogy a tanácssteremben fontos ügyekről miket mondtak volt. Ő, a ki barátja volt Oldenbarneveltnak és munkatársainak, sokkal jobban kitölthette volna, mint bárki más, a jegyzőkönyvek hézagait. De nem akarta s mindaz, a mit most tudunk, összesen csak annyi, hogy Oldenbarnevelt, már akármilyen eszközökkel is, uralkodott a köztársaság kormánya fölött. *Hozzá* fordultak a nagyok és a fejedelmek, a kik a Rendektől valamire rászorultak; neki, egy kereskedőkből álló kormány szolgájának ír IV.

¹ Histor. I. p. VI. 445. (edit. 1552, XII°). Egy fél évszázaddal utóbb még ugyanilyen nézetben volt De Witt: „minden dicsőségem abban áll (így ír 1662-ben angolországi követünknek) s minden munkálkodásom legjavát az teszi, hogy én fellebbvalóimnak s különösen magamnak tegyek elégséget, a miben nem tudnék sikeresen eljárni, ha nem a nagyhatalmú uraknak tulajdonítanék minden tiszteletet és erőt mindabban, a mit ők határoznak és munkába vesznek“. (Brieven van en aan de Witt IV. k. 228. l.)

Henrik király sajátkezű levelet, az ő jóakarátának megszerzését kötik a szívökre a köztársaságnál levő összes követeknek. Az angol miniszterek 1589-ben fölhányják a Rendeknek: hogy „Oldenbarnevelt kormányoz mindent, hogy senki sem mer neki ellentmondani, sőt még javaslatot is alig mer valaki tenni“.¹ Mennyire igaz ez a szemrehányás, kitűnik abból, a mit De Groot azután, hogy Oldenbarneveltet már kivégezték, az ellenpárt túlzásainak megczáfolására felhoz: „Tekintélye nem is volt olyan nagy, hogy én is meg mások is a gyűlésen gyakran ne tettünk volna olyan javaslatokat, a melyek az övétől eltértek“.² Ez volt a leg súlyosabb, a mit mondhatott: „nem mindig értett mindenki tüstént egyet az ügyész felfogásával“. Mily nagy lehetett az a tekintély, a melyet csak ilyen parányival lehetett csorbítani! S bizonyára nem is fogja senki kérdésnek tartani, ha Oldenbarnevelt a maga remonstrantiájában visszatekintve mindazokra a nehéz-

¹ Bor. III. k. 453. l. — Bor maga kijelenti, hogy „az összes államügyeket Oldenbarnevelt tanácsa és irányítása vezette“. Későbbi időben 1609-ben így ír az angol követ Winwood: Oldenbarnevelt gyengélkedik; „In the mean time the States assemble not, and all business, how urgent so ever, stands at a stay“. Winwood Papers III, p. 62.

² Verantwoordingh 281. l. — Egyebütt (Sylloge, II. p. 439) az ügyészlől beszélve így szól: „Quem cum dico nihil me aliud quam Ordines Hollandiae dicere intelligo“. — Jeannin 1608. január 28-án ezt írja: „C'est Barnevelt qui a tout fait. Ainsi, que le Roi ne trouve étrange, s'il lui plait, si je m'adresse toujours à lui et si son nom est en tous les endroits de nos lettres; car la vérité est que tous ceux qui désirent la paix en l'assemblée générale, qui est le plus grand nombre, dépendent tellement de lui qu'ils approuvent sa conduite et tous ses avis, sans les contrôler ni autrement considérer“, p. 269 (édit. Buchon).

ségekre, a melyeket Leicester eltávozása után oly gyorsan és oly tökéletesen legyőztek, így dicsekszik: „Meg kell mondanom, hogy mind ennek én szintén egyik főfőeszköze voltam“.

Politikai elvei szerint élt egész szolgálata alatt, meg nem változtatva, csak módosítva azokat az időadta körülmények szerint. Hogy melyek voltak ezek az alapelvek, részben láttuk már: ő a tartományok önállóságát védte s bár maga a „Sticht“-ből (Utrecht-tartományból) való volt, mint az ország főügyésze, az Unióban Holland tulsúlyáért buzgólkodott. Azonban teljességgel nem foglalt mereven állást a kiváltságok által korlátozott és a nemzet erkölcsiéhez és szükségleteihez illeszkedő *egyfejú* kormányzat ellen. A „hollandi gróf“-i méltóságnak Orániai Vilmos herczeg részére történt felajánlásában a maga tehetsége szerint ő is közreműködött. Ennek halála után egyik volt azok közül a kevesek közül, a kik azt, a mit Vilmos herczegnek szántak, fiára, Móriczra kívánták ráruházni; s az ő közremunkálása folytán szavazott Rotterdam városa, melynek akkor pensionarisa volt, ilyen értelemben. A helyett azonban, hogy Móriczot választották volna meg a Rendek, Franciaországhoz és Angolországhoz fordultak és végre is Leicestert hozták be az országba. Akkor, mint azt már láttuk, ismét főleg ő volt az, a ki Móriczot Holland és Zeeland helytartójává megválasztatta. S ebben nemcsak óvatos állampolitikája, de az Orániai házhoz való szeretete is vezette. Nem lehet kétkedni abban, hogy Vilmos herczeg emlékét hálásan tisztelte, hogy magát és a hazát kötelezettnek tartotta arra, hogy a herczeg jótéteményeit gyermekeiben hálálják meg. A mennyire csak tehette, a nélkül természetesen, hogy az állam-

nak az ő véleménye szerint való érdekeit megsértené, mindig szolgálatkésznek mutatkozott az egész Orániai-ház iránt. A herczeg özvegyével, De Coligny Lujzával, a legjobb viszonyban volt. Uytenbogaert azt állítja, hogy ő a herczegnőtől többször hallotta azt a kijelentést: „hogy azok a szolgálatok, a melyeket az ügyész a Nassaui-háznak tett, oly nagyok voltak, hogy ők Oldenbarneveltet nem is annyira barátjuknak, mint inkább atyjuknak tarthatták”.¹ Orániai Vilmos szerencsétlen legidősebb fiának, Fülöp Vilmosnak érdekeit is mindig oly jóakaratúlag támogatta, hogy a rágalom abból vádat igyekezett kovácsolni ellene.² Hogy Móricznak, különösen az első időkben, nagy szolgálatokat tett, azt általában elismerik. Az ő buzgó fáradozásának köszönhető, hogy az a három tartomány, melynek helytartója Nieuwenaar grófja volt, Móriczot tette meg ennek utódjává. Móricz jövedelmei főleg az ő gondoskodása folytán gyarapodtak jelentékenyen.³ És okunk van hinni, hogy Oldenbarnevelt a tárgyunkat képező időszakban szívesen munkált volna közre abban, hogy Móricznak, olyan előnyös feltételek mellett, mint a milyenekben Vilmos herczeggel megállapodtak, a suverainitást felajánlják. Csak későbbi időben változott a jó viszony kettőjük között egye-

¹ Uytenbogaert's leven, 157. l. V. ö. Corresp. de Louise de Coligny, par Marshagay, p. 245, n°. 135; az én megjegyzésemet Spectator 1887, 286. l.

² Uytenbogaert's leven, 158. l. — Verhooren van Oldenbarnevelt, 174. l.

³ Azok a járandóságok, melyeket a fegyverszünet után a Nassaui háznak megszavaztak, fel vannak sorolva Byjvoegsels op Wagenaar IX. k. 107. l.

netlenkedéssé és vetélkedéssé és kezdett az ügyész a herczeg hatalmának emelkedése ellen dolgozni.

Sokkal határozottabban, mint *egy* fejedelem uralkodása ellen, foglalt állást Oldenbarnevelt a népuralom ellen. Ő maga ezt úgy fejezte ki, „hogy jobb ha az ember *úrnak*, mintha *szolgáknak* a szolgája.¹ A nép véleménye iránt ugyanazt a megvetést táplálta, a melyet oly sok kortársánál találunk, s a melyet nála még megerősített a Leicesteri zavarok alkalmával szerzett tapasztalata.

Innen ered idegenkedése attól, hogy a praedicatorok a kormányzás ügyeibe beleavatkozzanak, mert legtöbbjük abban az időben, a mi a származást és neveltetést illeti, az alsóbb néposztályhoz tartozott s ők voltak a tömegnek tulajdonképeni vezetői. A hollandi praedicatorok remonstrantiájára, a melyet Leicester idejében a Rendekhez benyújtottak, Oldenbarnevelt előszóval azt válaszolta, hogy „Uraim, a Rendek tudták mindazt, a mit remonstrantiájukban mondanak és még ezenfelül sok mást is. A remonstrálók tehát nyugodtan hazatérhetnek s hagyják az urakat békén foglalkozni a dolgokkal.“² Ezt ő egészen szívéből mondotta. A praedicatorok „minden lében kanál“ volta annyira boszantotta, hogy emiatt éveken keresztül nem járult az Úr asztalához. Bizonyára mondanom sem kell, hogy ezek az ő idegenkedését gyűlölettel viszonozták, őt a vallás és a lelkipásztorok ellenségének tüntették fel, gaznak és az egyház árulójának nevezték és a gyülekezetet ellene uszították.³

¹ Verhooren van Oldenbarnevelt, 10. l.

² Bor, III. k. 76. l.

³ Uytendogaert's leven, v. ö. 15. l.

De még jó időbe került, míg a praedicatorok és a néptömeg alkalmat találtak arra, hogy megbuktathassák.

Oldenbarnevelt mellett több tehetséges férfi volt a kormányban, de nem volt egyetlen egy sem, a ki vele összehasonlítható volna, egy sem, a kinek tekintélye nem lett volna kisebb az övénél. Lassanként szinte valamennyien hívei lettek. Ő meg támogatta s magához és pártjához fűzte őket. Néhányan, a kik irigykedtek tekintélyére, elpártoltak tőle, de csak akkor, a mikor Móricz körül egy ellenpárt kezdett kialakulni. Ezek közé tartozott Franken Ferencz, Gouda kiválóan tehetséges pensionarisa, a ki eleinte nagy támogatója volt a városi tanácskormánynak s jobban idegenkedett a monarchikus kormányformától, mint maga Oldenbarnevelt, később azonban az iránta való féltékenykedésből Móricz suverenitásának fő-fő szószólója lett. De sem ő, sem a többiek nem oly jelentékenyek, hogy a történelemben külön helyre tarthatnának igényt. Egyébként is ideje már, hogy az elbeszélés megszakadt fonalát újra felvegyük.

HETEDIK FEJEZET.

Fülöp beleavatkozása a francia ügyekbe.

Míg az Egyesült Németalföldek állami ügyeiket szabályozták és Párma a harczy zajt kissé elülni engedte, Richardot befejezte küldetését s visszatért a király parancsaival. Nem volt neki nehéz, hogy Párma ellenségeit elhallgattassa: Idiaquez, Fülöp két legkiválóbb tanácsosának egyike, meg Izabella, az ő legkedvesebb leánya, Párma pártfogói voltak. A király, habár titokban elégedetlenkedett és bizalmatlankodott is, semmit sem engedett észrevétetni; teljesen megelégedettnek mutatta magát a helytartó viselkedésével s nyugodtnak czéljait illetőleg és kijelentette, hogy senkire se bízhatja jobban a spanyol érdekek védelmét Németalföldön és Franciaországban, mint őreá. Ennyiben tehát Pármának minden oka megvolt arra, hogy elégedett legyen. De a király elhatározása a franciaországi polgári zavarokban való részvételre nézve annál fájdalmasabban esett neki; daczára előterjesztéseinek és aggodalmainak, parancsot kapott, hogy azonnal küldjön segítő csapatokat a Liga részére, a mennyit csak szükségesnek vél s készüljön arra, hogy minél előbb személyesen is serege élén Franciaországba vonuljon.

Mielőtt tovább mennénk, vissza kell idézni emlékezetünkbe a francia polgárháború lefolyását, a melyben ezek Fülöpöt és Németalföldet érintik.

Fülöp Spanyolország politikáját uralkodásának kezdetétől fogva az egyház érdekeinek a szolgálatába állította; a katolicismus helyreállítása, úgy mint azt a tridenti zsinat megreformálta, volt az a cél, a melyért Spanyolország erőit kimerítette: Spanyolország uralma az ő szemében az egyház uralmával volt párosulva. A Franciaországgal való háborút, a mely V. Károly háborúinak mintegy függeléke volt, nem annyira azért folytatta, hogy ellenségét leverje, mint inkább azért, hogy olyan tartós békére lépjen vele, a mely mindkettőjüket képessé teszi arra, hogy birodalmaikban az egyre terjedő eretnekséget kiirthassák. Ez a béke 1559-ben Chateau Cambresisben létre is jött, olyan feltételek mellett, a melyek látszólag semmi okot nem hagytak fenn a háború felújítására. Úgy látszott, hogy új időszak kezdődik, melyben a közös vallás érdeke a két állam külön érdekeit háttérbe szorítja s a melyben a korábbi vetélytársak egy szent célra egyesülnek. A házasságnak Fülöp és a francia király leánya között a két fejedelem közötti köteléket még szorosabbra kellett fűznie.

Hogy Fülöp azt a feladatot, a melynek megvalósításához hozzá fogott, mennyire szíven viselte, azt mi, németalföldiek, nagyon is szomorú tapasztalatból tudjuk. Azonban a francia kormány nem felelt meg várakozásának. A fejedelmek, a kik Franciaországban egymás után trónra kerültek, hijjával voltak annak a komolyságnak és egyoldaluságnak, melyek Fülöpöt a maga feladatára oly kiválóan alkalmassá tették. Hijjával voltak az olyan eszköznek is, a mely annyira

alkalmas lett volna céljukra, mint a milyen alkalmas eszköz volt Fülöpnek a rajongó és monarchikus érzelmű Spanyolország. Franciaország, megoszolva az igaz hit és az eretnekség között, anélkül a hitbuzgóság nélkül, a melyet az évszázados harczok a hitetlenek ellen Spanyolországba beleoltottak, majdnem lehetlenné tette a kormányra nézve, hogy az eretnekséget kiirtsa. Volt ugyan Franciaországban is olyan párt, mely Fülöppel együttértett; a mely az egyházat mindenek fölibe helyezte; mely Franciaországot jobb szerette volna látni elpusztulva, mint eretnekségtől beszennyezve, de ez a párt csak lassanként gyarapodott s fejeül nem a kormányt ismerte el, hanem a becsvágyó Guise-házat. Épp oly buzgón és épp oly szilárdul sorakozott ennek ellenében a hugenották pártja, a mely magában nem volt ugyan erős, de hatalmas volt a nagyszámú nemességgel való kapcsolata révén s a melyet a királyi vérből származó Bourbon hercegek vezettek, a kik bár meglehetősen közömbösek voltak a vallási széttagoltság iránt, a Guisek ellen való féltékenységből az ellenpárt élére állottak. A két párt között ingadozott a tömeg; ez katolikus volt s kívánta mindnyájuk egyesülését az anyaegyházban, azt esetleg kész volt némi erőszakkal is megvalósítani, de nem volt hajlandó mindent feláldozni érte: békét, jóllétet és függetlenséget. Ilyen érzelemmel volt eltelve a hamar egymásra következő három fivér: II. Ferencz, IX. Károly, III. Henrik kormánya is és különösen az anyakirálynő De Medicis Katalin, a kinek a kormányra állandóan túlnyomó befolyása volt. A két szélső párt fejeitől való féltében, egyiket a másikkal próbálta féken tartani és így uralkodni mindeniken. De hogy kétféle

rajongást féken bírjon tartani, erre erőteljesebb kéz lett volna szükséges, mint a milyen ebben a mozgalmas időszakban Franciaországot igazgatta; a helyett, hogy pártok fölött állott volna, a kormány a kettő között ide-oda ingadozott. Nem lévén képes arra, hogy az újra meg újra kitörő vallásháborúkat megakadályozza, nem maradt más számára, mint pártot választani, a melyet kövessen. Jóllehet többnyire katolikus szenvedélyek uralkodtak rajta, mégis néha engedett a hugenotta nagyok nyomásának. Az eretnekség kiirtására, úgy mint azt Fülöp tervbe vette, s a mihez nem egy ízben felajánlotta szolgálatát, nem jutott a dolog. A régi féltékenykedés Spanyolország ellen, a melyet sem a békekötés, sem a fejedelmi házasság el nem tudott némitani, néha hangosabban beszélt, mint a hitért való buzgólkodás. Egy ízben pedig, az emlékezetes 1572-ik évben, IX. Károly ugyszólván meg volt nyerve Colignynak, a hugenották vezetőjének a tervei részére. Nem kevesebbet czéloztak, mint szövetséget Angolországgal, a király fivérének, a nálunk is ismeretes Anjou hercegnek Erzsébet királynővel való házassága révén és azután közös megszabadítását az Alba által elnyomott Németalföldnek. Bergent (Mons-ot) Henegauban Nassaui Lajos a hugenották támogatásával már el is foglalta. De Briel bevételének hírére egész Holland és Zeeland felkelt és a tizedik fillér követelése az összes németalföldi tartományokat lázadásba hajtotta. Sohasem volt egy angol-francia támadás veszedelme fenyegetőbb a spanyol uralomra, mint ebben a pillanatban. De a Guisek és pártfellei megijedve attól a befolyástól, a melyet Coligny a királyra gyakorolt, a párisiak vak hitbuzgóságát hívták segítségül s a *Bertalan-éj* hosszú időre háttérbe

szorította a francia kormány ellenséges szándékait Spanyolország ellen és szövetekezését Angolországgal. A szorosabb szövetséget azonban, a melyre Fülöp a történetek után a francia királyt felkérte, ez elutasította azzal a megokolással, hogy Franciaország királya egyedül a saját népével lehet szövetségben. A hugenották, miután egy ideig üldözték őket, csakhamar ismét visszaszerezték korábbi vallásszabadságukat. És midőn 1581-ben a németalföldi tartományok, a melyek Fülöptől az imént pártoltak el, a francia király fivérét Anjout hívták meg a fővezérségre, ez Párma ellen sereggel jelent meg, anyja nyíltan beismert támogatásával és fivére kormányának titkos segítségével. Hogy ő a helyett, hogy Németalföldet az ellenség ellen támogatta volna, a tartományok szabadságát kezdte megnyirbálni és ezzel a maga tekintélyét csakhamar elvesztette s kénytelen volt szégyenszemre Franciaországba visszatérni: mindez nem szüntette meg azt a sértést, a melyet idejövetelével Fülöppel szemben elkövetett. Nem lehet csodálni, hogy Fülöp ezt a gúnyt igyekezett megtorolni és a katolikus pártot Franciaországban a kormány ellen való ellenállásában támogatta.

Ennek a pártnak az élén ebben az időben a Guise nemzetségből való három testvér állott: Henrik, a Bibornok és Mayenne. Mind a három különböző mértékben kiváló testi és lelki adományokkal volt felruházva és a tömeg előtt, főleg Párisban bárki másnál, sőt még magánál a királynál is nagyobb tekintélyben állott, s lángoló hitbuzgósággal és az eretnekségtől való irtózáttal, de egyúttal becsvágygyal és családi büszkeséggel volt eltelve. A kormánynak a mérséklete a hugenották irányában az ő szemükben

szörnyűség volt; de személyes bántódás is keserítette őket a király ellen, a miért ez kevésbbé tekintélyes és éppen ezért jobban függő tanácsosokkal vette magát körül és a Guiseket bizonyos távolságban tartotta magától.

Ilyen férfiak különösen alkalmasak voltak Fülöp terveire és most, a mikor minden kísérlete, hogy a francia kormányt megnyerje, megghiúsult, öhozzájuk fordult. Kezdetben úgy találta, hogy fáznak attól, hogy hozzácsatlakozzanak; egy idegen fejedelemmel való szövetkezés nagyon is kockázatosnak látszott még nekik. Csakhamar történt azonban valami, a mi minden habozásukat megszüntette: Anjou, a király valószínű utóda meghalt és halála következtében egy eretnek, a hugenották vezére, Navarrai Henrik lett a korona legközelebbi várományosa. A király hajlandónak mutatkozott arra, hogy ilyenül elismerje, ha ő, mint azt már ezelőtt egy ízben megtette, a katolikus egyház kebelébe visszatér. Ez esetben Franciaország egy névleg katolikust, de szívében eretneket nyerne királyául. El lehetett-e ilyesmit tűrni!? A vallás érdekeinek súlyosabban kell a latba esnie még az állam függetlenségénél is; és a francia katolikusok között, élükön Guise Henrikkel és a spanyol király között a hirhedt *Liga* létrejött. A fő czél volt: távoltartása az eretnek királynak, s kiirtása az eretnekségnek Franciaországból. Fülöp tekintélyes pénzbeli támogatást helyezett kilátásba és ezzel szemben elnyerte néhány vitás határszéli helynek az átengedését, meg azt az ígéretüket, hogy támogatják a lázadó Németalföld leverésében. A liga kevésbé Orániai Vilmos herczeg halála után jött létre, abban az időben, a mikor Párma szerencséjének tetőpontján állott.

Kezdetben minden úgy ment, a mint kívánták. A nép nagy többsége egyre buzgóbbá hangolva a katholicus érdekek iránt, lelkesülten csatlakozott a ligához. A király, hogy ki ne rekeszszék és magára ne hagyják, arra gondolt, hogy maga áll a liga élére: elfogadta a szigorú feltételeket, melyeket elébe szabott és megígérte, hogy a hugenottákat üldözni is fogja: de csakhamar belátta, hogy ilyen módon a Liga szolgájává alacsonyítja magát, hogy Guise maradt ennek feje és hogy Fülöppel való szövetségét csak névleg mondotta fel. A király tudta nélkül tárgyalta Guise a trónöröklés ügyében Fülöppel, a pápával; még az is nagyon kétséges volt, hogy bevárja-e a király halálát, hogy nem számúzi-e, mint uralkodásra méltatlant valami kolostorba. A Guisek t. i. azzal dicsekedtek, hogy a Karolingek örökösei, a kik közül a legutolsót egykor a király ősei fosztották meg koronájától; csak a századok előtt megsértett jog helyreállítása volna, ha Nagy Károly egyik utódja az utolsó Capeting helyét elfoglalná. Ki állana ennek ellene? Midőn a király arra vetemedett, hogy megingott tekintélyét svájczai testőreinek fegyvereivel tartsa fenn a fővárosban, a nagy hirtelenséggel emelt barrikádok előtt találta magát, és palotájában megostromoltatva Guiset kellett segítségül hívnia, hogy lecsitítsa a polgárságot, a mely alig pillantotta meg kedvenczét, tüstént letette fegyvereit és nyugalomra tért. Mélyen megalázva távozott a király Bloisba és oda hívta ősi szokás szerint a birodalom Rendeit tanácskozásra és a kormány tekintélyének helyreállítása végett. De a Rendei gyűlésén is tapasztalta a Guisek túlnyomó hatalmát: majdnem minden tagja a Rendei gyűlésének a Ligához hajolt és a Liga fejének vezetése után indult. A

korona szemmel láthatólag veszélyben forgott; a király csak addig viselte már, míg Guise ezt megengedte neki és olyan föltételek alatt, melyeket ez jónak talált. A vele való kibékülés utolsó kísérlete is meg-
hiúsult. Ekkor a tehetetlen király egy kétségbeesett határozatra szánta el magát; az alattvalót, a kit nem mert és nem tudott törvény elé idézni, orvul meggyilkoltatta; fivérét, a kardinálist kivégeztette és a Liga többi vezéreit, a mennyiben elérhette őket, fogságba vettette. Fejeiben remélte az egész pártot megsemmisíthetni. Fontos esemény volt ez, Németalföldre nézve is! Éppen ellentéte volt a Bertalan-éji gyilkosságnak. Épp úgy, mint a hogyan ez a németalföldi spanyol uralmat fenyegető támadástól mentette meg, úgy sodorta most a Guise meggyilkoltatása ugyan ezt a spanyol uralmat előre nem látott veszedelembbe.

Nem lehet csodálkozni, hogy Párma ilyen körülmények között nem bocsátkozott széleskörű vállalkozásokba. A viszony, melyben Fülöp a Ligához állott, arra kényszerítette őt, hogy ennek segítségére menjen. Saját érdeke is ugyanezt tette kívánatosná. Láttuk már, hogy Párma a pénzt, a melyre magának is oly nagy szüksége volt, tüstént a ligabelieknek küldötte el; egy ezred német katonaság, melyet ezen a pénzen toborzott, éppen kapóra jött, hogy a katolikus tábort megerősítse. A ligát fejeinek meggyilkoltatása csak egy pillanatra verte le; a méltatlankodás és bosszúvágy most annál bátrabb felkelésre birták. Elsősorban Páris, ennek példájára a többi ligabeli város nyúlt fegyverhez; Mayennet, Guise egyetlen életben maradt fivérét, mindnyájan elismerték az ő helyetteséül. A pápa sürgősen számadásra vonta a királyt a gyilkosságért, melyet egy bíbornokon elkövetett és

kimondotta reá az egyházi átkot. Azt a kísérletét, hogy Fülöpöt kibékítse, a spanyol király hidegen és csúfosan elutasította. Így a francia királynak kénytelen-kelletlen a ligával és szövetségeseivel való háborúra kellett készülnie. Mi maradt számára más hátra, a ki oly sokakkal szemben egyedül állott, mint hogy Navarrai Henriknek és az ő hugenottáinak a karjai közé vesse magát?¹ A mennyi harczost csak össze bírt szedni, egyesítette Henrik csekélyszámú, de jól begyakorlott seregével és miután egész sor apró győzelmet aratott, ezzel együtt a lázadó főváros ostromára indult. Már úgy látszott, hogy a király, kit az egyház kiátkozott, az ő eretnek szövetségésének a segítségével, a korona hatalmát csakhamar visszanyeri, a midőn váratlanul egy szerzetes barát, a kiben a hitbuzgóság és a bosszúvágy a zsarnokgyilkolásban való pogány kedvteléssel összemunkált, Guise gyilkosát orvul leszúrta. Ez haldokolva a Navarrai királyt ismerte el törvényes utódául és egyúttal intette, hogy szakítson az eretnekséggel és vegye fel a francia nép vallását.

Mily változás ilyen kevés hónap alatt! Vajjon ártani fog ez Fülöpnek vagy hasznára lesz? Ki láthatta ezt előre? IV. Henriknek megvolt ugyan joga a koronára, de vajjon egy eretnek birtokába veheti-e ezt? A liga ő helyette hajlott korú nagybátyját, Bourbon bíbornokot ismerte el királyul; de ez a bloisi gyilkosság óta fogoly, ezenkívül féllábával úgyszólván

¹ Már 1589 januárjában így irt az élesszemű Walsingham: „Men of best judgment and best affected here do wish that Spain would make himself a party with those of the ligue, as the only way to drawe the King to use the King of Navarre's service and those of the religion“. — Wright, Queen Elisabeth, II, J. 395.

már a sírban állott. Halála, mely csakhamar bekövetkezett, s melyet már akkor is könnyen előre lehetett látni, a trónöröklés feletti harczot újra megnyitotta. Ha Navarrai Henriket, az eretneket elutasítják, vajjon ki foglalja el a trónt? Sokan voltak, a kik erre igényt formáltak: Mayenne, a meggyilkolt Guise fia, a lotharingiai herczeg, a savoyai herczeg. Egyiknek sem volt kétségbevonhatatlan a joga; egyik sem volt elég hatalmas, hogy a koronát erővel birtokába vegye és a többiekkel szemben megvédelmezze. De mögöttük fellépett Fülöp, Spanyolország királya, mint leánya: Izabella infansnő jogainak a védelmezője, és hatalmasúlyt adott egy oly igénynek, a mely magában véve sem volt alaptalan. Az infansnő anyja, a három utolsó király nővére volt; a száli törvény nélkül, mely a nőket kizárta a trónöröklésből, ő lett volna a legközelebbi jogosult arra, hogy nagybátyjai örökébe lépjen. És ez a száli törvény, melyet századokkal ezelőtt erőszakkal juttattak érvényre, vajjon nem szorul-e háttérbe most a körülmények kényszere következtében? Hiszen már több mint húsz évvel ezelőtt a három Guisenek a nagybátyja, a lotharingiai bíbornok, hangoztatta a spanyol miniszterek előtt, hogy ha Franciaországnak királya és fivérei gyermektelenül halnának el, az infansnő érvényesíthetné jogát a koronára; a száli törvény (fűzte hozzá), a melyről oly sokat beszélnek, csak móka, és azokat az akadályokat, melyeket ez a törvény támaszt, a spanyol fegyverek könnyen elháríthatnák az útból.¹ A körülmények

¹ „La loi salique, dont on parle, est une plaisanterie, et les armes aplaniraient les difficultés qu'elle oppose.“ — Alba levele Fülöphöz 1567. nov. 1.: Gachard, Corresp. de Philippe II, t. I, p. 593.

húsz éven keresztül nem adták meg a kívánt alkalmat, de Fülöp nem vesztette el szeme elől, mit a bíbornok egykor lelke elé varázsolt. A jognak sokkal kisebb látszatával fűzte Portugáliát a maga koronájához; miért volna lehetetlen, hogy Franciaországot, ha nem is kebelezné be a spanyol birodalomba, de Spanyolország vasallus államává tegye?

Mily nagy érdekek forogtak most koczán a francia polgári háborúban! A döntéstől függött a katolicismus és protestantismus sorsa. Ha Franciaország bármilyen módon is Fülöp politikája alá kerül, a spanyol katolicismus a maga inquisitiojával és autodaféival uralkodóvá lesz Európában. Ha ellenben a hugenotta kerül a trónra, akkor szinte önmagától ő lesz a feje a protestánsoknak, a kik már hosszabb idő óta egyetemes uniót igyekeztek létrehozni: Erzsébet, Németország, Dánia protestáns fejedelmei s tán még Skóciaé is egyesülnének vele: Németalföld leveretése ez esetben úgyszólván lehetlenné válnék. Európa sorsa volt tehát, a mely fölött most Franciaországban a küzdelem folyt. Ezt érezték mindnyájan: protestánsok és katolikusok egyaránt. A mi Rendeink, daczára saját nehéz helyzetüknek, meg tudják találni a módját, hogy IV. Henriknek segítségére menjenek. És Párma egyidőre szabadjára kénytelen hagyni Németalföldet, hogy ő maga a Ligának segítségére siessen.

Hogy ennek mily rosszul esett abbahagynia a lázadó tartományok leveretését, melyet már majdnem teljesen befejezett, hogy mily kevésbé volt kedve a rendelkezésére álló csekély segédeszközzel a francia pártok viszályába elegyedni, azt már föntebb láttuk. Kezdetben a közbelépés nem is hozott számára mást,

csak csapásokat. Pénzét Németalföldről a Ligának küldvén el, nem volt képes saját csapatainak a zsoldját kifizetni és e miatt veszélyes lázadás támadt közöttük. A katonák lázadása még inkább nyugtalanította a már kibékített tartományokat, mint a háború nyomorúsága; a spanyol furia következményei még nagyon friss emlékezetükben voltak. És mit használt támogatása a Ligának? Az összegek, a melyeket küldött, alig érkeztek meg, már is elfogytak, szüntelenül nagyobb összegeket kívántak, sokkal többet, mint a mennyit Peru kincsesbányái szolgáltathattak volna. Mennyivel hasznosabban fordíthatta volna ezeket Párma az Egyesült Tartományok leverésére.¹

És most nemcsak pénzt, hanem csapatokat is kellett küldenie. A parancs, melyet Richardot hozott, sokkal nyomatékosabb volt, hogysen engedelmeskednie ne kellett volna; és Mayenne sürgősen lovassegítséget kért, a mely nélkül IV. Henrik lovagjai ellen semmihez sem foghatott. Párma végre egy válogatott lovasereget, vallonokat, olaszokat, spanyolokat s a mellett egy csomó belga nemest, összesen 1800 emberből állót, küldött Egmont Fülöpnek parancsnoksága alatt,

¹ Párma francziaországi szerepléséről és arról, a mi ezzel összefügg, főleg Dondinus szolgál forrásomul: „De rebus in Gallia gestis ab Alexandro Farnesio“. Kitünő forrás, a melyet eddig történetíróink nem vettek figyelembe. Dondinus előtt Párma és más előkelő személyek levelei feküdtek és olyan iratok, melyek ránk nézve hozzáférhetetlenek, egyebek között Párma kamarásának Pedro de Castronak „Commentarios“-a. — Jó tudósításokat nyújt továbbá de Tassis, a kinek Commentariusai a Hoyneck van Papendrecht „analektáiban“ Tom II, p. II. vannak lenyomatva. Ranke remek „Franciaország Történelme“ mindenféle addig kiadatlan tudósításokból egy egész csomó új részletet tartalmaz.

a Ligának segítségül. Ezzel a sereggel megerősítve, Mayenne szembeszálhatott IV. Henrik királylyal: Ivry-nél ütköztek meg; nincs senki, a ki ne tudná milyen eredménynyel. A lovagias király fehér tollbokrétája harczszomjas nemeseinek a győzelem útját mutatta. Mayenne serege szétszóródott. Párma lovasai hősies küzdelem után véres vereséget szenvedtek, vezetőjük s vele együtt 300-an holtan maradtak a csatatéren. Valóban szomorú kezdete ez a spanyol közbelépésnek Franciaországban.

E közbelépést ellenezték is mindazok, a kik abban a helyzetben voltak, hogy Európának és különösen Németalföldnek az állapota felől ítéletet alkot-hassanak maguknak. A belga nagyok, úgyszólván egyhangúlag, a leghatározottabban helytelenítették s panaszkodtak a fejedelemre, a ki az ő biztonságukat, sőt szabadságukat is kockára tette, csakhogy külföldi idegeneknek segítségükre menjen; emlékeztették a mesebeli kutyára, a mely, hogy a víz tükreben látott képét megfoghassa, kiejtette a szájából a darab húst. A francia korona megszerzése egy idegen fejedelem részére épp oly lehetetlen, mint a kutyának a tükörkép megfogása. Egyedül biztos csak Németalföld elvesztése volt, ha a spanyol csapatok onnan eltávolíttatnak. Két, egymással annyira ellentétes felfogású s egymás iránt annyira ellenséges érületű ember, mint Párma és Champagny, Granvelle fivére, teljesen meg-egyezett a francia közbelépés helytelenítésében. Az utóbbitól elfogtak a hugenották egy levelet, a melyben arra kéri a spanyol királyt, hogy tekintsen el egy ilyen áldatlan vállalkozástól, melynek semmi más eredménye nem lesz, mint Németalföld romlása. Hiszen míg a spanyol erőket Franciaországban eredményte-

lenül elpazarolják, a pártütő tartományok erőre jutnak és Angolországtól támogatva, a király őrizetlenül hagyott tartományait megszállják. A viszálykodó francziák, kik most meggondolatlanul egymást semmisítik meg, egy kívülről intézett támadás esetén csakhamar megértenék egymást és fegyvereiket az idegen támadó ellen fogják egyesíteni.¹ Fülöp előtt a Párma tervének kellett volna a legtöbbet nyomnia a mérlegben. És Párma nem nyugodva meg az izenetben, a melyet Richardot hozott neki, nem mulasztott el semmit arra nézve, hogy a királyt még most is eltérítse szándékától. Egyik levélben csak úgy mint a másikban, mindent felhozott, a mi Fülöpöt vállalkozása kockázatos volta felől jobb belátásra bírhatta. Kimutatta neki, hogy mily nagy kilátás van arra, hogy Németalföldet rövid idő előtt egészen megtörje: hosszan magyarázta az imént megnyert erődnek, Geertruidenbergnek fontosságát, mely Holland ellen épp úgy, mint Sluis Zeeland ellen, kiválóan alkalmas pont lesz a támadásra. A most kezdődött 1590-ik esztendő száraz időjárása a hadviselésnek kiválóan kedvez. Csak mérsékelt mennyiségű pénzre és csapatokra van szüksége, hogy kilátásba helyezhesse az összes tartományok rövid időn belül várható leveretését. De ha a francziaországi vállalkozást meg kell valósítani, eltűnik a kilátás új hódításokra: sőt a már meghódítottak megtartása is bizonytalanná lesz. Mert a sereg meggyöngítve egy csapat régi katona eleste miatt, a kiknek elvesztését az újonnan felfogadottak csak részben tudják pótolni, egyáltalában nem volt elég nagyszámú arra, hogy Franciaországban is erős támadással léphessen fel

¹ Thuanus. I. 100, c. 5.

és egyúttal Németalföldön is megszállva tartsa a sok erősséget. Az alparancsnokok, különösen a tehetséges Verdugo ki is jelentették már, hogy megerősítés nélkül nem képesek őrálásaikat megtartani. Arra, hogy a helyőrségeket egy seregbe vonja össze és úgy küldje Franciaországba harcolni, nem lehetett ennél fogva gondolnia, ha csak fontos erősségeket nem akart feláldozni. Ezenkívül több ezred nyilvános fölkelésben volt, másokban pedig nem lehetett megbízni. Mindezen okok miatt a franciaországi betörést el kell halasztani, addig, a míg új sorozások a seregeket észrevehetően meg nem erősítik s a pénzbőség nem teszi képessé arra, hogy a lázongókat kielégítse. Csak akkor lehetne Németalföld minden veszélyeztetése nélkül s jó sikerre való kilátással a Franciaország elleni vállalkozáshoz hozzáfogni. A királyi tanácsban és az udvarnál elég sok befolyásos ember volt, kik Párma aggodalmaiban osztoztak s javaslatait támogatták. Idiaquez a többek közt teljesen egyetértett vele. Ő azt tanácsolta a királynak, hogy a francia pártok között, a helyett hogy valamelyik mellett nyíltan állást foglalna, titokban szítsa a viszálykodást; s míg ezek kölcsönösen gyengítik egymást, erősítse magát és készüljön, hogy az alkalmas pillanatot bevárva, elégséges erővel léphessen fel ellenük.

De Fülöp, bármily megfontolt szokott egyébként lenni, most sóvárogva hallgatta de Moura Kristóf, portugál nemes föllengző előterjesztéseit, kinek segítségével lett főként Portugália urává. Ez telve lelkesedéssel új hazájának a nagysága iránt s rajongva egy, a tridenti katolikus egyház hitében egyesített és Spanyolország befolyása által vezetett Európa eszményéért, most a Franciaország elleni vállalkozást sürgette

épp úgy, mint a hogyan előbb Angolország megtámadását javasolta. Nézete szerint Franciaországban dől el Németalföld sorsa; ha ott Navarrai Henrik birtokába veszi a királyi pálczát, a spanyol uralom Németalföld fölött is veszedelembbe jut; mert Franciaország eretnek királya bizonyára segítségére sietne hit- és szövetségestársainak és nem nyugodnék meg, míg a spanyolokat Belgiumból is ki nem űznék. Sőt mi több: a régi versengést Itáliáért megújítaná, ha a korábbi vételkedésen kívül még a vallási gyűlölet is ellenségeskedésre sarkalná. Ezért a veszélyt ott kell megszüntetni, a hol keletkezik; Franciaországban kell minden rossznak forrását, mely Spanyolországot fenyegette, minden haladék nélkül elzárni. Ha egyszer a jó ügy Franciaországban diadalmaskodik, Németalföld meghódítása magától következik. Párma, csupán csak mint Németalföld helytartója látja a dolgokat s nem ügyel eléggé Spanyolország egyetemes érdekeire. A királynak messzebb kell látnia és föl kell adnia a jelen pillanat előnyét, mikor arról van szó, hogy a jövődőt örök időre biztosítsa. Ez a tanács kellemsen hangzott a király fülének. Megegyezett azokkal az intésekkel, a melyeket V. Sixtus pápa küldött, ugyanaz, a ki az Armadának Angolország ellen küldését is sürgette. Megegyezett magának a királynak titkos óhajával is: a ki semmit sem kíván jobban hitének győzelme után, mint egy koronát kedves leányának a fejére.

Így maradt meg Fülöp szándéka mellett és ennek sokkal inkább, mint bármi másnak, köszönhetjük mi nemzeti létünket. Hogyha számításba vesszük azokat az erőket, melyeket a spanyolok a következő években a francia háborúra elfecséreltek, nem gondolhatunk

borzalom nélkül arra, hogy mi lett volna Németalföldből, ha mindezt az erőt a felkelés ellen fordították volna.

Az ivryi vereség után Fülöp a leghatározottabban megparancsolta, hogy Párma a nélkül, hogy Németalfölddel törődnék, személyesen menjen Franciaországba. Ez egy pillanatig habozott, hogy mit tegyen? Engedelmeskedjék és kitegye magát annak a csapásnak, a melyet előrelátott, vagy letegye a helytartóságot és kivonja magát azoknak a terveknek végrehajtása alól, melyeket helytelenített? Végre is azt határozta, hogy a kormányon marad s azt teszi, a mit parancsolnak neki. Lovasságát már előre küldte a határra: s csakhamar, 1590 augusztusában, felkerekedett maga is személyesen egész seregével. A tekintélyes pénzüsszeg, melyet Spanyolországból küldtek neki, abba a helyzetbe juttatta, hogy megfelelően felszerelje seregét.

Ideje volt hogy siessen, mert IV. Henrik az ivryi győzelem után állandó szerencsétől kísérve, most Párist 20,000 harczossal minden oldalról körülfárva tartotta s azon a ponton volt, hogy a kiéheztetett várost hatalmába keríti. Kinek nem állnának ennek a minden időkre emlékezetes ostromnak egyes részletei lelki szemei előtt: az éhínség kínjai és borzalmai, a nép vallásos fanatizmusa, mely neki inkább a szenvedéshez és tűréshez, mint a megfontolt cselekvéshez nyújtott bátorságot? Barátok és jezsuiták tüzes beszédei, kik a népfensőség tanával visszaéltek, hogy megokolják az eretnek fejedelem ellen való ellenszegülést, a pápai követ jelenléte, a ki az egyház ellensége ellen való kitartásra buzdított és a spanyol követek ígérete, kik Párma készülődésére mutattak rá,

mindezek a lelkesültséget soká ébren tartották. De az éhinség kioltja a legnagyobb fanatizmust is! A naponként kínnóbbá vált inség már az ostromlókkal való tárgyalásra vezetett, midőn végre az északi határon a spanyol csapatok megmozdultak, a Liga seregével egyesültek és a város felszabadítására közeledtek.

Gyönyörű sereg volt az, a melylyel Párma Franciaországban megjelent. Azóta, hogy Spanyolország és Franciaország 40 évvel ezelőtt békét kötöttek, nem volt még a harcz mezején ily pompás sereg. Henrik seregeinek magvát a bátor nemesek képezték, kik ha harczolni kellett, százával siettek a harcz mezejére, de ütközet után újra hamar elszéledtek: felülmulhatatlannak a harczban, de nem kitartók s ezért egy hosszadalmas háborúban és sokáig tartó ostromnál nem igen használhatók. Párma serege ellenben katonákból állott, kiknek a háború mesterségük volt, kik hadifegyelemhez voltak szokva, a hosszú németalföldi háborúban szerettek gyakorlatot s telve voltak bizalommal vezetőjük iránt. Közeledésük elégséges volt Páris felszabadítására. IV. Henrik az ostromot önként megszüntette; azt gondolta, hogy Pármát ütközetre kényszerítheti és mint Ivrynél, személyes bátorságával és nemeseinek fékezhetetlen merészségével megtörheti Párma rendes csapatainak csatarendjét. Azonban ez meglegedve azzal, a mit pusztja jövetelével elért s eltökélve, hogy szükség nélkül nem kockáztat semmit, főleg pedig eltelve attól a vágytól, hogy veszteség nélkül térhesen vissza saját harczszínterére, az őt üldöző francia lovas csapatok elől állandó csatározás közben elvonult, miután egy pár erősséget elfoglalva, a főváros biztonságáról gondoskodott. Seregének egy részét Mayenne alatt hátrahagyta, a többit téli szállásra vezette a

határ mentén. Deczember volt, mire Brüsszelbe vissza-érkezett.

Hadi dicsőségét kétségkívül fenntartotta. Fölényéről lehetett volna e fényesebb bizonyíték annál, hogy az ő közeledtére az ostrom rögtön megszűnt? De vajjon a Liga ügyén tényleg lendített-e? Semmiképen sem. Erre az lett volna szükséges, hogy Párma, mint azt a párisi spanyol követek és mint maga Fülöp is kívánták, magára vegye az egy időben húsz helyen folytatott polgárháború általános vezetését s magát, meg azt az erőt, mely fölött rendelkezik, osztatlanul a IV. Henrik ellen folytatandó háborúnak szentelje. Elvonulása általános elégtelenséget keltett, általános bizalmatlanságot czéljai iránt. Mayenne és a Liga fejei belátták, hogy Párma a háborút Spanyolország érdekében húzni akarja, nem pedig az egyház érdekében rövidesen bevégezni. A spanyol követek ellenben és különösen Moreo azzal vádolták őt Fülöpnél, hogy ő mint *olasz* fejedelem, tartva Spanyolország túlságos hatalmától, nem akarta a *spanyol* uralmat Franciaországban megerősíteni, hogy szándékosan nagyon későn vonult hadba és nagyon korán tért vissza; hogy kevésbé azért, hogy a francziákat megnyugtassa, mint inkább azért, hogy Fülöp terveit keresztesse, proklamációjában nyilvánosan megígérte, hogy a francziák területi függetlenségét tiszteletben fogja tartani. Az ily panaszokkal telt leveleket, melyeket a hugenották elfogtak, Párma kezeibe juttatták. Ő egyébként már úgy is tudta, hogy ellenségei mint igyekeznek őt a király előtt folyton gyanussá tenni. Azért kevéssel hazatérése után Madridba küldte az ifjú Idiaquezt, Fülöp előkelő tanácsosának fiát, ugyan olyan megbízással, mint korábban Richardotot, hogy

tetteit és szándékait igazolja, hogy a királyt felvilágosítsa Franciaország és Németalföld állapotáról s ha csak lehetséges, beláttassa vele Franciaországban való közbelépésének áldatlan voltát.

Mert Párma most, visszatérése után, még jobban, mint bármikor előbb, idegenkedett azoktól a tervektől, melyeket végre kellett volna hajtania. A Liga fejeinek széthúzása, kölcsönös féltékenykedésük, kapzsiságuk, gondatlanságuk nagyon bosszantotta őt; tehetetlenségük s pusztán a spanyol segítségre és a spanyol pénzre támaszkodásuk s a mellett Fülöp igényei ellen való működésük meggyőzték Pármát, hogy ilyen szövetségesekkel semmit sem lehet elérni. Nemcsak hogy az ő seregének szükségleteiről egyáltalán nem gondoskodtak, hanem még saját csapataik szükségleteit is spanyol pénzből kellett ellátni. Hiány az élelmiszerekben az ő harczosait is fosztogatásra indította s ily módon a francia parasztok előtt gyűlöletessé tette őket; előre látta, hogy ha haladéktalanul visszasa nem tért volna Németalföldre, katonáit úgy kergettek volna ki, mint a kik a rablóknál nem igen különbek, holott eleinte úgy fogadták őket, mint Istentől küldött szabadítókat. Mindezt megértetni a királylyal Idiaqueznek lett volna megbízatása. Szerencsétlenségére egy még borzasztóbb hírt is kellett hozzácsatolnia: a helytartó rövid távolléte is kiszámíthatatlan károkat okozott tartományainak. Még mielőtt útrakeltek volna, egy merész támadás Breda várát a Rendekekhez vitte át s a francia háborúra való készülődés megakadályozta a vár visszafoglalását. S alig indult Franciaországba, háta megett Móricz egy kis sereggel, a mely azonban bőségesen fel volt szerelve ágyúkkal, beütött Brabantba. És ott Breda és Hertogen-

bosch közelében nem csak a falvakat perzselte fel és fosztotta ki, de erősítéseket és apróbb várakat is foglalt. De még az ellenségnél is gonoszabbul használta fel a saját harczy népe az ő távollétét. Verdugo sürgető kérésére Groningerlandba egy egész ezred spanyol katonát küldött, annál készségesebben, mert remélte, hogy a lázadás, a melylyel fertőzve volt, ilyen inséges szálláson nem fog kitörni. De a helytartó, kit helyetteséül hagyott hátra, az ősz Mansfelt, csak azért, hogy a spanyolok kedvében járjon, megengedte nekik, hogy Brabantba visszatérjenek. Alig érkeztek meg, azonnal föllázadtak, fosztogattak és zsaroltak a körülfekvő vidéken; s minthogy levetetésükre nem is lehetett gondolni, Párma kényszerülve látta magát tárgyalni velük, kerek egy eszten-deig, míg végre részleges fizetéssel kibékítve, újra szolgálatba léptek. De az egész 1591. esztendőben, mikor közreműködésük oly hasznos lehetett volna, Párma nélkülözni volt kénytelen segítségüket.

Minden oldalról panaszkodni kezdtek azoknak az erősségeknek állapotáról, melyek még a Maastól északra a spanyolok kezében voltak; az őrség mindenütt elégtelen volt és lázongásra hajlott a rossz fizetés és fogyatékos ellátás miatt; már az erődítési művek mindenütt romlásnak indultak; a hadi készlet mindenütt kimerült. Verdugo, Friesland helytartója, Párma után a legtehetségesebb a Németalföldön levő spanyol vezérek között, maga jött Brüsszelbe, hogy tartományának kritikus helyzetét megismertesse. Jelentékeny segítség nélkül az Ijsel és a Waal melletti erősségek, sőt maga Groningerland is veszedelemben forogtak. Szerencse volt, hogy a Rendek a lefolyt évben semmi fontosba bele nem kezdtek; de ha

a következő nyáron, a hogy azt várni lehetett, nagyobb erővel szállnak harczba, több, mint egy erősségnek védelme kilátástalan volt. Ezt Párma épp oly jól tudta, mint maga Verdugo. De hát mit volt mit tennie. Elégséges eszköz nem állott rendelkezésére: a francia háború elnyelte azt, a minek Németalföld megtartására kellett volna szolgálni.

Így kezdődött meg az emlékezetes 1591-ik esztendő, mely megtörténni látta azt, a mit az ellenség reszketve előre látott, hogy a köztársaság egyetlen egy hadjáratban visszanyerte mindazt, a mit tőle a szerencsétlen esztendők egész sora lassankint elrabolt.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Az 1591/92. évi háború.

A Rendeek sokáig haboztak, hogy a háborút, melyet mint védelmi harczot, évek óta alig tudtak fenntartani, folytassák-e támadólag? A sok szerencsétlenség között, mely a genti pacificatio megszegését követte, elvi meggyőződés lett náluk, hogy az ellenség régi kipróbált serege ellen támadólag fellépni oly kockázat, melynek minden esélye a vállalkozás ellen szól; hogy csak a természettől megerősített Holland, Zeeland és Friesland védelme volt az, a mit megpróbálni erőik megengedtek. Ezért látjuk, hogy eddig arra szorítkoznak, hogy visszaverjék Mansfelt támadását Bommelerwaard ellen és Verdugoét Groningerlandban. Továbbá gondozták és megerősítették az erősségeket és javítottak harczosaik helyzetén. S a mennyire csak lehetséges volt, támogatták IV. Henriket spanyol-érmelmű ellenségei ellen, abban a meggyőződésben, hogy Németalföld sorsa elválatlanul össze van kötve Franciaországgal.

Az első, ki bátorságot vett magának arra, hogy felhasználja Párma zavarát és őt saját tartományában

támadja meg, Friesland helytartója, Vilmos Lajos volt. Midőn a spanyol csapatok 1590 tavaszán a francia határok felé vonultak, midőn Párma seregében a második hevesebb lázadás kitört, midőn kiszivárgott, hogy az ellenség erősségei rossz állapotban vannak és nincsenek eléggé ellátva a szükségesekkel, személyesen jött Hágába és a leghatározottabban sürgette a Rendekeket, hogy ne mulasszák el az alkalmat, mely oly sokat ígérőleg kínálkozik. Felsorolta előttük az esélyeket, a melyek a vállalat sikere mellett szóltak, fel a spanyol parancsnokok egyenetlenkedését, a katonák vonakodását, Párma betegségét, az erő egy részének elvonását a francia polgárháborúra s ezzel szemben a köztársaság hadseregének javult helyzetét, a természetes segítő eszközöket, melyeket az ország természeti sajátságai, a folyók fölött való uralom a támadó seregnek nyújtottak. És milyen nagyok voltak az előnyök, a melyeket el lehetett érni! Ha sikerül a vállalkozás, hogy a határerősségeket a Rajna fölött birtokukba vehetik, a jövőben sokkal könnyebb lenne Németalföld körülzárt kertjét megvédelmezni, mint most az egyes különálló pontokat s az ezek közt fekvő hosszú megerősítetlen vonalat. Ez esetben egyúttal egy jó nagy darab föld is biztosítva volna a fosztogatás ellen s ennek révén nagyobb bevételt biztosítanának az államkincstár részére. A győzelem erőt adna a további harcra.¹ Az okoskodás helyes volt: a tapasztalat később igazolta. De a Rendekeket még nem tudta meggyőzni. Ők attól féltek, hogy az ellenséget, melynek figyelme Németalföld felé volt irányítva, kihívják, s erőteljesebb had-

¹ Reyd, 160. l.

viselésre kényszerítik határaikon. Minden esetre várni akartak addig, a míg Párma — mint azt általában föltették, hogy meg fog történni. — személyesen is Franciaország ellen vonul.

Egyszerre csak végigrepült a hír az országon, hogy Breda egy merész támadással a Rendek birtokába jutott és rövidesen úgy ellátták szükségeseikkel, hogy az ellenség nem egy könnyen foglalja vissza. A nyereség nem csekély: Breda fontos erősség volt. De főleg a nép hangulatára és a regensek bátorságára való kihatásában volt a győzelem üdvös. Ez volt az első előny, a folytonosan tartó szerencsétlenségek után a koczka fordulásának kedvező jele. Kimondhatatlan volt az öröm az egész országban: mindenütt megkondultak a harangok s örömtüzeket gyújtottak mindenfelé, minden templomból a gyülekezet hálaíme szallt föl Istenhez, ki a győzelmet adja. És az utódnak, ki a hon felszabadítását joggal kapcsolja ez első győzelemhez, történelmünk egyetlen eseménye sem marad meg élénkebben emlékezetében, mint Breda meglepetésszerű elfoglalása, egy tőzesszállító hajó segítségével.

Kevéssel ezután Móricz Nijmegent is igyekezett meglepni; ezúttal azonban nem szolgált neki a szerencse. A város birtoka igen fontos volt. Mert Nijmegen spanyol kézen megakadályozta a hajózást a Waalon és korlátozta a Németországgal való kereskedelmet. Most hogy a támadás meghiusult, iparkodni kellett az erősséget ártalmatlanná tenni. Móricz egész nyáron át egy erősségnek a jókarba juttatásával volt elfoglalva, mely erődítmény a folyó túlsó partján feküdt s Knodsenburgnak neveztetett s a melynek feladata volt Nijmegent féken tartani. Hiába próbálta

Mansfelt ezt a munkát megakadályozni; csak késleltetni és lassítani tudta; ősz felé mégis elkészült. Kévéssel azután megkezdte Párma hadjáratát Franciaország ellen és most Móricznak szabad keze volt, hogy az ellenséget saját területén támadja meg. Erzsébet ösztönözte erre: attól tartva, hogy IV. Henrik nem tud helytállni Párma hadserege és haditudása előtt, azt kívánta, hogy a Rendekek fogjanak valami támadásba, hogy így a spanyolokat Franciaországtól elvonják.¹ Hogy Erzsébet kívánságának megfelelően, de különben is telve jó reménységgel, Móricz szeptemberben beütött Brabantba és hatalmába vette Hedelt, Hemertet, Crevecoeurt, Steenbergent és a terheidei sánczokat; nem valami nagyföntosságú hadiesemények, de kedvező kimenetelük önbizalmat keltett a seregben és a vezérekben, s bátorságot adott a Rendekeknek nagyobb vállalkozásokra.

Így határozták el ezek végre, hogy Vilmos Lajos tanácsát követik s a következő időszakban a háborút támadólag indítják meg. Hosszú és érett megfontolás után a tartományok tetemes összegeket szavaztak meg rendkívüli hadi felszerelésekre, 3000 gyalogost és 3000 lovast vettek föl a rendes létszámon felül s mindent, a mire egy seregnek a harcban szüksége lehetett, titokban elkészítettek.

Nem valami nagyszámú volt a hadsereg, a mely fölött rendelkezhettek. Körülbelül 20,000 ember volt szolgálatban, de ennek felét a várak őrizetére kellett fordítani. Az angol sereg, melynek a szerződés szerint 4,000 emberből kellett volna állnia, nagyon távol járt

¹ L. Erzsébet ajánlatát és a Rendekek erre adott választ: „Dépêches d'Angleterre“, Országos levéltár.

attól, hogy teljes számú legyen. Hogy Henriket Franciaországban támogathassa, Erzsébet néhány régi ezredet kivont országunkból, melyeket csak részben helyettesítettek újonnan toborzott csapatokkal; körülbelül csak 2000 angol állott a Rendeek szolgálatára. Mindent összevetve nem igen volt több 8000 gyalogosnál és 1800 lovasnál, a kiket a harctéren lehetett használni. De ez a csekély erő jól fel volt szerelve s jóérzelmű volt. Pármának 60,000 embere volt papiroson, de ennek fele sem volt zászlók alatt s ezen felül még lázongó hajlamúak is voltak és rosszul voltak felszerelve. Leghasználhatóbb ezredeit Franciaországban foglalkoztatta; a mi Németalföldön visszamaradt, még kevesebb volt, mint a Rendeek 10,000 embere.

Ha lehetséges volna a Rendeek seregét a sajátosságában elképzelnünk, mily idegenül hatna e sereg ránk, a kik a mi mai hadseregünk rendjéhez és egyformaságához vagyunk szokva! A seregnek legalább is fele nem beszélte annak az országnak a nyelvét, a melyért életét kockáztatta. A hadiszolgálatot zsoldért végezték és a hollandok szívesebben keresték meg a maguk eledelét békésebb foglalkozásokkal. A németalföldiek, általában, mint kevésbé harciasak voltak ismeretesek.¹ Az északi tartományok közül egyedül Gelderland szolgáltatott eléggé jó katonákat.² Idegenekben azonban nem volt hiány, míg a

¹ L. a kedvezőtlen ítéletet a németalföldi katonaságról Badoero (Relazioni degli ambasciatori Veneti, Serie I, vol. III, p. 295); Bentivoglio (Relaz. I. I, c. 6); Guiche, Mém., p. 25.

² Régi közmondás: „Hoog van moed, klein van goed, een zwaard in de hand, is het wapen van Gelderland“, a mit magyarul ilyen formán lehetne visszaadni: „Nagy a bátorsága,

zsold elégséges volt: skótok és angolok nagy számmal voltak a németalföldi seregben, francziák valamivel kevesebben, de annál többen németek. Németország szegény lakossága minden időben kész volt küzdeni annak érdekében, a ki megfizette; ha a Nagy Török megütné a toborzó dobot (mondja egy velencei követ),¹ a németek nagy tömegekben tolongának, hogy zsoldját megérdemeljék. A 80 éves háború alatt tényleg mindkét részen annyi német ontotta véré, a mennyit Spanyolország vagy a köztársaság megfizetni hajlandó volt.

Ilyen népség, a mely egyformán idegen volt barát-nak és ellenségnek, s a mely a háborút, mint mesterséget űzte, csakhamar elvadult a háború borzalmi közt. El sem lehet mondani, hogy mily rendetlenül viselkedtek. Az embernek olvasni kell a katonák túlkapásai ellen kibocsátott rendeleteket és a hadi fegyelemlről szóló czikkeket, hogy fogalmat alkothasson magának.² Gelderland Rendei panaszkodnak 1589-ben „hogy saját harczosaink úgy viselkednek, mintha az országot rablásra engedték volna át nekik s mintha csak azért kapnának zsoldot, hogy az országot elpusztítsák, az alattvalókat bántalmazzák és mindent romba döntsenek, sokkalta gonoszabbul, mint maga az ellenség“.³ Daczára Móricz szigorúságának, ki a

kicsiny a jószága, kard van a kezében: Gelderland ez éppen“. (N. Zs.) Slichtenhorst. Gesch. v. Gelderl., 350. l.

¹ Badoero Relaz. 190. l.

² Sok okiratot találunk ide vonatkozólag összegyűjtve v. d. Kempnél: „Militair regtsgebied in de Nederlanden“.

³ V. ö. még Vervou Gedenckweerdige Geschiedenissen 174. l.: „Mindenekfelett nagyon sajnálatos, hogy a katonák, kik a mi oldalunkon szolgálnak, legnagyobbbészty oly istentelen életet

saját embereinek a rakonczátlankodását még halállal is büntette, a sereg rémület tárgya volt az előtt a lakosság előtt, a melynek szolgálatában állott. Az akkori hadakozó népség mivoltát szárazon és vizen nem tudom rövidebben és velősebben leírni, mint Coster szavaival Tiisken van der Schilden-ről szóló színművében, melyet a fegyverszünet alatt adtak elő: „A *csőcselék* tétlenül szaladgál, mert nem lehet hajózni. És a háborúnak vége van úgy, hogy a *sőpredék* többnyire tétlenül szaladgál.“

Csőcselék és sőpredék, így lehetne tényleg ezt a népséget nevezni, a mely néhány igaz hazafival a maga körében s néhány kiváló vezértől vezetve a mi függetlenségünket Spanyolország ellenében kivívta.

A sereg zászlóaljakból vagy companiákból volt összeállítva; mindenik 150—200 főből álló, ritkán erősebb, sőt ha a betegeket és távollevőket leszámítjuk, alig több mint 100 főből álló. Határozatlan számú zászlóaljakból, általában 10—12-ből alakultak az ezredek, a spanyolok tercioival megegyezően.

A leghasználatosabb fegyver még mindig a dzsida volt. Nélkülözhetetlen harci eszköz, míg a bajonettet föl nem találták, melynek segítségével a puska, ha szükséges, dzsidául is szolgálhatott. A háború kezdetén szabályul állott: egy puskára három dzsida;¹ a puskák száma lassankint emelkedett; időszakunk végén

élnék, mert üres idejüket rendszeren káromkodással, esküdözéssel, kártyázással, koczkázással, részegeskedéssel és bujálkodással töltik, a mi épp úgy megtalálható a vezetőknél, mint a közkatonák között*.

¹ Badoero, Relaz. p. 192.

már két puskát találunk egy dzsidával szemben.¹ A puska kezdetben súlyos arquebuse volt, a melylyel olyan golyókat lőttek ki, a melyek egy jó pánczélt még csak át sem tudtak ütni. Újabb kitalálású volt a muskéta, még súlyosabb, mint az arquebuse, tovább és nagyobb erővel hordott. Az első efajta puskát Alba osztotta ki hadseregében, melyet magával hozott Németalföldre.² Mórícz jó sokat osztott szét katonái közt.

A katonának fegyvereit, hadiszükségletét magának kellett előteremtenie; innen van, hogy nem ritkán az ütközet közepette a készlet elégtelennek és néha még a fegyver is hasznavehetetlennek bizonyult. Éppen így magának kellett élelméről is gondoskodnia; rendesen valami markotányoshoz járt kosztra. A zsold pontatlan fizetése miatt tehát sokkal jobban szenvedett, mint ahogyan a mai rendszer szerint ez lehetséges volna; ez a helyzet majdnem kényszerítette arra, hogy raboljon, ha meg akart élni. A fegyverhasználatban való gyakorlottságáról épp ily kevésbé gondoskodtak a föllebbvalói; neki magának kellett, ha akart, gyakorolnia, s egyébként mesterségét a harczok közepette sajátította el; ezért becsülték olyan sokra a régi harczosokat; az újonnan toborzottak ezek közé beosztva, a hadi ügyességet harcz közben szerezték meg. Gyakorlatozásról nem igen van szó; a csatatéren keveset manővereztek; a vezér csapatát csatasorba állította, rendesen meglehetősen mély vonalban, néha 22 sorba egymás után; ha egyszer rendbe voltak állítva,

¹ 40 pikás, körülbelül 30 muskétás és 34 lövész egy zászlóaljban: I. van Meteren XIX. k. 395. l.

² Brantome, le Duc d'Albe: Hommes illustres estrangers, V, p. 76 (Londres 1779).

nehezen lehetett őket megmozgatni s akkor is csak tömegben.¹

Ilyen volt a sereg Móricz koráig. Azonban ő és unokabátyja Vilmos Lajos, sok tekintetben reformálták és megjavították.

Vilmos Lajos, Nassaui Jánosnak, Orániai Vilmos herczeg egyetlen, akkor még életben levő fivérének

¹ Érdekes leírását nyújtja a rendiseregnek, a mint ez kb. 1580 körül össze volt állítva egy ritka röpirat, melynek czíme a következő: „Emanuel-Erneste, Dialogue entre deux person-nages“ etc. (Meulman, Nr. 489). — A leírás sokkal terjengősebb, hogysem itt a maga egészében átvehetnők; csak a legfontosabb pontokat íróm ki: „(Erneste) Mais voyons ce qui concerne le maniement des armes. Premièrement, on a peu de chiefz qui sachent bien commander, d’ou vient qu’ils sont mal obeis. La licence du soldat passe les bornes de tout honesteté. Il y a autant de justice que de respect. Si l’on commande aux soldats chose qu’ils ne goustent pas, les voilà mutinez. Mais qui est celuy des capitaines qui prenne la peine de mon-strer à ses soldats comment ils se doibvent renger, serrer, eslargir, marcher, combattre, reculer en ordre de bataille?“ „(Emanuel) Mais combien trouverez-vous, Seigneur Erneste, je ne dis pas qui le sçachent, mais qui l’ayent veu? Les soldats se portent fort bien aux escarmouches, surprises, conflicts legers, sieges de villes et semblables factions. Car ny le coeur ny la disposition du corps ne leur manquent pas. Mais en bataille rengée n’ont ils jamais fait bon devoir, et y seront tousjours frottez, quelque grand nombre qu’ils soyent. Le peuple s’en esmerveille, ne sçachant le mystère de cest ordre, dont tous les bons guerriers anciens, tant de Grece que d’Italie, surtout les Romains, ont esté soigneux, comme de chose entre les premières et les plus nécessaires“. Következik egy részletes leírás az ókori népek hadiszervezetéről és felhívás, hogy példájukat kövessük. „Mais qu’on parle de cecy à nos capi-taines, ils s’en mocqueront comme de la vielle guerre (ainsi que dit le proverbe). Et pour toute raison rejetteront la diffé-rence sur l’artillerie et sur la faction de nos harquebouziers“.

fia volt. Mint a herczeg helyettesítője, nagyon fiatal korában Friesland helytartója lett s a herczeg halála után megmaradt ebben az állásában. Épp úgy, mint dicső családjának legtöbb tagja, ő is hazáját szerető, bátor, tehetséges ember volt. Sokak felett kitűnt erkölcsösségével és vallásosságával; családi élete mintaszerű: a mikor nagybátyjának, Vilmosnak leányával való rövid házassága után özvegyen maradt, akkor is annyira kifogástalan életű volt, hogy még rágalom sem tudott ráfogni semmi rosszra.¹ A reformált egyház orthodox tanához bensőségesen ragaszkodott; Groningerland és Drente főleg az ő fáradozása folytán tisztultak meg a katholicismustól. Jóllehet tehetséges államférfi és több mint közönséges hadvezér, mégis rendkívül szerény volt s habár ő volt a korosabb, mégis szívesen engedte unokaöccsének Móricznak az első helyet.² Friesland gyanakvó és kezelhetetlen Rendeivel szemben, kik az imént nyert szabadságért aggódva a helytartóra gyanakvólag tekintettek, céljait félreismerék és cselekvéseiben nem ritkán akadályozták, ritka alkalmazkodással viselkedett; kifoghatatlan türelemmel tűrte sértő ellenkezéseiket. Midőn később Móricz és Oldenbarnevelt egyre hevesebb viszályba jutottak egymással, állandóan a közvetítő szerepét vállalta magára;³ és jóllehet egészen egyetértett Móriczczal, mégis azt tanácsolta neki, hogy a legyőzött párttal szemben mérsékletet tanu-

¹ Ubbo Emmius, ki Vilmos Lajosnak elolvasásra nagyon méltó életrajzát írta, ezt a dicséretet a legteljesebb mértékben megadja neki; nem olyan feltétlenül a gróf udvarmestere: van Vervou, Gedenckweerdige Geschiedenissen 377. l.

² L. Reynd, 234. l.

³ Uytenbogaert's Leven, 157. l. Jeannin, passim. Carleton, p. 343.

sítson.¹ Leveleiből, melyek elég tekintélyes számmal maradtak reánk, mint jó, kegyes embert ismerjük meg, a ki még nagyobb mértékben örökölte Vilmos herczeg szellemét, mint unokaöccse, Móricz.

A hadi dolgokkal már igen korán tapasztalatból megismerkedett; hisz állásának elfoglalásától kezdve fegyverrel kellett védenie Frieslandot. Az a komolyság, a melylyel minden dolgát végezte, arra bírta, hogy a hadászatot a maga egész kiterjedésében alaposan tanulmányozza: nem elégedve meg azzal a puszta rutinnal, a melyet tisztjeitől eltanulhatott, a régi görögökhöz és rómaiakhoz fordult, a kik a háború művészetét jobban értették és jobban leírták, mint az ő korának hadvezérei.² Már Machiavelli kifejezte a fölött való csodálkozását, hogy míg a modern jogtudomány, orvostan és irodalom nem egyebek, mint a régiek újra született művészete és tudománya: addig az államtudományban és a hadászatban, a melyben a görögök és rómaiak nem kevésbé tűntek ki, elmulasztották hasznukra fordítani ezek példáját és tanítását. Ő a maga államtudományát főleg római írók műveiből merítette; ellenben azért, hogy a hadászatot a régiek tanításai alapján megreformálta, első helyen Nassaui Vilmos Lajost illeti az elismerés. Baselben 1554-ben latin fordításban adták ki azt a hadászati munkát, melyet Leó bizánci császárnak tulajdonítanak. Ez a könyv lett Friesland helytartójának mindennapi tanulmánya.³ Bizalmas tanácsosával *van Reyd Ever-*

¹ L. levelét Kluit III. k. 499. l.

² Discorsi sopra la prima Deca di T. Livio, p. 86 (Firenza 1848). V. ö. p. 256, 345.

³ L. Móriczhoz írt levelét 1594 deczember 8., Archives I, p. 364. l. és Muldernél, Journal van Duyck I. k. 717. l.

arddal, — a kinek történelmi műveire már ismételtén hivatkoztunk, — összehasonlították Leó császár utasításait más régi írók elszórt tanaival; és Lajos Vilmos nem tartotta méltóságával össze nem férőnek, hogy az abból tanult hadgyakorlatokat egy nagy asztalon ólomkatonákkal utánozza.¹ Cornput ezredes, a tehetséges és jártas harczos volt ebben segítségére a maga tapasztalataival.² Így alkottak a tanulni vágyó férfiak maguknak élénk és teljes fogalmat a régiek hadászati tudományáról; és az elméletről áttérve a gyakorlatra, elkezdték a magok frieseit gyakorolni, mintha csak rómaiak lettek volna, nem csekély mulatságára a csufolódóknak, a kik a szokatlan látványban csupán a nevetségest vették észre. De sem barátnak, sem ellenségnek a gúnyja nem tántorította el komoly szándékától. A mi ebben idegenszerű volt, az a naponkénti ismétlés folytán eltűnt; csakhamar előnyösen különbözött az így begyakorlott csapat a régi bandáktól. A vezér megtanította őket, hogy parancsra hogyan

¹ Emmius, vita G. L. comitis Nassaviae, p. p. 68. — Reyd, 162. l. — Van Haren, Jegyzetek. Willem I, 197. l. Amst. 1827. — Az ólomkatonák európai hírességre tettek szert. „Un jour M. de la Nouë voiant contrefaire les controverses du comte Maurice et de son cousin Guillaume de Nassau, qui a la seconde part en la gloire que je descripts oiant mespriser ces petites armées de plomp, par les quelles ces deux capitaines prenoient les modelles de celles que depuis ils ont affrontées à Nieuport et ailleurs, cet homme outré de collère me tira par la cappe, ne pouvant souffrir diffamer ce qu'on a depuis tant estimé. — Aubigné, Appendix aux deux premiers volumes de l'histoire universelle, p 485 (edit. 1616).

² „Cornput nagyon buzgólkodott a vallásért és a hazáért és tanult ember volt, a mi feltűnő a katonák között“. Mondja Reyd 199. l.

hajtsanak végre mindenféle egyöntetű és szabályos mozdulatokat, hogyan forduljanak, hogyan oszoljanak külön-külön kis csapattá, s hogyan tömörüljenek újra tömeggé. Megtanította őket, hogyan kezeljék a dárdát a görögök és maczedonok példájára, a kardot a rómaiak mintájára, a puskát azok szerint az utasítások szerint, a melyeket ő maga a régiék megállapodásával megegyezőleg összeállított. A mit a római harczosok eljárásából különösen utánzásra méltónak tartott, azoknak a földmunkája volt, készségük és ügyességük az ásásban, földhányásban és sánczok készítésében. Olyan munka, a mit az akkori hadseregben parasztok végeztek, a mit a harczosok méltóságukon alulinak tartottak. Ezt a téves felfogást embereiből kiverni sok fáradságába került, azonban szilárd akarata diadalmaskodott ellenállásukon; sikerült őket rávenni megfelelő fizetéssel, hogy a sánczmunkát maguk végezzék. A következő háborúban kitünt, hogy ez a változás mily czélszerű volt; nemcsak hogy a tábori munka sokkal jobb lett eképen, de ez a foglalkozás a katonák fegyelmére is jótékonyan hatott.

Ha akárki más gúnyolódott is ezek felett az újítások felett, Móricz nem, — sőt ő volt az első, ki követte és tovább javította őket. Móricz nem volt államférfi. Jóllehet a nagy Orániaiinak a fia, jóllehet helytartói állásának révén ifjúságától fogva államigazgatásra volt rendeltetve, sohasem telt valami nagy öröme a politikában és nem is tanusított e téren valami kiválóbb tehetséget. A sors azonban oly életpályára utalta, mely jellemével megegyezett. Mint ifjút egy oly párt karolta fel, melyben nem volt hely államfő részére s oly időben, midőn az ország csak

fegyverrel látszott megmenthetőnek, ő mintegy önként érthetően, a harci életre látta magát hivatva. Az államügyek vezetését kész szívvel engedte át Oldenbarneveltnak és a Rendeknek. A mit atyja magában egyesített, az állam kormányzása s a hadi ügyek vezetése, most megosztódott közte és Oldenbarnevelt között.¹ Az ország jól járt ezzel a megosztással, mert Móriczot, mint hadvezért, senki sem multa fölül, mint államférfi pedig nem vezette volna oly ügyesen a kormányzást, mint Oldenbarnevelt tette. 1598-ban egy külföldi ember, ki Móriczot jól ismerte s vele rokon-szenvezett, a következőket írja: „Senki sem kevésbbé államférfi, mint a mi hősünk; ő éppen nem valami fürge annak a művészetnek az elsajátításában, a melyben atyja annyira kitűnt”.² Tényleg hiányzott belőle az az átható emberismeret; az az ügyesség, hogy mindenkinek a sajátosságából hasznót húzzon; az az előzékenység és hajlékonyság, az a lekötelező modor, melyek atyját annyira kitűntették. Minden jó, sőt

¹ 1594-ben ezt írja Vilmos Lajos herczeg atyjának: „solang s. Exc. Herr vatter gelebt, was derselbig in allen politischen und kriegssachen das haubt daran und dadurch alle fürneme wichtige sachen werden geadresziert, getriben, befürdert und verrichtet; dieweil aber Gott der Herr die provincien je lenger je mehr gesegnet das sie numehr in zimliche beständige ordnung khommen, wirt hoichgemelten hernn Moritzen ein grosz theil seines Herrn vatter sorge durch die Herrn Staten abgenommen, welche alle correspondenci mit benachtbarten potentaten und herschaften selbst zu handen nemen, also das sein Exc. desto unbekühmmerter uf kriegsanschläge gegen dem feindt practisieren khan.“ Archives, IIde Série. 1. p. 326.

² „Vous scavés ce que je vous ai dict de nostre heros, quo nihil ἀπολιτικώτερον. Il est bien tard d'apprendre ceste science, en la quelle son père a tant excellé.“ Buzanval à Duplessis Mornay, Mém. de D. M., VIII. p. 502.

nemes tulajdonai mellett hiányzott nála az, a mi a tömeg előtt kedvessé tesz; nem volt nyílt, nem volt közlékeny, nem volt nyájas. Olyan gyűlések vezetésére is, mint a milyenek a Rendek gyűlései voltak kevésbé volt alkalmas, mert makacs és keménynyakú lévén, nem tudott adni és venni, nem tudta feláldozni a látszatot, hogy a lényegét megtartsa; a becsületes harczos büszkeségével idegenkedett az államkormányzás praktikáitól.¹ Nem is találta örömét a kormányzásban. Midőn Oldenbarnevelt megbukott és helye üresen maradt, az angol követ, Carleton, hasztalan próbálta a herceget a kormányzás átvételére rábírni; ő azt továbbra is a Rendekre bízta.² Csupán csak a sereg élén érezte magát a maga helyén. S a haza igazán nem is kívánhatott volna magának nála jobb hadvezért.

Móricz nem tartozik azok közé a lángeszű hadvezérek közé, a kik mint pl. Condé első próbálkozásukkal is fényes tanubizonyságát adják rátermett-

¹ Móricznak érdekes jellemzését nyújtja De la Pise, Hist. des Princes d'Orange 806 s köv. lapok. Ebben sok olyan között, a mi dicséretére szolgál, ezt olvashatjuk: „Il vouloit estre absolu en toutes choses, il ne pouvoit souffrir une contradiction de ceux qui luy appartenoient. Il a esté blasmé de trop d'espargne, et un sien subject se plaignant d'en estre mal recognu: „Regardés, dit il, ce sien pourtraict, on ne le pouvoit mieux: peindre que le poing serré“. — Jeannin úgy írja le őt mint: „soupçonneux de son naturel“ (213. l.), és Villeroy (Jeannin, 453. l.) mint: „ayant l'esprit opiniaitre et dur.“ — Buzanval, mint „tres sage et tres retenu“ (p. 33.) Bentivoglio azt mondja róla: „le sue maniere non populari, come furono quelle del padre, ma piuttosto gravi e superbe; l'aver egli atteso anzi ad accumular il danaro che a spenderlo“, etc. (Relaz, I. III. c. 3. p. 100). Az utóbb említett tulajdonságra ezéloz Du Maurier is: Documents inédits p. 243.

² Carleton 1618—19. jan. 27. p. 334.

ségüknek, a kik említésreméltó előkészület nélkül, mihelyt a hadvezéri pálczát kezükbe veszik, tüstént hadvezéreknek bizonyulnak. Bármily sok vezéri talentummal ajándékozta is meg Móriczot a természet, *kiváló* hadvezérré csak szakadatlan tanulmány és gyakorlat útján képezte ki magát. De innen van az is, hogy ő a zseniálisabb hadvezérekkel szemben a hadvezetés minden fajtáját alkalmazásba vette s magát annak minden ágában kiképezte. A harcztéren óvatos és megfélemlíthetetlen, ostromnál tapasztalt és ügyes, erődítmények tervezésére rendkívül képes, de mindenek fölött mégis a hadsereg szervezésében tünt ki. A hadiszolgálat rendetlen, zabolátlan rablómesterség volt ő előtt; ő szigorú, de méltányos, fegyelemmel, a szolgálat minden ágára kiterjeszkedő utasításokkal és szabályokkal jól szervezett organizmussá változtatta át a sereget. Rendszeret sugárzott minden cselekedetében. Már előhaladott korában megtanulta a kereskedelmi könyvelést, hogy anyagi ügyeinek fogyatékos igazgatását megjavíthassa;¹ hasonló buzgalommal igyekezett megteremteni a hadvezetésben is a rendszeres igazgatást. Befolyása túlélte őt több mint félszázaddal. Az ő szabályzatai lettek alapjává minden későbbi szabályoknak; erődítményein egész III. Vilmos idejéig csak keveset változtattak.

Fényes győzelmet a nieuwpooorti ütközet kivételével alig aratott. Nagy óvatossága és takarékosága visszatartották attól, hogy az állam erőit kockára tegye. Azt mondják, hogy IV. Henrik éppen azért, mint hadvezért nem is becsülte sokra.² És valóban; a

¹ Van Capelle, Bijdragen tot de geschiedenis der wetenschap en letteren in Nederland, 158. l.

² „Non poche volte ebbe a dire (Enrico IV) ch' esso conte

Móricz tanult, körütekintő hadvezetése és a francia király fontolgatást nem ismerő, lovagias csatázása között sokkal lényegesebb a különbség, hogy sem egymást helyesen ítélték volna meg. Móricz úgy intézte a háborút, mint ahogyan a sakkot, azt a játékot, a melyvel majdnem kizárólag szeretett szórakozni. Higgadtan játszott, fontolóra vett minden esélyt, s a szerencsére keveset bízott; főleg az volt a törekvése, hogy nyerjen; bármily jól játszott is, ha a játékot elvesztette, lehangolt volt és bosszús.¹ Talán a francia polgárháborúra, a büszke nemesség fölött való parancsolásra az olyan hős, mint Henrik, alkalmasabb volt, mint Móricz lett volna. De kétségtelen, hogy Navarrai Henrik egy olyan hadszíntéren, mint a mienk volt, éppen nem lett volna neki megfelelő helyen. Épp úgy meglevő talentumainál fogva, mint még inkább ragyogóbb hadi erényekben való szűkölködő voltaért éppen Móricz volt az az ember, a kit a mi szabadságharcunk sajátossága megkívánt. De összes talentumaiból ebben a korszakban még kevés volt látható. Egyelőre csak személyes bátorságával tünt ki, a mely a vakmerőséggel volt határos. Bommelerwaard védelmezésénél, a brabanti erősségek elfoglalásánál tehetségét csak részben mutathatta ki. Erzsébet nem is olyan régen gúnyosan azt kérdezhetette, hogy melyik

non si poteva chiamar gran soldato, perchè era avezzo a guerreggiar solamente fra i dicchi e fra le riviere, senza cercar mai gli incontri in campagna aperta.“ Bentivoglio, Relaz. I. III. c. 1. — Ezzel nem áll ellentétben Aubigné tudósítása, hogy IV. Henrik egyszer kijelentette: „que nous avions plus combattu que les Hollandois, et eux mieux fait la guerre que nous“. Mindkét ítélet összefoglalva adja talán legjobban vissza a király véleményét.

¹ L. Mémoires d'Aubery du Maurier, p. 202. (edit. 1687).

kipróbált vezért gondolják a Rendek seregük élére állíthatni. E pillanatban még Schenck volt a legnevesebb hadvezér. De Schenck és Nieuwenaar időközben meghaltak, hogy helyet adjanak egy ifjabb és méltóbb nemzedéknek. Közel volt az idő, a mikor a mi ifjú hadvezéreink egész Európát eltöltik hadi tényeik dicsőségével.

A hódolatot, a melyet Vilmos Lajos tanusított Móricz iránt, ez testvéri hajlandósággal viszonzta; a legjobb együttműködés és kölcsönös megértés uralkodott állandóan kettőjük között. A fries helytartó unokaöccsét bevezette kedvencz íróinak tanulmányozásába. Leó császárt egy dicsérő levél kíséretében küldötte meg neki:¹ a harczászat felől állandóan levelezett vele. Csakhamar a hágaiak is mulathattak a németalföldi katonák római hadgyakorlatain; macedón dárdások és római kardvívók, paizszsal karjukon, harczijátékokat tartottak, hogy Móriczczal megismerdessék, melyik a legjobb fegyverkezés a védelemkor és a támadáskor.² A harcztéren, a mikor erre alkalom kínálkozott, a harczy népet gyakorolták és mindenre előkészítették, a mit az ütközet megkívánhatott tőlük. Midőn 1595-ben a híres Lipsius kiadta művét a régiek hadművészetéről, a Rendek sürgősen hozattak Antwerpenből egy példányt és elküldötték Móricznak a táborba; és a hadvezér tüstént belemerült ebbe a tanulságos és kellemős olvasmányba.³

¹ Olvasd V. L. kísérőlevelét M.-hoz. Archives. II. sorozat. I. k. 334. l.

² Sandelin levele Lipsiushoz 1595 júl. 16. (Burmanni Sylloge epistolarum I. p. 744.)

³ Raphalengius levele Lipsiushoz 1595 augusztus 24. Burman p. 206.

Nem lehet csodálni, hogy ezekben a napokban a classikus irodalmak tanulmánya annyira virágzott. Nemcsak a formáért, hanem a tartalomért is olvasták, még a harczosok is, a classikus írókat és a tudósok könyveit. A csak imént újjászületett tudomány még nem multa fölül görög és római mestereit.

Móricz főtanulmánya azonban a mérnöki tudomány volt. Hajlama és a hadviselés akkori módja egyformán erre vezették. Ki nem hallott volna Móricz érintkezéséről Stevin Simonnal a tanult hadtudóssal, kit a herczeg oly sokra becsült s ki erről oly sokjót jegyzett fel? Abban a seregben, a melyet a két helytartó az eljövendő hadjáratra felszerelt, tényleg a szokottnál nagyobb számmal voltak tehetséges mérnökök, tüzérek, utászok, hidászok, és — hogy egy mai szóval éljünk — egyéb, a „műszaki csoport“-hoz tartozók.¹

Reyd, a ki úgy a hadjáratban, mint a hozzákészülődésben tevékeny részt vett, a helytartók gondoskodását mintaszerűnek s minden hadvezér által utánzandónak mondja.

De hát mit lehetett kezdeni ezzel a hadsereggel? Ez a kérdés az összes tartományok önzését életre keltette; mindegyik azt kívánta, hogy a közös erő az ő külön érdekében legyen fölhasználva. Frieslandnak Groningen, Koevorden és Steenwijk elfoglalása volt a fődolog, mert ezáltal az ő vidéke védve lett volna; Hollandra és Zeelandra Geertruidenberg és a többi

¹ Móricz sürgetésére elhatározták a leydeni egyetem Curatorai 1600-ban, hogy a mérnöki tudományt is taníttatják. Lásd az erre vonatkozó határozatokat. Versl. en Mededeel. der Natuurk. Afd. van de Koninkl. Akademie, IIde reeks, IX. 325. l.

folyómenti városok meghódítása, a melyekből az ellenség belső kereskedelmüket zavarta; Gelderland és Utrecht az Ijsel melleti erősségek elfoglalását sürgették, a mi egyébként, mellesleg Hollandnak is érdekeben volt. Hosszas tárgyalás után megegyeztek abban, hogy először az Ijselmenti városokat, azután Groningent vagy Steenwijket kell megtámadni. Egyedül ez alatt a feltétel alatt akarták megengedni a friesek, hogy az ő zászlóaljaik Zutphen és Deventer ostromában részt vegyenek. A két helytartó kölcsönösen, írásosan vállalt kötelezettséget a maga tartományáért, minthá csak különálló államok s nem ugyanazon szövetséges állam hadvezérei lettek volna.¹

A spanyolok tartottak a támadástól, de nem nagyon: a „*geus*“-öket alig hitték valami okos vállalkozásra képeseknek. Legkevesébbé sem sejtették, hogy mely ponton lehetett várni a támadást. Párma leginkább 's *Hertogenbosch* és *Geertruidenberg* erősségeikért aggódott, a melyek egy Brédából kiinduló hirtelen támadás veszedelmének néztek eléje. Móricz szándékosan megerősíté őt ebben a hitében, még pedig úgy, hogy azokon a vidékeken látszólag előkészületeket tett s lovass csapatokat küldött ki mintegy felderítés végett; ily módon ellensége éberségét teljesen félrevezette. A Rendek seregének előcsapatja május 15-én teljesen váratlanul megjelent Zutphen előtt; Utrechtből a Veluwén keresztül vonultak fel Móricz alatt a hollandi zászlóaljak. Hattemből Vilmos Lajos alatt a friezek; a Rajnán fel és az Ijselen le, több mint száz hajó vitte az ágyúkat, hadi felszereléseket és élelmi szere-

¹ L. Móricz levelét a Staten-Generaalhoz v. d. Kemp Maurits I. k. 322. l.

ket a hollandi és zeelandi városokból. Sürgősen sáncz ásáshoz fogtak, a derék hajósok az ágyúkat helyeikre vonszolták; s alig tüzeltek háromszor, a megrémült őrség már a feladásról kezdett beszélni: öt nappal azután, hogy Móricz az erősség előtt megjelent, az már birtokában is volt.¹ És még ugyanezen a napon felkerekedett az előörs Deventer felé; tíz nappal utóbb ezt a fontos erősséget is elfoglalták. Ez jobban védte magát, mint Zutphen; *van den Bergh* Hermann, a két helytartó unokatestvére, Orániai Vilmos nővérének a fia volt a parancsnok s bebizonyította, hogy *Nassau* nemes vére ő benne sem fajult el; s csak midőn megsebesült és harczképtelenné lett, gondoltak átadásra. Unokatestvérei úgy neki, mint az ő kedvéért az őrségnek is, megtisztelő feltételeket szabtak; fegyveresen, zászlókkal és podgyászaikkal vonultak el a spanyolok Verdugohoz, ki 1500 emberrel Koevordennél táborozott, s a Rendek sikerét tétlenül volt kénytelen nézni.

Így veszett el (mondja a spanyol Coloma) két rendkívül fontos erősség, melyek az Ijselen való átjárást, a Veluwe és tovább Holland felé uralták; oly veszteség ez, a melyet még ma is fájlalunk s a mely első következménye volt a király francziórzági közbelépésének. Való igaz, hogy csak is a spanyol seregeknek Franciaországba elvonulása tette Móricznak lehetővé, hogy a rosszul őrizett erősségeket elfoglalja.

De most merre? Észak felé, ezt követelte a friezekkel való megállapodás, Koevorden felé, a mint Vilmos Lajos kívánta, vagy a mint a haditanács több-

¹ „Tanta haec omnia celeritate gesta sunt, ut tam urbs quam propugnaculum citius occupata sint, quam fama obsidionis ad vicinos pervenerit.“ Janssonius (Mich. ab Isselt), *Mercurius Gallo-Belgicus*, p. 275.

sége óhajtotta: Groningen felé. Ezt a várost, mely jól meg volt erősítve és mindennel el volt látva, s a melyet saját polgárai gondosan őriztek, nem lehetett meglepetésszerűleg elfoglalni, mint Zutphent és Deventert. Némi reményt lehetett azonban vetni a lakosok megoszlottságába, a kiknek egy tekintélyes kisebbsége a Rendekkel érzett együtt; az egész polgárság szabadságvágyába, a mely a maga kiváltságait védte és nem tűrt spanyol őrséget a városban. Talán a kisebbség, ha a Rendekek ütközetre kész és győző serege megjelenik a kapuk előtt, egy pillanatra túlsúlyra vergődhetik és a várost meglepetésszerűen az Unióhoz való csatlakozásra bírhatja. A kilátás ilyen nagy nyereségre megérdemelte a kockázatot: Groningen felé ment tehát vizen a tüzérség, a mocsáron keresztül pedig, mely most a száraz nyári időjárás mellett járható volt, a vidám sereg. De Verdugo ezt a támadást előre látta és tartva attól, a mit Móríciz remélt t. i. a megoszlott polgárság hangulatától, kevés csapattal előre Groningenbe sietett, követve van den Bergh Frigyestől, a ki a sereg többi részével, körülbelül 1500 emberrel utána ment. Még idejében érkezett a városba: a tanács teljesen tanácstalan volt, nem tudván, hogy a spanyolokat, vagy a hollandiakat bocsássa-e be. A „rendi” érzelműek bízva Móríciz közelgő seregében, már győzelmes hangon beszéltek. De *Van den Bergh* zászlói, a ki eközben megjelent a város előtt és a Verdugótól hozott az a hír, hogy Párma a város felmentésére útban van, a mérleget még idejében a másik oldalra billentették. A mint a rendiek előörse látható lett, a spanyol csapatok a városi tanács hozzájárulásával bevonultak Schuitendiep elővárosba. Ezzel a dolog el volt döntve s a hely-

tartók szándéka meg volt hiúsítva.¹ Vakmerőség lett volna ily körülmények között az erősség megostromlására gondolni, mely ez esetben a sükségtől kényszerítve a spányol sereget az elővárosból beengedte volna és az ostromot bizonyára addig állotta volna, míg Párma felmentésére nem jön. Hat napig vesztegelt a sereg úgyszólván tétlenül a város előtt, várakozva arra, hogy mi történhetik. Ekkor végre a haditanács határozatot hozott; Groningen megostromlásával egyelőre felhagyott, de a körülfekvő erődítéseket már most birtokába akarta venni, a melyekből a várost a maga forgalmában és kereskedelmében akadályozhatja és így annak idején átadásra kényszerítheti. Ezt a tervet sikeresen végre is hajtották. Anélkül, hogy ellenállásra talált volna, hatalmába kerítette a sereg a nagyon fontos Delfzijlt, melyen át folyt a kereskedelem Groningentől Emden felé és ezenkívül még *Opslag*, *Eentil* és *Letterbert* erődítéseket. És most Groningerlandból kivonulva Steenwijk elé nyomult abban a reményben, hogy ezt a még be nem fejezett s rosszul ellátott erősséget hatalmába keríti, mielőtt Párma seregével a déli határon ütközetre kész lenne. Az ágyúk, melyeket Groningentől ismét vizen szállítottak vissza, a város elé érkeztek; a sereg elkezdte a várost körükeríteni, midőn az Államtanács megbízottainak egy levele, a kik Arnhemben az ellenség mozgulatait figyelték, azt a fájdalmas hírt hozta, hogy Párma a

¹ Móricznak ezt a Groningen ellen vonulását, ennek célját és meghiúsulásának okát történetíróink helytelenül írták le. Elbeszélésem főforrása Pedro de Castro Dondinusnál, meg erősítve Verdugo elfogott levelével (Bor. III. k. 567. l.) és egy-két helylyel az Államtanácsnak a Staten-Generaalhoz intézett leveleiből, melyek az országos levéltárban vannak.

Waalon Nijmegennél átkelni és a Betuwebe nyomulni szándékozik. Ideje volt a saját területük megoltalmazására visszatérni; Vilmos Lajosnak ott kellett maradnia, hogy Verdugot szemmel tartsa, a többi zászlóval Móricz dél felé sietett.

Párma, mihelyt Zutphen ostroma a fülébe jutott, azonnal megtett minden intézkedést, hogy a fenyegetett város felszabadítására mehessen. E célból mindenféle nemzetségu csapatokat kezdett összevonni. Szerencsétlenségére kevés vagy egyáltalán semmi spanyol harczos felett nem rendelkezhetett, pedig ezek voltak hasonlíthatatlanul legjobb katonái: a spanyol ezredek legnagyobb részét Franciaországban feküdtek; Vega *tercio*jának fellázadott katonái pedig Brabantban sem fenyegetésekkel, sem ígéretekkel nem voltak megnyerhetők. Háromszáznál alig több spanyolt sikerült végre is összehoznia. Egész hadserege 7000 gyalogosból és 1500 lovasból állott; ha Verdugo csapatait a magáéval egyesítheti: épp oly erős lesz, mint Móricz. Ez eközben, — a mint láttuk —, Groningerlandba vonult. Ide akarta Párma őt követni és ott a homoklapályon ütközetre kényszeríteni, melyet ő a gyakorlott vezér, a fiatal kapitánynyal szemben megnyerni remélt: ez esetben nemcsak Groningen lenne megmentve, de egyúttal egyengetve lenne az út a döntő győzelemhez is. De élelmiszerben és hadiszerekben való hiány ezt a tervet csakhamar kivihetlenné tette: el kellett határoznia, hogy a helyett, hogy ő követné az ellenséget, emezt vonja magához azzal, hogy a Betuwebe betör.¹ A nijmegeniek, a

¹ Az Államtanács megbízottainak levele Arnheemből 1591 jún. 28-án: Mindenféle hírek és kémszolgálati jelentések azt mondják, hogy az ellenség seregünket Groningen felé akarta

kiket Knodsenburg erődje elviselhetetlenül bosszantott, könyörögtek neki, hogy mentse meg őket ettől az alkalmatlan szomszédtól. Előre lehetett látni, hogy a város, a mely csak csekély számú spanyol őrséget akar befogadni,¹ ha sorsára bízza, a maga megmentése végett a Rendekhez pártol át: ezért elhatározta végre is, hogy a gyűlölt erősséget veszi ostrom alá és csapatait nem minden nehézség nélkül átvitte a Waalon. Alig voltak az ostromművek bevégezve, midőn már Móricz a maga győzelmes seregével feltűnt. Ez itt is azonnal támadólag lépett fel és egy lovas csatározás az ő javára dőlt el. Míg ellenfele hiányt szenvedett, neki vizen mindent bőségesen szállítottak. Párma helyzete veszedelmessé vált: az ostrom nem haladt, a visszavonulás a folyón keresztül veszedelmes volt; vereség esetén bajosan lehetett volna neki csónakjában elmenekülnie. Ha Móricz merészebben támadott volna (így állítják legalább spanyol hadtudósok), Párma erejét teljesen megsemmisíthette volna.² De Móricz sokkal óvatosabb volt, hogyses a biztos sikert egy még

követni. Ezzel szemben most azt hozzák hírül: hogy a Pármai herceg megfontolva seregének nehéz helyzetét, élelmiszerekben való hiányát, a mi előállna, ha Groningen felé vonulna: továbbá, hogy úgy látszik, hogy Verdugo ismét értesítette a Pármai herceget, hogy ennek a városnak a biztosításával nem kell sietni; hogy Párma mindezeknél fogva megváltoztatta volna szándékát és azt tervezi, hogy 's Gravenweert sánczait támadja meg és a Betuwebe tör be . . . Az ellenség nem több mint 6—7000 főnyi; t. i. 1800 lovas és a többi gyalogos.

¹ „El presidio era tan debil, que à penas podia Monsieur de Guileyn guarnecer con el las puertas“. Coloma, p. 138.

² Coloma, p. 132. Móricz maga írja: „Wir vermeinten ime (Parma) uf den rücken zu kommen, er hette sich aber zuviell geeilet“. Archives, IIde Série, I, p. 172.

nagyobb nyereség bizonytalan esélyéért kockáztatta volna; azt tartotta, hogy elégséges, ha kiváló ellenfelét elvonulásra bírja kényszeríteni. És Párma csak ürügy után nézett, hogy szégyen nélkül szüntethesse be Knodsenburg ostromát. Éppen kapóra jött vissza e pillanatban Spanyolországba küldött követe, Idiaquez, a királynak azzal a sürgős parancsával, hogy Párma, anélkül, hogy Németalfölddel törődnék, lehető gyorsan kerekedjék fel újra Franciaország ellen. Kitünő ürügy, melyen a helytartó elégedetlen arcczal, de örvendező szívvel kapott; hadi dicsőségét biztosította a folyón keresztül vezetett mesteri visszavonulással, a melyet a Rende seregének szeme láttára hajtott végre; veszteség nélkül ért vissza Brabantba.

Valóban, Móricznak volt oka, hogy elégedett legyen; fontos hódításait a spanyol hadvezérek lehetetéseggesebbjével szemben megtartotta. És most, hogy ez elvonult és Franciaországba távozott, nyitva maradt a lehetőség még nagyobb előnyre, mert ez évnek még három hónapja volt alkalmas a hadjárat folytatására. Természetszerűleg csábította a fontos Nijmegen a maga szorult helyzetében és elégedetlen hangulatával ez ostromra; de a spanyol csapatok is még Maastrichtnél állottak; mielőtt ezek elvonultak, a támadás nagyon kockázatosnak látszott.¹ Hogy elvonulásukat siettesse, elhatározta a haditanács hosszas tanácskozás után, hogy az ellenséget egy hadi csellel gondatlanságba ringatja és látszólag a sereget feloszlatja

¹ „Man hat vermueting das Nimmegen mit ernst sol belegeret und angriffen werden; so lang aber der feindt bei Maas-tricht ligt, kan es nit geschehen“. Reyde levele Stöverhez 1591 augusztus 16. Archives, IIde série, I. p. 176.

és téli szállásaira küldi. Ez a csel teljesen sikerült. És abban a téves hitben, hogy a pénzhiány a Rendeket tétlenségre kényszeríti, Párma Franciaországba küldte haderejét. De Móríc most hirtelen ismét össze gyűjtötte a maga zászlóit, újra hajóra rakta ágyúit és hadikészletét és a legváratlanabbul ráütött az őrizetlen és felkészületlen Hulstre. Mielőtt még az ágyú megdördült volna, az őrség, melynek parancsnoka maga is távol volt, már átadta az erősséget.

Míg ezt nagy sietve megerősítették és biztosították, Móríc lovasai zsarolva és pusztítva járták be Waas földjét egész Antwerpen kapujáig. És midőn a spanyol haderő Brabant minden tájékáról oda sietett, hogy őket elűzze, Móríc már újra hajóra szállt és eltávozott. Csapatait újra a helyőrségi helyekre osztotta szét. De még most sem fejezte be egészen ezt a hadjáratot: alig hogy megtudta, hogy Maastrichttól a spanyol csapatok eltávoztak, már ismét összegyűjtötte hadierejét, egyesült Vilmos Lajos frizeivel és tábort ütött a magára hagyott Nijmegen előtt. Itt is szolgált neki a szerencse; és mielőtt Hulst elfoglalása óta egy hónap eltelt volna, a Waalnak ez a kulcsa is hatalmában volt és ezzel biztosította a Németország felé irányuló folyami hajózást. Csak most bocsátotta el seregét s pihente ki magát megérdemelt babérain. Ebben az egy évben örök időkre megvetette dicsőségének alapját. Ettől fogva kétségbevonhatatlanul ő a köztársaság első hadvezére, ki mellett még Vilmos Lajost sem lehet említeni; a külföldön is kezdik őt a század nagy hadvezérei közé sorozni.

Kétségkívül sikereit részben a szerencsének köszönhetette, az ellenséges sereg rossz állapotának és rossz

vezetésének és azoknak az előnyöknek, melyeket neki a hadiszerekben való bő készlete és a vizen való könnyű szállítás nyújtottak. De csodálatraméltó volt a jó rend, a mozgás gyorsasága, a tehetség, melylyel a tüzéri és mérnöki munkát végezte. És készségesen elhisszük Reydnak, ki a hadjárat egy részében maga is résztvett, ha azt állítja, hogy a helytartók nagy munkája, fáradhatatlanságuk, állandó gondoskodásuk és felügyeletük, naponkénti tanácskozásuk és főleg buzgóságuk, a mely semmit sem bízott másra, a mit maguk elvégezhettek, járult legtöbbször a győzelemhez. Semmi sem segítette őket jobban, mint a folyókon való uralkodás, melyet a spanyolok oly meggon-
dolatlanul engedtek át a hollandiaknak.¹ Ebben az időben, mikor az északi tartományokban sehol sem voltak jó utak, a hadiszerek szállítása, sőt a csapatoké is a szárazon nagyon nehézkesen és lassan haladt: Párma ezt ebben a hadjáratban ismételten tapasztalta. De a víziút akkor is épp oly jó volt, mint ma és ez kizárólag Móricz számára volt nyitva. Ezt ő nagyszerűen fel is használta. Azzal, hogy egymás után, egymástól nagyon távol fekvő helyeket támadott meg, mindég megelőzte az ellenséget: míg Geertruidenberg-nél várják, hirtelen megtámadja az Ijsel melletti városokat; midőn itt Párma, bár későn, utóleri, hirtelen megfordul Hulst felé; és midőn az ellenség oda is követi, váratlanul ismét Nijmegen előtt áll. Csupán csak a spanyolok előtt elzárt belföldi víziút tette lehetővé, hogy ily gyorsan változtassa hadállásait.

¹ Coloma azt mondja erről, p. 180: „Desuentaja la mayor que han tenido nuestras armas en estas guerras, y causa de haver logrado con inferiores fuerças los enemigos mil buenos subcessos“.

Méltán hangzott derék őseink jelszava: „Eendracht maakt macht“. Egyetértéssel a kis eszközök is nagyokká lesznek. *Egyetértés* és nem *egy fő alá* rendeltség, *egyértelműség* és nem a kormányzásban való egység tették lehetővé a győzelmet. A ki a passiv alárendelést az egyeduralom alá, helyesnek tartotta, nevetett és egyúttal bosszankodott volna, ha látta volna azokat a tárgyalásokat és tanácskozásokat, melyek a hadjárat alatt végbementek. Az Államtanács kezében volt névleg a hadi ügyek vezetése; a helytartó kezében a végrehajtás, de a Staten-Generaal és Oldenbarnevelt, ki ezt vezette, szintén adtak tanácsot, sőt parancsokat is. Ezenkívül ez egyes tartományoknak is, a melyek a háborúban leginkább érdekelve voltak, megvolt a maguk külön képviselőjük a hadseregnél és ezek is kifejezték a maguk óhajait azzal a nyomatékossággal, melyet kinek-kinek az Unióban való súlya neki megadott. Megfontolás, a határozatokban való megnyugvás, kölcsönös engedelkenység, voltak nélkülözhetetlenül szükségesek arra, hogy valamit végezni lehessen, de szerencsére az ilyennek nem voltak híjával. De igaz volt az is, a mit Vilmos Lajos megjegyzett, hogy *egy* értelmetlen többet meg tud akadályozni, mint a mennyit *négy* értelmes végbe tud vinni.¹ Senkinek jogköre nem volt pontosan körülírva vagy megállapítva; a befolyás, melyet valaki gyakorolt, kevésbbé volt hivatalának jogaival arányos, mint inkább saját egyéniségével és érdemeivel. Mórícز hadvezéri képessége csakhamar túlsúlyra került a Rendek tapasztalatlanságával szemben; a mit ő szükségesnek tartott és ajánlott, azt ezek többnyire segítettek végre-

¹ Archives, IIde série, I, p. 222.

hajtani. De meg kellett őket győzni, parancsolnia nem volt szabad. A Rendek kormányának rendszere kétségkívül nagy fogyatkozásokban szenvedett; de megvoltak benne az önkormányzat sajátos erényei is és a gyakorlatban célirányosabbnak bizonyult ez a rendszer, mint az egyeduralkodás az ellenfélnél.

Kiszámíthatatlan volt az előny, melyet ez egy év alatt kivívtak. Az Ijsel-vonal és a Waal mellett fekvő Nijmegen meghódításával Utrecht és Holland teljesen biztosítva voltak.¹ Hulst a hollandok kezében állandó fenyegetést jelentett Brabant ellen: Hulstból, Bredából, Bergen op Zoomból és Ostendéből a Rendek az ellenség tartományait szünet nélkül háborgathatták és nem is mulasztottak el erre egy alkalmat sem. Delfzijlnek elfoglalása azonkívül, hogy Groningent megakadályozta Emdennel való kereskedésében, szabaddá tette hajózásunkat Bréma és a Keleti-tenger felé és megmentette a kalózkodástól, melyet ebből a kikötőből korábban űztek.²

A meghódított városokra is szerencse volt, hogy a Rendek birtokába mentek át. Az ellenség uralma alatt Deventer, Zutphen és Nijmegen elnéptelenült, romhalmazzá vált. A legtöbb polgár a harczosok önkénykedése elől elmenekült, otthagytak javaikat az őrség felemésztette, még magukat a lakásokat is lerombolták s a puszta földdel tették egyenlővé. Zutphenből csak egyharmadrésze, Deventerből csak kétharmadrésze a városnak maradt meg. Nijmegen, a melynek a lakossága katolikus volt s ennél fogva sohasem menekült el oly nagyszámban, meg mivel

¹ Az Ijsel-vonalról később Sully úgy vélekedett, hogy e nélkül Hollandot nem lehet tartani; Jeannin p. 480.

² Reynd levele Stöverhez, Archives, IIde série, I, p. 177.

csak csekélyszámú őrség volt benne: kevesebbet szenvedett; de az ipar ott is megszűnt s a spanyolokkal együtt bevonult oda is a szegénység. Nem kevesebb, mint 3000 nyoszolyát adtak el annak idején Nijmegenből másfelé, pedig bizonyára a nyoszolya volt az utolsó bútordarab, melytől a szegény lakosok megváltak. A Rendekegyőzelmével ipar és jólét újra visszatért és a városok a mély nyomorból jobb sorsba jutottak.

Mit érezhetett Párma, a ki a Waalon való visszavonulása után betegen Spaaba ment, hogy onnan intézze a Franciaország elleni új háború előkészületeit? Mit érezhetett, mikor Mórícznak egymásután gyorsan következő hódításait meghallotta? Párma előre látta és megjövendölte mindezt, rámutatott az eszközökre is, hogy hogyan lehetne megakadályozni és mégis bizonyára neki róják fel bűnül. És ilyen körülmények között kell neki elhagyni helytartóságát s másutt fecsérelni el elégtelen hadi erejét. Hogy állanak meg ezalatt Groningen és Over-Ijsel most, a mikor Brabanttól elvannak vágva? Verdugo, a kire e helyek rá voltak bízva, panaszkodott, hogy elveszett földet adtak neki megőrzésre. A déli Németalföldön az elégtelenség általános volt a kormány ellen, a mely, hogy idegeneknek tessék, saját alattvalóit sorsukra bízta.¹

¹ Ant. de Sailli 1591 júl 26-án ezt írja a Staten-Generaalnak Calaisből: „Il est vrai que les villes et Etats son fort scandalisés que le Roi d'Espagne mande que, quand bien le pays se perdroit, qu'il veut que le duc de Parme et les gens de guerre s'acheminent en France; si bien que plusieurs particuliers des compagnies d'hommes d'armes et autres ont dit resolutement, qu'ils n'iront faire la guerre en pays étranger, quand il y a cependant danger de perdre de leur“.

Franciaországban a polgárháború egyre jobban öltötte fel egy általános európai háború jellegét: nem két párt volt ez többé, mely ott az uralomért harczolt, hanem a protestantismus és catholicismus küzdelme. A pápa, XIV. Gergely, ki most Sixtus halála után az egyházat kormányozta, Fülöppel és a Ligával szövetkezett; egy olaszokból és svájczikból való sereg, melyet az ő költségén szereltek fel és egyik unokaöccse vezetett, egyesült a lotharingiai csapatokkal s Franciaország keleti határán csak Párma jöttére várt, hogy vele és Mayennenel együtt működve megtámadja az eretnek királyt. De Párma még nem mutatkozott; előbb az Idiaqueztől hozott pénzzel újra szolgálatra készsége kellett tennie lázongó spanyoljait, új csapatokat kellett toborzania és hadi- és élelmiszereket gyűjtenie.

Míg így a katolikus világ összefogott, hogy az eretneket trónjától megfoszsza, ennek keletről és nyugatról segítségére siettek hitrokonai: *Turenne* nem hiába utazta be Angliát, Németalföldet és Németországot, segítséget kérve királya nevében annak az ügynek támogatására, mely minden protestánsnak közös ügye volt. Angolországból 4000 kipróbált katona jött a lovagias Essex parancsnoksága alatt. Németországból Anhalti Keresztély, a protestantizmus fáradhatatlan bajnoka, jött egy tekintélyes sereggel, mely 6000 lovasból és 10,000 gyalogosból állott, s melyet legnagyobbbrészt a szász választófejedelem és Erzsébet angol királyné fizetett.¹ Mielőtt a katolikusok

¹ Tervbe volt véve, hogy a német csapatokat Németalföldön keresztül vezetik Franciaországba és őket mellesleg néhány fontos vállalat végrehajtására használják fel. Erre czéloz Marnix egy levele: Archives II. sor. I. p. 158. l., továbbá Bor.

készen lettek volna, Henrik királynak ez az egész hadereje együtt volt már s ő a tél közeledtekor Rouen alá vitte azt, melynek meghódítása számára az egész gazdag Normandiát biztosította s valószínűleg Páris átadását is maga után vonta volna.¹

Az ostrom, melyet erőteljesen kezdtetek meg, jól haladt. Úgy látszott, hogy a király deczemberben a legfontosabb erődöt, melytől a város sorsa függött, birtokába kerítheti. De végre Párma is felkészült és útban volt: magához vonta Mayenne seregét és a többi katolikus csapatokat és épp úgy, mint a mult esztendőben Páris alá, most is éppen idejében érkezett Rouen közelébe. A király ily közel céljához, minden erejét összeszedte, hogy azt elérhesse és sürgetően könyörgött szövetségeseinél, főkép Erzsébetnél még több támogatásért. Lovasokban nem volt hiánya: százával siettek a harczra szomjas nemesek, hogy a nagy ütközetben, melyet mindenki várt, résztvegyenek. De zsoldos gyalogosa nem volt elég. Erzsébet, kinek érdekében állott a spanyoloknak a tengerparttól való eltávolítása, segített a mennyit csak tudott és nem kevésbbé buzgólkodtak a mi Rendeink is.

III. k. 566, 599. l. Közelebbi tájékozódást nyújt néhány levél az országos levéltárban. A terv nem került kivitelre.

¹ Már 1591 május 4-én azt írta Saldaigne a Staten-Generaalnak: „La Royne d'Angleterre conseille fort le Roy d'attaquer Rouen: lui remonstre et avecque verité le grand fruit de la prinse d'une telle ville, et offre assister S. M. pour cet effect de 4000 Anglois, et davantage s'il est besoin, outre ce qu'elle envoie en Bretagne. Je ne sçai si S. M. s'y resoudra, avant la venue de l'armée Allemande, car l'entreprise n'est pas de petite consequence, d'autant que, si sur ce siège survenoit le duc de Parma, nous serions engagés à une bataille, qu'il ne faut pas donner mal à propos“.

Már küldtek ágyút és puskaport az ostromra és felfegyverezett hajókat, melyek a Szajnán kiváló szolgálatot tettek. Beleegyeztek abba, hogy az angol segítő sereg egy nagy részét Franciaországba vigyék. S most végre felbátorítva az elmúlt nyár sikereitől, *saját* hadseregükből is 20 zászlót, körülbelül 3000 embert, küldöttek Nassaui Fülöpnek, Vilmos Lajos egyik testvérének vezetése alatt a tengeren a francia királynak segítségül. A Szajna partján folytatták Párma ellen a harczot, a melyet tavasszal az Ijsel mellett kezdettek meg. Hadseregük új dicsőséget aratott; ellenség épp úgy, mint szövetséges elismerte közreműködésük fontosságát.¹ Így megerősítve, úgy látszott, hogy a király vállalkozása sikerül. Anélkül, hogy az ostromot abbanhagynák, lovasaival visszatartotta az ellenséget; egy kísérletet, hogy őt ostromműveiből kiűzzék, sikerült meghiusítania. Párma csakhamar a szükség és a téli idő szigorúsága miatt kényszerítve látta magát Rouen elpusztított vidékét elhagyni és eltávozni. Ennek daczára is a város egész télen át kitartotta az ostromot; s a tavasszal újra visszatért Párma felszerelve és megerősítve; és néhány sikertelen mozdulat után sikerült neki végre a francia sereget ostromműveiben annyira veszélyeztetni, hogy az — önvédelemből — kénytelen volt összébbhúzódní: s ezzel a város fel volt szabadítva

¹ A király a Staten-Generaalhoz ügyei állásáról tudósítást küldve ezt írja 1592 május 6-án: „En quoi nostre diet cousin (Ph. de Nassau) ensemble les autres chefs, et tout ce qui est de vos dicts troupes ne secondent seulement vos bonnes intentions, mais aussi monstrent tant de courage et valeur, qu'ils augmentent de jour à autre la bonne reputation, qu'ils ont acquis de longue main“. (Kron. Hist. Gen. XIX, 266. l.)

Keserű csalódás a királyra! De csakhamar egy új balfogás, melyre Párma francia vezérei által engedte magát rávétetni, kettős kárpótlást nyújtott neki. Párma ostrom alá vette s el is foglalta Caudebecet, mely a Szajna folyását uralta, de ezzel olyan helyzetbe került, hogy lehetetlennek látszott azt elhagynia anélkül, hogy ütközetbe ne bocsátkozzék. Henrik pedig épp ilyen ütközetre szomjazott, mint biztos és döntő győzelemre: a spanyol sereg ilyen távol a határoktól megveretve, menthetetlen lenne és teljesen megsemmisülne. Ebben a szorult helyzetben ismét megmutatta Párma, hogy milyen nagy hadvezér volt. Jóllehet meg volt sebesülve úgy, hogy hordágyon kellett magát vitetnie, oly ügyesen igazgatta csapatainak mozgásait, hogy majdnem bántatlanul s anélkül hogy Henrikkel megütközött volna, kimenekült szorult helyzetéből s a francia nemességnek nem hagyott más vigasztalást, mint azt, hogy szidja a spanyol nyúlászóságot, mely kitért az ütközet elől. De most aztán ideje is volt, hogy Franciaországból eltávozzék: a francia sereggel szemben, a mely a felszabadítás óta összevonva és ütközetre készen állott, nem volt volna képes megállani; csapatai rendkívül sokat szenvedtek, a halál siralmasan megritkította soraikat és a betegség még nagyobb számú harczost tett a harczra képtelenné. Ő maga megsebesülten és betegen Németalföldre kívánczolt vissza, a honnan már rossz hírek érkeztek hozzá. Gyors meneteléssel vonult Artois és Henegau határaitra vissza; seregét jórészt a Liga támogatására Franciaországban hagyta; ő maga Spaaba ment megrendült egészségének helyreállítása végett.

Egyidejűleg feloszlottak Franciaországban a nagy seregek, a melyektől annyit vártak és annyira féltek.

A nélkülözés és pontatlan fizetés a katolikus és pápai csapatokat semmire olvasztották le. Henrik nemesei pedig most, hogy az ütközetre való kilátás eltűnt, ismét hazatértek; pénzhiány miatt eltávoztak a német segédcsapatok is. Nassaui Fülöp is visszatért a Rendeke parancsára; serege 900 ember híján elszök-dösött. Szeptember volt, mire az országba visszakerült.

Móricz már jóval előbb megkezdte az új hadjáratot. Megint ugyancsak sok munkába került, míg meglehetett állapotodni, hogy ebben az évben a háborút hol kell folytatni; Holland és Zeeland Geertruidenberget kívánták megostromolni, Gelderland és Over-Ijsel azt kívánták, hogy Zutphen és Twente városokkal, főképen pedig Groenloval kell kezdeni; Friesland azt követelte, hogy a korábban kötött megállapodás szerint legelőször Steenwijket és Koevordent kell megtámadni. Már a múlt évi hadjáratban, azután hogy Párma Knodsenburg elől kereket oldott, azt sürgették a fries Rendeke, hogy újra fel kell venni Steenwijk félbeszakadt ostromát; és midőn sürgetéseik ellenére Hulst elfoglalását határozták el, felbőszülve visszatartották rendkívüli hadijárulékukat. Most, ha óhajukat teljesítik, ígértek rendkívüli hadijárulékot, hadiszereket, szekereket, lovakat és minden egyebet. Végre is sikerült nekik a többséget a saját érdekeik számára megnyerni. Most azonban viszont Zeeland, mely ezzel a határozattal elégedetlen volt, a maga részének a beszolgáltatásával kezdett késlekedni és ennek folytán a sereg 14 nappal később jutott el a harcztérre, mint azt Móricz remélte. Szerencsére ez az időveszteség nem volt a vállalatnak ártalmára.

Verdugo előre látta, hogy ebben az évben az ő tartományaira kerül a sor. Az öreg Mansfeltet, a ki

a Franciaországba távozott Pármát helyettesítette, idejekorán figyelmeztette és megkérte az oly szükséges támogatásra. De Mansfelt nagyon kockázatosnak tartotta, hogy csapatait a brabanti határról elküldje; hiszen a víziút Móriczot abba a helyzetbe juttatta, hogy míg őt északon várták, ő a folyóktól délre hirtelen megtámadja az erősségeket. Ezért mindaddig nem akart csapatokat küldeni Verdugo segítségére, míg Móricz tényleg ellene nem vonul a harctérre. Steenwijk megerősítéséről időközben gondoskodtak, mivel a múlt évi támadás ennek az erősségnek a védelmére irányította a figyelmüket. Most majdnem bevehetetlenné lett; bőven el volt látva minden szükségességgel és ezer főnyi válogatott vallon és burgundi csapat volt őrzésére rendelve, a híres Coquel Antal ezredes alatt. Az ellenállás eszközeinek megfelelték a támadás eszközei, a melyekkel Móricz május vége felé az ostromot megnyitotta: hatalmas serege kétszeresen elsánczolta magát, a város felől épp úgy, mint a sík mező felől, hogy felszabadító sereg érkezése esetén se kelljen veszedelemtől tartania. Ötven darab ágyú — ez időben hallatlan nagy szám — csakhamar fel volt állítva és megkezdte a maga megsemmisítő munkáját. Reynél bő leírását olvashatjuk ennek az ostromnak, mely a hosszú háború alatt egyike volt a legnevezetesebbeknek.

Az erősséget makacsul védték; a heves ellenállás, a melyre az ostromlók találtak, sokaknak elvette a bátorságát; elannyira, hogy némelyek kétségeskedni kezdtek a siker felől. Az irigykedő Hohenlo, a ki Hollandban otthonmaradt, kijelentette mindenkinek, a ki csak hallani akarta, hogy az erőd bevehetetlen és hogy Móricz a támadást vakmerően kockáztatta

meg. A francia király, ki maga egyáltalán nem volt szerencsés az ostromban, sajnálta az elveszett fáradságot, a melyet Móricz erre a dologra fordított. De Móricz és Vilmos Lajos tovább is reménykedtek és kitartottak. Felmentő seregtől egyelőre nem kellett tartani; ásással, földhányással és mérnöki munkával ezalatt az ostrom egyre haladt. 44 napig tartotta ki az ostromot az erősség, mindkét oldalon körülbelül 300 katona hullott el.¹ Végre, midőn tovább már nem volt tartható, tisztes feltételek mellett megadta magát. A vitéz Coquel soha ehhez hasonló ostromot nem látott; panaszkodott, hogy Móricznak nem a fegyverei, hanem az ásoi győzték le és hogy mint rókát húzták ki a lyukából. Panasza önkéntelen hódolat volt a hadvezéri tehetség előtt. Móricz itt próbálta ki először tudós ostromlási művészetét és az eredménnyel meg lehetett elégedve. Durva erőnek nem hódolt volna meg a vár, vagy legalább is nem oly rövid idő alatt. — Nagy volt az előny is, melyet ezzel a győzelemmel megszereztek. Steenwijk valódi rablófészek volt, hirhedt az egész vidéken, sőt még a Zuiderzeen járó holland hajósok körében is. Alig volt városi lakossága talán 40—50 és ezek éppen oly rablók voltak, mint az őrség. Egy kortárs, a ki a fries helytartónak tulajdonítja a meghódítás érdemét, úgy írja le az erődöt, mint rablóbarlangot, melyben a spanyol sereg söpredéke tanyázott s melytől Frieslandnak többet kellett szenvednie, mint a régi Trójának a

¹ Ezt írja a steenwijki táborból ifjabb Nassaui János herceg, Archives II. sor. I. p. 194, 198. A spanyolok abban a téves hitükben kerestek vigasztalódást, hogy a németalföldieknek a győzelem 1300 halottjukba került. Coloma p. 178.

görögöktől.¹ De most a helytartó körültekintő gondossága folytán ez a rettenetes rablóbarlang valósággal oszlopos erőssége lett Frieslandnak. A friesek öröme a meghódítás fölött leírhatatlan volt.

Mint másként várni sem lehetett: a hosszú ostrom kimerítette a sereg erőit, sok beteg és sebesült hiányzott a zászlók alól. A Maasnál ellenben egy tekintélyes spanyol hadsereg gyűlt össze, melyet a helytartó most, a mikor már késő volt, akart Verdugónak a segítségére küldeni. Mindkét ok miatt a Staten-Generaal és különösen Holland Rendei, a helytartónál a hadjárat bevégzését sürgették. De Friesland az oly szerencsésen megkezdett munka folytatása mellett buzgólkodott és Koevorden ostromára ösztönzött. Ha ez az erősség is kezükbe kerülne, akkor Groningen minden oldalról el lenne zárva, meg kellene adnia magát és vissza kellene térnie az Unioba. És ezzel Friesland minden veszedelemtől örökre meg volna szabadítva; de nemcsak Frieslandra, hanem az ország egyetemére is nagyon kívánatos volna ez a nyereség. A két helytartó és az Államtanács támogatták Friesland javaslatát: a spanyol sereg még nem volt felkészülve és az övék azon a ponton állott, hogy jelentékenyen gyarapodik, mert Móricz sürgetésére a Rendei néhány héttel ezelőtt megbízást adtak egy új német ezred, 2000 ember toborzására, mely ha nem is teljes számban, de legalább részben rendelkezésre állott már. A garnizonokból is el lehetett még vonni néhány

¹ „Erat illud non oppidum, sed ferarum potius et latronum provinciae nostrae devastandae latibulum..., ex quo provincia nostra plus malorum quam ipsum Ilium perpressum est“. Sic-cama, oratio panegyrica in W. L. in provinciam reditum. (Leovardiae; 1610).

zászlót a harczterre a sereg megerősítésére. Ezen felül Nassaui Fülöpöt naponként várták vissza Franciaországból. Nem volt tehát szükséges, hogy az ily sikeresen megkezdett hadjáratot oly korán abbahagyják. Bármily meggyőzőek voltak is ezek az okoskodások, a Rendeket nem tudták meggyőzni; Móricz tekintélye sokkal nagyobb volt ugyan, hogy sem egyenesen ráparancsolhattak volna, de nem szüntek meg mégis figyelmeztetni, hogy ne kockáztassa a sereget. Szerencsére Móricz nem könnyen engedte magát szándékától elvonatni, a Rendek nézete ellenére is keresztülvitte tervét, és az eredmény igazolta azt. Ha kevésbbé lett volna szerencsés, akkor a Rendek bizonyára az ő makacsságának rótták volna ezt fel bűnül.

Így határozták el Koevorden ostromát. De mikor a sereg már indulóban volt, egy új nehézség merült fel: Erzsébet visszahívta az angol segédcsapatokat Németalföldről; Franciaországban akarta őket használni. Nem volt váratlan, hogy így határozott; már Steenwijk ostrománál jelezte ebbeli szándékát és csak azért függesztette fel egyelőre, hogy az ostromot meg ne zavarja. De most, mielőtt új munkába fogtak volna, megismételte parancsát. Angolország érdeke kívánta, hogy haladék nélkül szembe szálljon Bretagneban a spanyolokkal, a kik ott mint a ligába tartozó de Mercoeur herczeg szövetségesei partra szállottak és különösen Blavetben hovatovább mindjobban befészkeltek magukat és az egész herczegséget az infánsnő, mint törvényes uralkodó részére elfoglalták. Főkép Angolországra nézve, de Németalföldre nézve is fontos volt, hogy ne engedjenek nekik időt, hogy a csatorna bejáratánál egy másik Duinkercent alapítsanak, a honnan a hollandiak és az

angolok hajózását meg tudják bénítani. Elűzésökre Henriknek nem volt elég ereje és Erzsébet a maga birodalmából nem nélkülözhetett csapatokat; így kényszerülve látta magát, hogy ezeket Hollandiából elvonja. Ez ugyan homlokegyenest ellenkezett az 1585-iki egyességgel, de hogyan érvényesíthették volna jogukat a Rendekek a királynővel szemben és hogyan tarthatták volna meg csapatait akarata ellenére szolgálatukban? Szerencsére kibúvót fedeztek fel a parancs egyik kétértelmű kifejezésében, a melyet ügyesen magyarázhattak saját előnyükre. Erzsébet ugyanis azon feltétel alatt rendelte el csapatait „ha a Rendekek hadserege veszedelem nélkül oszolhat szét és az angolok épp oly kevésbé jutnak távozás alkalmával veszedelembe”.¹ Ennek a veszedelemnek léte, vagy nem léte fölött lehetett tanácskozni és ily módon időt nyerni. Vere Ferencz, az angol parancsnok, a ki szívesen osztotta volna meg Móriczczal a bajt, de a királynő parancsát nem merte megszegni, csapatait a közelebbi parancsokra várva, egyelőre a hadiszállásokra vezette, de megígérte, hogy ha az ellenség átkelne a Rajnán és a Rendekek seregét hátulról fenyegetné, ezt a támadást segíteni fog elhárítani. Ebben bizakodva merte Móricz, bár a Rendekek óva intették, szándékát végrehajtani.

Hogy Erzsébet eljárását ebben az esetben helyesen ítéljük meg, kötelességünk figyelemmel lenni arra a viszonyra, a melyben ő az Egyesült Németalföldekkel meg Francziaországgal állott.

Abban a végső szükségben, melyben 1585-ben a

¹ „Pourveu que votre armée se puisse bonnement dissoudre, et que nos gens, qui vous y ont servi (Steenwijk előtt), s'en puissent librement retourner“. Erzsébet levele a Staten-Generaalhoz 1592 július 1-én.

felkelt tartományok forogtak, az angol királynő, jól lehet a felajánlott souverainitást elhárította magától, mégis abban a reményben nyújtott segítséget, hogy tényleg, mint uralkodónő rendelkezik majd a Rendekek fölött. Haragja Leicester ellen, a ki nagyon sok tekintélyt ruháztatott magára, nagyobb volt, mint mutatta. De sem a helytartó, sem a királynő nem találta meg a Rendecknél azt az engedékenységet, melyet óhajtottak és vártak. Hosszas czivódás után Leicester visszatért Hollandiából és Erzsébet elkezdett Spanyolországgal a békéről tárgyalni. Az armada ezt a béketárgyalást nagyon durván szakította félbe; a háborút folytatni kellett. Az Egyesült Tartományokkal való együttműködést most magának Erzsébetnek az érdeke is kívánatossá tette: az 1585-iki szerződést lényegileg megtartották, de a változott körülmények között egészen másképen hajtották végre, mint ahogyan célba vették. A Rendekek függetlensége Leicester távozása után megszilárdult; bárhogyan panaszkodott is a királynő és bármily szemrehányásokat tett is, a Rendekek a maguk alázatosságából egyre feljebb és feljebb emelkedtek. Nem lehet csodálni, hogy Erzsébet lehetőség szerint kitért a maga részéről azok elől a köteleességek elől, melyeket a szerződés rárótt és segédcsapatainak számát a szerint kisebbítette, a mint a Rendekek saját hadaikat nagyobbították. A 4000 ember helyett, a kik, ha a szerződést szigorúan hajtották volna végre, rendelkezésére állottak volna, alig lehetett 1500 embert a harczterre vinni.¹ És még sem mulasz-

¹ A Staten-Generaal 1592 decz. 8-án így ír a királynőnek: „En lieu d'environ quatre mille hommes du secours de V. M., s'il eust été complet, que l'on eust peu employer en campagne, malaisément on s'en ayt peu servir de quinze cens“.

totta el a kapzsi uralkodónő, hogy előlegeinek a számlájára fel ne írja a teljes számú segítő sereg fenntartását; a végső lefizetés zálogául kezében voltak Holland és Zeeland kulcsai. Ezenkívül Németalföldet hadseregének gyakorló iskolájaként használta: folyton új gyakorlatlan csapatok jöttek ide, felváltani a régi kipróbált csapatokat, melyeket Erzsébet másutt használt. Az emiatt felhangzó panaszok hiábavalók voltak s a Rendekek kényszerítő eszköz nem állott rendelkezésükre.

Eközben Navarrai Henrik Franciaország királya lett és Erzsébet ugyanazon okból, mint Németalföldet, őt is oltalmába fogadta. Bármily takarékosan intézte is a dolgokat, Henrik támogatása ismét nagy összegekbe került neki; természetszerűen ezt az új kiadást a Németalföld részére biztosított segítségen való takarékosággal igyekezett megnyerni és Franciaországot legszívesebben azokkal a csapatokkal támogatta, melyeket az Egyesült Tartományokból elvont. Hogy a Rendekek ezeket nélkülözhatték, az kitetszett azokból a segédcsapatokból, melyeket Nassaui Fülöp vezetése alatt a Rouent ostromló francia királynak küldtek. Mielőtt ezek visszatértek volna, az angol követ visszahívta azokat a csapatokat, melyek most Koevorden ostrománál oly nehezen voltak nélkülözhetők.

Még egy másik ok is arra készítette Erzsébetet, hogy így járjon el. Érdekében állott, hogy két védencze között ne keletkezzék nagyon szoros barátság. Sejtette, hogy miért mutatkoznak a Rendekek a francia királylyal szemben oly segítségre készeknek és miért állanak szolgálatára a maguk nevében azzal a segítséggel, melyet Angolországból hoztak; belátta, hogy a Rendekek már most ellensúlyt keresnek Franciaor-

szágban Angolország nagyon is túlnyomó befolyása ellen. S a királynő természetesen nem érezte magát indíttatva arra, hogy ilyen célra közremunkáljon. Ellenkezőleg, igyekezett elvonni a Rendektől mindazt a segítséget, melyet ezek csak némikép is nélkülözhettek, hogy ezt ő maga nyujtsa Franciaországnak azért, hogy egyrészt a Rendeket megfoszsza azoktól az eszközöktől, melyekkel ezek IV. Henriknél érdemeket szerezhettek, másrészt hogy a királyt önmaga és Angolország iránt lekötölelje. Innen van az évek során át tartó czivódás a királynő és a Rendekek között a szerződés megtartása fölött, miközben mindegyik lehetőleg keveset engedett a maga részéről, de mégis Erzsébet, kinek kezében volt a hatalom, rendesen a maga akaratát érvényesítette.

Vere elvonulván az angol csapattal, halasztást szenvedett a tervezett ostrom; három hét telt el Steenwijk ostroma óta, mire a Rendek seregei Koevorden előtt megjelentek.

Koevordent kevesebb erővel lehetett körülzární, mint Steenwijket: kisebb terjedelmű erőd volt, de erős fekvésénél fogva és még inkább, mivel mesterségesen is meg volt erősítve s mert Verdugo egy pár új erődítményt is épített mellé, szinte bevehetetlennek látszott. Elégséges és válogatott őrség vonult be az erődbe van den Bergh Frigyesnek, az ostromló helytartók unokatestvérének a vezérlete alatt. A közelben, Groenlonál, táborozott Verdugo, várva a csapatokra, melyeket a Franciaországból imént visszatért helytartó a város felszabadítására fog küldeni. De ennek az emlékezetes ostromnak részleteit sem akarjuk felsorolni; ezek a hadviselés történetéhez tartoznak. Egy hónapig tartott már az ostrom, a község már el volt foglalva

és az erősség ellen előrehaladtak a munkálatok, midőn végre Verdugo elégséges csapatot gyűjtött össze, hogy megkoczkáztassa a felmentésre irányuló kísérletet. De Móricz is kapott ugyanezen időben erősítéseket és még többet is várt, egyebek között Veret az ő angoljaival, ki ígérete szerint a Rendek seregének most, a mikor az veszedelembbe jutott, segítségére jött. Körülbelül egy mértföldnyire egymástól, két táborba osztotta be népét: közvetlen Koevorden mellett volt seregének a zöme, egy kissé távolabb a lovasság és néhány újonnan toborzott zászlóalj. Az utóbbiak ellen kísérelt meg Verdugo napkeltekor egy váratlan támadást. Remélte, hogy ezeket megverheti, mielőtt a másik sereg segítségükre jöhet és azután a zavarban az érkező sereget is megtámadhatja és szintén megverheti és így részletenként Móricz egész haderejét megsemmisítheti. Jól kieszelt terve kezdetben sikerülni is látszott: a táborhelyet meglepte és csak Vilmos Lajos rendíthetetlenségének lehetett köszönni, hogy a meglepett csapatok ellenálltak és az egyenetlen harcot végigküzdötték addig, míg Móricz óvatosan közeledve a csatát eldöntötte. Az ellenség menekült és távozása közben sokat szenvedett Móricz ágyúitól. Ha a németalföldi lovasokat a mocsaras talaj nem akadályozta volna az ellenség üldözésében, ez ugyancsak póruljárt volna;¹ de így is érzékeny vereséget szenvedett. Fél órával a csata után jött Vere a maga angol hajóival a harctérre, bosszankodva, hogy nem osztozhatott a hollandiak veszedelmében és dicsőségében. Ez volt az első eset a genti pacificatio óta, hogy a Rendek serege nyílt csatában megverte a spa-

¹ Ifjabb János atyjához, Archives II. sor. I. p. 208.

nyolt: nem csekély dicsőség a két helytartóra, kik ezt a sereget kiképezték és vezették. Verdugo vere-sége eldöntötte egyúttal Koevorden sorsát is: a fel-szabadítás reményét elveszítvén, két hét múlva meg-adta magát Móricznak.

E hadjárat eredménye tehát nem kevésbbé volt dicsőséges s nem kevésbbé volt előnyös, mint az előző: Groningen kivételével, melynek meghódolását most már elkerülhetetlennek tartották, egész Észak fel volt szabadítva; Friesland határai könnyen voltak védelmezhetők; Steenwijk meghódításával a Zuiderzee „az örökös rablástól és kalózkodástól meg volt szaba-dítva“, ¹ épp oly biztos volt, mint valami belföldi tó. És a győzelem önbizalmat és bátorságot lehelt a győzőkbe. Móricz hadi tudásában és ostromló művé-szetében ezentúl feltétlenül megbíztak. Koevorden el-foglalása után úgy látszott, hogy nincs erősség, mely számára bevehetetlen volna.

¹ Így szólnak Friesland Rendei egy a Staten-Generaalhoz intézett levélben.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Párma vége.

Míg Móríczt hírneve így szakadatlanul emelkedett, Párma elhalványuló dicsősége leáldozóban volt. Nagyon szerencsétlennek érezte magát, midőn a francia hadjáratról visszatért, beteg volt és sebesült, de még nagyobb volt a szíve fájdalma. Nagyon jól tudta, hogy királya, a kinek az érdekében pedig annyit tett, gyanakodott reá, hogy a kegy és bizalom szavai, a melyeket tőle hatott, bosszankodást és gyanakvást takartak. Hát a németalföldi ügyek rosszrafordulását, hát azt hogy nézhette volna fájdalom nélkül?

A mint Spaaba megérkezett, részletesen írt a királynak a németalföldi és franciaországi dolgok rossz állásáról és a saját állapotáról. Késérően panaszkodott a félreismertetés miatt, melyben része volt, igazolta eljárását általában és utolsó gyors visszavonulását Franciaországból különösen is; említést tett állandó gyengélkedéséről és azzal végezte levelét, hogy mint helytartó és hadvezér, elbocsáttatását kérte. Igazán óhajtotta volna elbocsáttatását? Joggal kételkedhetünk ebben; életének utolsó pillanatáig azt látjuk, hogy a becsvágy hajtja; majdnem haldokolva még mindig attól tartott, hogy¹ valaki az ő méltó-

ságából kiszoríthatná. Fülöp sem hitte, hogy erre vágyakoznék. Válaszul, nem kevésbé diplomatikusan, elismeréssel telt levelet írt neki azokért a szolgálatokért, a melyeket neki Párma teljesített. Ezenkívül telve volt levele a bizalom nyilvánításaival; a helyett, hogy elbocsátotta volna, még egyszer reábizta egy franciaországi hadjárat vezetését. Végül ott Párisban kell majd nagy birodalmi gyűlést tartani; a három Rendnek össze kell jönnie, hogy egy katolikus királyt válasszszanak; e gyűlésen, úgy gondolta Fülöp, érvényesítheti leányának igényét s egy tekintélyes haderő élén kellene Pármának megjelennie, hogy a király javaslatait erőteljesen támogassa. A helytartó talán titokban jóleső érzéssel fogadva azt, a mit a bizalom jelének kellett tekintenie, felkészül, hogy a reábizott feladatot végrehajtsa: Párisban pompás szállást bérelt, részben sajátjából előlegezett pénzen csapatokat toborzott és előre küldte őket a francia határ felé; őt magát betegsége még akadályozta abban, hogy seregével együtt keljen útra.

Eközben azonban egy különös hír terjedt el, a mely ellentétben állott a király kegytől áradozó leveleivel. Általában azt susogták, hogy Párma kegyvesztett lett. Az Államtanács egyik tagja Brüsszelben elejtette, hogy nagy változások vannak küszöbön. Hogy a helytartót minél előbb vagy holtan, vagy fogásban fogják látni. Annyi bizonyos volt, és ezt Párma maga is tudta, hogy már jóval előbb *de Cerralvo* marquis titkos megbízással Németalföldre indult; útközben azonban meghalt; helyébe most gróf *de Fuentes*¹

¹ Don Pedro Enriques de Acevedo conde de Fuentes. C. F. Duro által adott életírása megtalálható *Memorias de la Real Academia de la Historia* 1884. X. k.

jött át oly küldetéssel, melyről senki sem tudott bizonyosat; azt hitték azért, hogy ha Párma nagyon beteg volna, vagy vonakodnék haladéktalanul Párisba vonulni, a gróf fogja helyettesíteni. De vajjon megbízatása nem terjedt-e többre is?

Párma semmi esetre sem akarta gróf *de Fuentest*, kit szigorú és kemény embernek ismert, Brüsszelben bevárni. Bármily beteg volt is, útnak indult; erős akarat a tette erre képessé. A kik látták, azt hitték, hogy a szorgos hadvezér, ki semmiképen sem kímélte magát, egészen jól volt. De az erőknék ez a túlfeszítése csak rövid ideig tartott; míg Fuentes Brüsszelben útja fáradalmait egy pár napig kipihente, Párma elhunyt Atrechtben 1592 december 2-án — Isten kedvező végzéséből éppen jókor (mondja egy jól tájékozott író), mielőtt a szigorú parancs, melyet Fuentes magával hozott, a vizály viharait, melyek már fenyegetően jelentkeztek, kitörésre bírta volna.¹

Miért is jött tulajdonkép Fuentes? Ez titok ma-

¹ „Factum id divina providentia: ne, si Comes coram minus placitura Duci renunciasset, quod vitari non poterat, magnae dissensionum procellae excitarentur, quas praesens rerum omnium perturbatio minitabatur“. *Historia Belgica, sive Commentarius brevis rerum in Belgio gestarum, sub tribus eiusdem gubernatoribus, Comite Mansfeldio, Serenissimo Archiduce Ernesto et praecipue sub Comite de Fuentes, 1592—96, auctore Rolando Mirteo Onatino, Madriti, 1610, p. 4.* — Ez alatt az álnév alatt Martinus Antonius Delrio, a brabanti udvar tanácsosa és Don Juan seregének auditor-generalisa, később jezsuita és leuveni tanár rejtőzik: *I. Myraei Elogia* (Antw. 1609.) p. 70. — A könyvecske ritka, de nem annyira ritka, hogy történetíróink meg ne találhatták és fel ne használhatták volna. Te Water és De Wind, kik idézik, helytelenül ismertetik még tartalmát is, félrevezetve egy a czimben előforduló sajtóhibától. — Eléggé fontos; én ismételten meríttem belőle.

radt, míg néhány évvel ezelőtt Gachard Simancas levéltárában az igazságot fel nem derítette. Fuentes Fülöpnek egy levelét hozta magával, melyben Pármának megparancsolja, hogy tüstént Madridba jöjjön, hogy fontos dolgokról tanácskozzanak. Ha az engedelmességet Párma megtagadta volna, ez esetre Fuentesnél levelek voltak, melyeket az állami és a hadi kormányzás fejeihez szét kellett volna küldöznie. Ezek azt adták volna hírül, hogy Pármát a helytartóságtól felmentették és hogy Fülöp más valakit (a mint látszik Fuentes) rendelte helyébe.¹ Ilyen megaláztatástól Pármát megőrizte idejében bekövetkezett halála; ez meg viszont a királyt kíméltette meg egy oly tett végrehajtásától, melyből gyanakvó és álnok jelleme újra kitűnt volna. Szeretettel mutatva csalta meg Pármát; míg vonakodott attól, hogy őt a helytartóságtól felmentse és Pármát a párisi küldetéssel bízta meg, Fuentes már útban volt; a parancs, a mely Pármát szégyenletesen kiűzte a helytartóságból, már alá volt írva azalatt, míg ez Franciaországban a király szolgálatában ontotta vérért és elpusztította az egészséget.²

¹ Corresp. de Philippe II, II, p. LXXXI.

² Az előadottakból kitűnik, hogy Gachard téved, mikor azt mondja, hogy sem németalföldi sem spanyol történetíró nem sejtett semmit a titokról. Reynd mondja, hogy a mint egyesek hitték, Fuentes azért jött, hogy kormányzó tábornok legyen Párma helyett (195. l.) és Carnero szemükre hányja a hollandusoknak (I, IX. c. 25.), hogy ők azért hogy a spanyol királyt rágalmazták, azt híresztelték, hogy Fuentes Párma felváltására jött. Általában el volt terjedve a hír, hogy Pármát megmérgezték. Halála után Taffin, a Rendek ügynöke ezt írta nekik Franciaországból 1592 decz. 20-án: „Beaucoup croyent que le Roy d'Espagne s'en resjouyra (over Parma's dood)

De bármily megvetésreméltó volt is Fülöp áru-lása, nem értek egyet azokkal, kik a királynak már azt is felróják, hogy helytartóját mással kívánta helyettesíteni. Ebben nem látok semmi kárhoztatásra-méltót. Kétség nem fér hozzá, hogy azok a szolgálato-k, a melyeket Párma Spanyolországnak tett, nagyok voltak és elismerésre tarthattak igényt. De őt azért a kormány élén hagyni azután is, hogy feladatára ke-vésbbé alkalmasnak mutatkozott, hiba lett volna. Hogy Fülöp elégedetlen volt Párma kormányzásának ered-ményével az utolsó öt év alatt, azon nem lehet csodál-kozni. Párma csak vonakodva hajtotta végre a király terveit Franciaországban; kétféle érdeket szolgálva, mindkettőnek kárára volt: először, hogy Groningen és Nijmegen segítségére jöjjön és a következő évben hogy Koevordent felmentse, kétszer elhalasztotta a megparancsolt hadjáratot Franciaországban, anélkül, hogy Nijmegent és Koevordent megmenthette volna és bizonyára a Liga és a király franciaországi be-folyásának a hátrányára.¹ Viszályban élt a párisi spa-nyol követekkel; nem fért meg Mansfelttel és a leg-több alvezérével. A tanácsosok, kikkel magát körül-vette, nem élvezték a király bizalmát. A kormányzás, főleg a pénzügyeké, nagyon-nagyon zűrzavaros volt; mindenféle visszaélés folytán India kincseit is mind elnyelte volna. Ezenkívül lappangó betegsége kép-telenné tette őt arra, hogy erőit úgy összeszedje, a

pour avoir maintenant le moyen d'y avoir un autre en sa place, qui sera plus affectionné de faire la guerre en France". (Kron. Histor. Gen. XIX. 534. l.)

¹ Erzsébethez írt leveleikben dicsekednek a Rende-k, hogy az 1591. és 1592. év hadjárataik azáltal, hogy az ellenséget Németalföldön foglalkoztatták, Franciaországnak javára voltak.

mint az kívánatos lett volna. Mi volt természetesebb, mi volt jogosultabb, mint hogy Fülöp őt egy ügyesebb emberrel akarta helyettesíteni: hiszen megtett szolgálatokért való háládatosságból a fejdelem nem áldozhatja fel az állam érdekét. De tapasztalatlan és ügyetlen utódai, kiket Fülöp oda rendelt, elégséges okot adtak arra, hogy déli Németalföld még sokáig sirassa Pármát. Az új kormányzás nem tette jóvá azt, a mi el volt rontva; ellenkezőleg a rossz még csak majd ezután fejlődik ki erősebben.

TIZEDIK FEJEZET.

A franczia Rendek gyűlése Párisban. — Geertruidenberg elfoglalása.

Midőn Párma utolsó hadjáratára indult, akkor is, mint korábban, Mansfeltet nevezte ki helytartójául az Államtanács tudtával és hozzájárulásával. Most, hogy meghalt, nézeteltérés támadt Mansfelt között, ki a kormányon meg akart maradni, meg a Tanács között, mely abban a felfogásban volt, hogy régi szokás szerint, a helytartó halálával a kormányzás az ő kezére szállt. Fuentes magával hozta Spanyolországból helytartóvá való kineveztetését Párma helyére;¹ csak fel kellett volna ezt mutatnia, hogy a vitát megszüntesse, de nem tette, mert nyilván belátta, hogy most, mikor Párma — éppen a legjobb időben — meghalt, küldetésének célját legczélszerűbb titokban tartania. Csak a hitlevelet mutatta fel, a melyben minden németalföldi hatóságnak megparancsolta a király, hogy engedelmeskedjenek annak, a mit nekik Fuentes a király nevében meghagy. E teljhatalom folytán Fuentes megerősítette egyelőre

¹ Ezt Tassis kifejezetten mondja, p. 555: Comes Fontanus secreto secum attulerat exemplar unum commissionis, a rege dari consuetum illis quos ad gubernandum Belgium committit.

Mansfeltet a helytartóságban.¹ De szándéka szerint az új helytartó csak eszköz lehetett, a melynek segítségével ő maga, a ki látszólag ugyancsak a második személy, kormányozzon a valóságban. Egy másik spanyol, de Ibarra Esteban, ki Fuentessel egyidejűleg érkezett meg Brüsszelbe, magára vállalta a pénzügyek intézését. Fülöpnek ezen két bizalmasa nélkül ezen túl semmi sem történhetett. Párma barátait eltávolították, az olaszokat általában visszaszorították, a németalföldiekkel különös figyelemmel bántak ugyan, de szintén távoltartották őket a kormányzástól. Mansfelt *németalföldi neve* mögött egy tisztán *spanyol* kormány rejtőzött.

Egy csomó reformot csakhamar megterveztek és részben életbe is léptettek; értékük felől ítéletet mondanunk tiltja a róluk való ismereteink hézagossága.¹ De ha hatásukat vesszük szemügyre, valami nagy véleménynyel nem lehetünk róluk: behozataluk után, éppen úgy mint azelőtt Brüsszelben, zavar és visszaélés uralkodott. Az új kormány, hogy megmutassa, hogy háborúit ezután kétszeres szigorúsággal viszi, megkezdte a lassan lábrakapott, „szállásadást” megtiltani: minden fogolyt kegyelem nélkül fel kellett akasztani; sarcot vagy adót, mint a zsarolás váltságdíját, fizetni a lázadóknak halálbüntetés terhe alatt megtiltotta; a maguk biztosításainak semmi más eszközét

¹ Delrio, p. 4. — V. ö. de Corresp. du Comte de Mansfelt, *Messenger des Sciences Historiques* 1877. p. 420.

¹ Egy rakás levél, melyet Gachard Simancas levéltárából leírt és a *Correspondance de Philippe II*, 2-ik részének előszavában jelzett, de még mindezideig nem adott ki, e tekintetben kétségkívül sok megjegyzésre érdemes dolgot fog napfényre hozni.

nem hagyták meg a népnek, csak az élet-halálharczot. A hiú fenyegetés, mely hasztalan emlékeztetett Alba rémuralmára, kétszeresen gyűlöletes volt azóta, hogy Móricz példát adott az emberiesebb és lovagiasabb hadviselésre.¹ A Rendek természetesen azzal válaszoltak rá, hogy ők is hasonló módon fognak cselekedni; a spanyol katonáknak semmi kedvük sem volt ezt bevárni és Mansfelt rendelete, alighogy kibocsátotta, már foganatját is vesztette.

Fuentes nagyon is emlékezett Albára: közeli vérrokona volt neki és az ő iskolájában nyerte kiképeztetését.² A hadiszolgálatban mind magasabbra emelkedve, végül Portugál altábornagya lett Osztrák Albert alkirálysága alatt. Dölyfösségével, szigorúságával és kegyetlenségével, melyek rendkívüli haditehetséggel párosultak benne, rettegett nevet szerzett magának, mely Németalföldön már megelőzte. Ilyen ember a kormány élére állítva, teljes elégületlenséget keltett volna; még elrejtőzve, a mint ő volt, Mansfelt háta mögé, még így is felkeltette a nép gyűlöletét és a nagyok félelmét, a kik kevésbbé tartottak a király zsarnokságától, mint a spanyolok befolyásától.

¹ Bonagars 1592-ben ezt írja Camerariusnak: „Magnum Mauritio laudem oppugnatio Stenovici peperit, majorem humanitas, qua deditos habuit“. Lettres de J. de Bongars, II. p. 207. — Reyd, 315. l.: Az egész ország községekben sok zúgó lódás hallatszott, hogy Móricz nagyon is könyörületes és valahányszor kezében volt az ellenség, azt mindég megtisztelő föltételekkel engedte útjára.

² Contarini, Gachardnál, Relations, p. 213: „il quale (Fuentes) riuscirà molto odioso a quei popoli per essere stretto parente del già duca d'Alva per essersi allevato sotto la sua disciplina, et per sussiego et altezza sua“. — V. ö. Bentivoglio, Memorie, p. 317. (Milano 1807.)

A percz nagy eseménye, a melyre az új kormány-nak egész figyelmét és gondját rá kellett irányítania, a franciaországi Rendeek párisi gyűlése volt, a melyen az ország élére katholikus királyt akartak választani.

A spanyol követek sürgetésére Mayenne, a birodalom altábornagya, huzódózva járult hozzá ahhoz, hogy a Rendeket 1593 elejére összehívja. Kevés reménye volt, hogy őt magát királylyá válasszák és versenytársai közül egyiknek a fején sem látta volna szívesen a koronát; ezért nem igen sietett, hogy a nagy kérdést a Rendeikkel elintéztesse. Fülöp ellenben belátta, hogy ő hosszabb késedelmeskedése csak veszthet, hogy az infánsnő igényét elismertetnie most kell vagy soha, és ezért sürgette a Rendeek összehívását. A spanyol vezetők a tervüket jól eszelték ki, de rosszul hajtották végre. Hogy a gyűlést Párisban tartották, már ez is tervük ellen volt; ők Reimset vagy Soissonst vagy valami más északi várost javasoltak, a hol egy spanyol sereg a gyűlést megtalmazhatta és egyúttal hatása alatt tarthatta volna. Párisban a Rendeek az előkelő ligisták és a nép befolyása alatt állottak, a mely bármily rajongó volt is vallásos kérdésekben, sokkal nemzetibb érzelmű volt, hogysem spanyol uralom alá vágyakozott volna. De éppen azért, hogy Fülöp túlsúlyát megtörje, hívta oda össze Mayenne a gyűlést. Az infánsnő esélyei tehát csökkentek, de még mindig elég kedvezően állottak. Sok függött attól a férfiútól, a ki Spanyolországot a gyűlésen képviselni fogja. A legtehetségesebb államférfiú, a ki származásával és rangjával épp úgy, mint nagy tetteivel kitűnt, sem lett volna *túlságosan* jó erre a küldetésre; hozzá még akkora kincs, a mely elégséges volt arra, hogy mindazokat

meg lehessen belőle vásárolni, a kik megvásárolhatók voltak, meg akkora sereg, mely elég erős volt arra, hogy mindenki b tiszteletet ébresszen, kellett volna hogy rendelkezésére álljon neki. Arany nyal és aczélal egyidejűleg kellett volna Spanyolországnak a maga igényeit érvényesíteni. Talán Párma éppen megfelelő ember lett volna erre az állásra: nemes és tehetséges ember, államférfi és hadvezér, a ki Franciaország és különösen Páris irányában érdemessé tette már magát. Kétségtelen, hogy azok, a kik az ő helyébe léptek, teljesen alkalmatlanok voltak erre a nehéz feladatra. FERIA, kinek a gyűlésen a királyt képviselni kellett, egyike volt Spanyolország *legelőkelőbb* nemeseinek, de csak közepszerű tehetség; a sereg melynek feladata lett volna, szavainak súlyt adni, csak 6000 gyalogosból és 1000 lovasból állott, zsoldot nem kapó, lázongó népségből;¹ a parancsnoka meg a helytartó tapasztalatlan fia, Mansfelt Károly volt. Meg nem felelő hadvezér és elégtelen sereg a végre, hogy tiszteletet gerjesszen egy ügyetlen követ iránt! Az eredmény már most előre volt látható. Hogy a spanyol sereget minden eshetőségre a lehető legközelebb kell a fővároshoz hozni, azt mindenki belátta, csak éppen a hadvezér nem; a követek hasztalan sürgették ezt nála. Mayennenel és a többi katolikus csapatokkal egyesülve, bármily gyenge volt is a saját hadserege, mégis túl erővel rendelkezett volna: nem lett volna ez esetben nehéz IV. Henriket Páris környékéről elűzni és hatalmába keríteni St. Denist, a hol a korona clenodiumai voltak és ahonnan a Rendek gyűlését legalább egy bizonyos fokig hatás

¹ Carnero, p. 282.

alatt lehetett volna tartani.¹ De Mansfelt e helyett Noyon ostroma mellett foglalt állást és midőn ezt végre elfoglalta, serege annyira leapadt, katonái annyira kimerültek és annyira lázongtak, hogy vissza kellett őket a határra vezetni. A tehetetlenség ezen megnyilvánulása mellett Feria és követársainak fennhéjázó szavai Párisban nevetségessé lettek.²

S mekkora ellenállásra találtak ezenkívül a gyűlésen is a spanyol kormány javaslatai. A Liga oly sok vezetőjének önzése, kik maguk is a koronára áhítoztak, a nemzeti érzés, mely a hitbuzgóság előtt soká hallgatott ugyan, de nem volt teljesen elnémitva, egyre hangosabban hallatták szavukat. Feria nem volt képes őket hallgatásra bírni. Midőn az infánsnő igényével előhozakodott és egy jogtudóssal, kit Spanyolországból hozott magával, a sali törvény semmiségét és így a Valois-házból való összes királyok törvénytelenységét órákon át vitattatta, sokakban ellenszenvet ébresztett: az ingadozó többség anélkül, hogy határozatra került volna a dolog, fenntartotta javaslatát. A gyűlésen kívül az idegen, a spanyol uralommal szemben érzett ellenszenv egyre növekedően volt. De Feria még sem merte a maga felelőségére megigérni, hogy az infánsnő, ha a korona neki jutna, francia herceget választ férjéül. Világos lett, hogy ha Fülöp tervei sikerülnek, idegen fejedelem foglal helyet az infánsnő mellett Franciaország trón-

¹ Coloma, p. 200.

² Inigo Mendoza, egyike a Feria kíséretében levőknek ezt írja: „Ne ay quien ne nos eche en rostro nostra desnudezza en armas y dineros, otros nos predican por impotentes y desconfian de lo que prometimos“; Ranke, Franz. Gesch. I., S. 563.

ján. Ekkor, éppen az elhatározó pillanatban, a párisi parlament magához ragadta az ügy vezetését: mint a birodalmi legfőbb törvényszéke kijelentette, hogy a sali törvény az állam alaptörvénye, melyet felség-sértés nélkül nem lehet eltörölni. Ez a kijelentés, jöllehet a Rendek megsemmisítették, eldöntötte a tanácskozást. A döntést előre látva, Feria néhány nap-pal előbb azt javasolta a Rendeknek, hogy a sali törvény fenntartása és egyúttal a király jóakarátának biztosítása végett, ennek unokaöcsését, Osztrák Ernőt válasszák királyukká, ki aztán az infánsnőt feleségül venné. Mintha csak kétségbevonhatatlanná akarta volna tenni, hogy *francia* ember, bármily nemes is, nem méltó arra, hogy a *spanyol* királyleány kezével tiszteltessék meg. E javaslat megbukott, mihelyt elő-terjesztette. Végre, midőn már semmi remény sem volt, hogy a király kívánságát egészen teljesítsék, Feria megígérte, hogy az esetben, ha az infánsnőt kiáltják ki királynővé, atyja a francia nemességből választana számára férjet. De ez az ígélet már elké-sett, a Spanyolországra kedvező idő már elmúlt; Fülöpnél külön és tehetségesebb ember nyerte el a díjat.

Csupán csak egy nehézség volt, a mely eddig a francia nép többségét visszatartotta attól, hogy Szent Lajos maradékát, a korona törvényes örökösét, királyul elismerje; ez a nehézség abból állott, hogy ez a törvényes örökös a gyűlölt hugenották vallását vallotta; vele együtt az eretnokség jutna a trónra. Egyébként minden az ő előnyére szólt; érdekei azo-nosak voltak a nemzet érdekeivel, századokon keresz-tül összefogtak király és a nép a gőgös nemesség megalázására, az állam egységének a tartományok

külön állása fölé való emelésére. Ha Henrik lesz a király, ez a természetes együttműködés tovább is fennmarad; benne a nép a maga jogainak védelmezőjét találná meg a nagyok ellen, függetlenségének oltalmazóját az irigy szomszédok ellen. Ha ellenben a Liga győz Spanyolországgal szövetkezve, az esetben Franciaország kifelé erőtlén és alárendelt, befelé széttagolt és darabonként a félelmes nagyok uralma alá kerülne. Habozhatott-e a nemzet, hogy kinek a pártjára álljon?

Másrészt megmaradhatott-e a király egy oly vallásban, mely őt népétől elidegenítette? Erre az ő meggyőződése nem volt elég erős: ifjúságának emlékei, a becsületérzés, mely megtiltotta neki, hogy hűséges hitrokonaihoz hűtlen legyen, tartották vissza inkább vallásánál, mintsem a katolicizmus tévedéseiről való meggyőződése. De már megigérte, hogy a katolikus egyház tanában oktattatja magát s ezzel jelezte, hogy áttérése nem lehetetlen. Most épp úgy az önérdék, mint a Franciaország sorsa iránt való érdeklődése „a veszedelmes ugrás felé” hajtották őt. Azáltal, hogy katolikussá lesz, kezébe kerítheti a koronát és egyúttal megmentheti a hazát; míg a Rendek Párisban a Liga nemzetellenes terveit fontolgatták, Henrik elhatározta, hogy a maga erőtlén meggyőződését áldozatul hozza az állam érdekének. Egy gyűlésben meggyőzték a püspökök, akiket tanácsadásra hívott, a római egyházi tan igazságáról. Már a következő vasárnap a st. denisi templomban, a melyben annyi legkeresztényibb király, az ő ősei feküdtek eltemetve, kiengesztelte őt az egyházzal a bourgesi érsek s a megszámlálhatatlan tömeg örvendező ujjongással üdvözölte királyául. A Liga, mely most

már nem hozhatott fel Henrik ellen általános elismerésre számító kizárási okokat, háromhónapi fegyverszünetet kötött vele: ezalatt az idő alatt szándéka volt a pápától kérni tanácsot; ha ez megerősíti a feloldást, melyben Henriket a francia papság részesítette, akkor a fejedelem és a nép között a kibékülés nem késhetik tovább. Az egyedüli esély, mely még Fülöp előtt állott, az a lehetőség volt, hogy ő a pápát rábírhatná arra, hogy a feloldást tagadja meg. De még ez esetben is kétséges volt, hogy Franciaország nem hallgat-e inkább királyára, mint Rómára?

Nem kerülte el figyelmünket, hogy a francia ügyeknek ezt a Németalföldre oly szerencsés fordulatát, nem kevésbé mozdította elő a spanyol sereg erőtlensége és tétlensége. A Rendekek joggal hivatkozhattak arra, hogy ezt maguk is erőteljesen előmozdították: az angol királynő buzdítására, de saját jól felfogott érdekükben is minden erővel foglalkoztatták az új helytartót és lehetetlenné tették ránézve, hogy fiának a seregét Franciaországban megerősítse. Belátva, hogy egy támadás Luxemburg ellen, hol maga Mansfelt volt a helytartó, érinti őt legközelebbről,¹

¹ A Staten-Generaal ezt írja Erzsébetnek 1593 jún. 28.: L'hyver estant survenu, qui empesche en ces pays tous les faicts de guerre qui doibvent estre exploictés par force, estans par là contraincts laisser la campagne et mettre nos gens de guerre en garnison; et, préparant l'ennemi avecq ceste occasion une nouvelle armée en pays bas, pour l'envoyer contre lediet Roy et son royaume, avoit icy esté trouvé bon, affin d'y donner empeschement ou du moins retardement, ou bien pouvoir amoindrir lesdictes forces, de faire une invasion au duché de Luxembourg, au plain coeur d'hyver, pour ce regard que icelluy estoit du commandement particulier du comte de Mansfelt, gouverneur-general du pays bas, par le decès du ducq de Parme". — Hasonlóan hangzó levelet küldöttek IV. Henrikhez is.

még ezen a télen a mindég harczra kész Nassaui Fülöp vezetése alatt 3000 embert, lovast és gyalogost küldtek Nijmegenből, Limburgon keresztül Luxemburgba, hogy ott fosztogassanak és harácsoljanak, egy pár megerősített erősséget, ha lehetséges, hatalmukba kerítsenek és ily módon az ellenséget erre az oldalra vonják és Franciaországtól eltávolítsák.

De volt egy másik ok is, hogy a Rendek miért éppen Luxemburgba akarták a háborút áthelyezni. Ennek a herczegségnek déli határán feküdtek a Bouillon-ház szuverén birtokai és Sedan-erősség, a hol ez a Ház egyúttal uralkodott. Ezeknek a gazdag birtokoknak örökösnoje, *de la Marck* Sarolta, egy évvel ezelőtt IV. Henrik hozzájárulásával kezét egy becsvagyó hugenottának, de Turenne vicomtenak nyújtotta, ki nem elégedve meg a maga új hatalmával, ezt csak eszközül használta fel egy még nagyobb terület megszerzésére. Alig hogy megnősült s bouilloni herczeggé lett, legott Hágába küldötte egy bizalmas emberét, hogy a régi barátságot, melyet a Rendekkel fenntartott, megújítsa és egyúttal, hogy ezekkel megértesse, milyen kedvező alkalom kínálkozik most, hogy Luxemburgban a spanyol ellen összefogjanak. Luxemburgon keresztül jöttek a csapatok Itáliából és Németországból Belgiumba; ha ezt a kaput el lehetne zárni, akkor a helytartóra nézve majdnem lehetetlen lenne gyorsan elolvadó erőit folyton kiegészíteni; Móricznak egyre gyöngébb ellenségek ellen kellene küzdenie. Nem is lehetne egyúttal jobb eszköz, hogy a túlságosan bátortalan német fejedelmeket, kik a spanyolt épp úgy gyűlölték, mint a hogy félték tőle, a harczban való részvételre rá lehessen bírni, mintha határukon kezdenek egy oly háborút, melybe nagy

veszedelem nélkül belevegyülhetnek.¹ Ez a javaslat, melyet Bouillon herczeg később, úgy látszik, többször megismételt, nem maradt hatástalanul; s most, mikor egyszer elhatározták, hogy Mansfeltet lekötik, a Rendek a támadást legszívesebben erre az oldalra irányították, a hol Bouillon nekik segítségükre jöhetett.

Midőn Nassaui Fülöp Luxemburgban megjelent, Bouillon, ki időközben Franciaország marsalljává emeltetett, már a harcztéren volt s néhány jó fekvésű helyet el is foglalt. Fülöp nagyon szívesen egyesült volna vele döntőbb vállalkozásokra; írt is Oldenbarneveltnak, hogy hatalmazzák fel rá, de egyúttal őszintén beismerte, hogy a francia király e pillanatban nem látszik elég erősnek arra, hogy vezérét támogassa és hogy ez egyedül aligha képes helytállni.² Ehhez a vallomáshoz csatolta azt a tudósítást, hogy az a támadás, melyet St. Vyt ellen intézett, megghiúsult. Nem lehet csodálni, hogy a kockázattól idegenkedő *főügyész* nem volt ily terv számára megnyerhető és hogy Fülöp, mihelyt az ősz Mansfelt személyesen jött a szorongatott tartományok segítségére, parancsot kapott, hogy a nyert zsákmánynyal térjen haza. Bouillonnak is vissza kellett vonulnia a csatától. Két ellenféltől így megszabadítva Mansfelt, a mint láttuk, elküldhette fiát Franciaországba, hogy Feria javaslatainak nyomatékot adjon.

Időközben Móricznak valami fontosabb czél lebeggett szeme előtt: arra gondolt, hogy Geertruidenberget, Hollandnak egyetlen városát, mely még az ellenség hatalmában állott, meglepje,³ és ha ez nem

¹ Bor, III. k. 589. l.

² L. levelét Bornál III. k. 678. l.

³ Coloma, p. 211. Reyd, 211. l.

sikerülne, ostrommal hatalmába kerítse. Nem szólva a nagy előnyökről, melyek ebből a hódításból származnának, ily módon az ellenséget foglalkoztatni lehet és megakadályozni azt, hogy Franciaországban tekintélyesebb haderővel lépjen föl.¹ A tervezett meglepetés megghiusult, szerencséjére Móricz hadi dicsőségének, mert Geertruidenbergnek ezután megkezdett ostroma egyike az ő leghíresebb hadi tényeinek, melyet a hadviselés története részletesen följegyzett.

A friesek, a kik mindaddig, míg Groningen spanyol birtok maradt, semmi másról nem akartak hallani, mint ennek a városnak az elfoglalásáról, bosszúsak voltak, hogy most más vállalkozásba fogtak és egyetlenegy zászlóaljat sem küldtek szövetségeseiknek segítségére. De ez a baj is jóra fordult: az ellenség látta ugyan, hogy Dordrechtben hadiszereket hajóznak be, de ezeket a folyamok mentén gyorsan lehetett észak felé szállítani; a friesek nem szálltak harczbá, helytartójuk a tartományában otthonmaradt: a támadás tehát, úgy látszik, hogy Groningenre czéloz. Ebben a téves hitben Mansfelt még két ezredet, egy spanyolt és egy írt küldött Verdugohoz, ki sürgősen kért támogatást. Ezáltal túlságosan meggyengítette azt az erőt, mely felett Brabantban rendelkezett és midőn most

¹ Egy Erzsébethhez intézett levelükben 1593 jún. 8-án a Rendeck Geertruidenberg ostromáról írva ezt mondják, hogy az: „Le meilleur moyen d'empescher l'ennemi en son desseing contre ledict Roy (de France), et de le contraindre de retenir en ses pays ses plus grandes forces, tant vieilles que celles qu'il avoit nouvellement levées“. — És Erzsébet júl. 6-áról kelt válaszában elismeri, hogy a Rendeck Franciaországgal szemben is érdemeket szereztek. „En destournant par ainsi une bonne partie des forces ennemies, les rendant inutiles à offenser ledict Roy tres Chrestien“. (Kron. Hist. Gen., XX, 62. l.).

Geertruidenberget hirtelen megtámadták, nem volt képes ezen erődnek idejében segítségére menni, jól-lehet egyébként egy sereg Brüsszelből négy nap alatt elérhette volna. Ennek a körülménynek köszönhette Móricz, hogy öt nappal az ostrom megkezdése után birtokában volt Steelhoven fontos erődje, mely a városba vezető egyetlen út fölött uralkodott és melynek birtokától függött az erőd sorsa. Most az volt a fődolog, hogy a sereget oly erősen elsánczolják, hogy azt kívülről ne lehessen megtámadni. A sereg ugyanis éppen csak hogy az ostromlásra volt elégséges, a mennyiben csak 5000 emberből állott, az ellenségé pedig, mely Mansfelt franciaországi hadseregének a megerősítésére sok embert toborzott, néhány hét alatt sokkal tekintélyesebb erővel szállhatott harczba. A mi az elsánczolást nehezítette, az a nagy kiterjedés volt, melyet a sánczműveknek azért kellett adni, mert az erőd jól kezelt ágyúi az ostromlókat kellő távolban tartották és kényszerítették, hogy a kört szélesebbre vonják. Még nagyobb akadálnak mutatkozott a talajnak vizes és mocsaras mivolta: mindenféle víziműveket, malmokat, zsilipeket, gátakat és töltéseket kellett előbb építeni, és pedig oly erőseket, hogy az ár erejének ellen tudjanak állni. Csodálatraméltó ügyességgel és kitartással végezték ezt a munkát szüntelenül tartó esőben — még április hónapban voltak — aránylag rövid idő alatt. Midőn az ellenség végre a felszabadításra megjelent, az ostromlók helye már át volt alakítva az ellenállás céljaira, el volt látva bástyákkal, sánczokkal és széles árkokkal és erősebb volt, mint akárhány város; az erőd vizi oldalát, az egész területnek körülbelül kétharmadát, egy csomó hajó zárta el, melyek horgonyokkal voltak leerősítve és kötelekkel voltak egymáshoz kötözve.

Oly szorosan körül volt véve az erőd, hogy az ellenség seregéből hírnök sem lopózhatott be és hogy a levélváltást galambok segítségével kellett eszközölniök. Csak most, az elsánczolás befejezése után, kezdődött meg a tulajdonképeni ostrom: a futóárkok ásása a mocsaras talajban, a melyben nem lehetett egy láb mélynyire ásni anélkül, hogy víz ne fakadt volna fel; fedezékek készítése a város felé s az ágyúk felállítása. Ha lassan is, de állandóan előbbre haladtak az ostromlók; biztosak voltak a felől, hogy a várost elfoglalják, hacsak az ellenségnek nem sikerül felmenteni. A seregben oly rend és fegyelem uralkodott, a milyent Németalföldön még sohasem láttak;¹ ennek üdvös következményeit naponként lehetett tapasztalni: a környékbeli parasztok biztosítva lévén a jó fogadtatásról és becsületes kereskedésről, gabonájukkal, barmaikkal és mindenféle áruikkal a táborba jöttek piacra; olcsóbb volt ott minden, mint akárhány városban s hatszorta olcsóbb, mint abban a seregben, melyet az ellenség a város felmentésére küldött.

Mihelyt Mansfelt meggyőződött arról, hogy Mórícز Geertruidenberget szándékozik elfoglalni, sietve összegyűjtötte a felmentésre azokat a csapatokat, melyek harcra készek voltak. Május elején már 8000 gyalogosa volt együtt és 1500 lovasa és még folyton növelte ezt az erőt. Még fiát is visszahívtá Franciaországból támogatásúl,² oly nagy súlyt vetett a fenye-

¹ Bongars Camerariushoz: „Scribit ad me e castris amicus, quem eo videndi studium traxit, nihil a se visum aut auditum illis castris fortius, nihil modestius. Propugnacula tantae molis esse, ut veterum Romanorum opera referant; sed eo ordine et silentio administrari cuncta, ut urbem et magistratum diligentia et civium obedientia tranquillam, non militum turbam putes“.

² Coloma, 209. l.

getett erőd megtartására. De május hónapnak fele már elmúlt, mielőtt a harcztéren megjelenhetett volna s a rá nézve alkalmas pillanat ekkor már régen eltűnt. Először egész haderejével a bredai úton táborozott, Móricz hadseregétől keletre. Tíz napon keresztül figyelte onnan az ostromlókat, hogy valahol nem mutatják-e meg gyöngéjüket, vagy nem lenne-e valami alkalom a város felszabadítására. Hasztalan! Minden kedvezőbb kilátás nélkül vonult erre át a másik oldalra és időről időre úgy mutatta, mintha az ostromlókat meg akarná támadni, de semmit se tett ellenük: ezeknek a serege nagyon is erősen el volt sánczolva és ezenfelül még kevéssel ezelőtt néhány fries zászlóaljjal és egyéb hadi néppel is megerősödött. Mansfeltnek tétlenül kellett végignéznie, hogy az ostrom hogyan halad, hogy a vitéz őrség a végső inségre jutva tárgyalni kezd és végre három hónapig tartó vitézül kitartott ostrom után jún. 28-án Móricznak megadja magát.

Kétségtől *előnyös* volt Geertruidenbergnek ez az elfoglalása a Rendekre, de még sokkal *dicsőségesebb* Móriczra nézve. Mult évi hadjárata óta egész Európában mint elsőrangú hadvezér lett híressé, s most ezzel az újabb hadi ténnyel hadi dicsőségét örökre megszilárdította. Geertruidenbergnek az ostroma az ostromművészetben új korszakot nyitott; egész Európa úgy gondolkodott, mint Vilmos Lajos, ki Móricznak szerencsét kívánva ezt írta: „Emlékezetre méltó példában mutattad fel, hogy rendszer és munka a háborúban felette állnak a durva erőszaknak; ostromod újra tiszteltté teszi a régi hadi tudományt és hadművészetet, a mely eddig kicsinyléssel találkozott s a melyet nemcsak a tudatlanok gúnyoltak ki, hanem

még az újabb idők kiváló hadvezérei sem értettek meg, vagy legalább nem használtak fel¹. A sereg is méltón fenntartotta azt a dicsőséget, melyet a múlt évben aratott; a mit néhány évvel ezelőtt senki sem tartott volna lehetségesnek: a hollandi katonák Európa legjobb hadi népei mellett tiszteletreméltó helyet biztosítottak maguknak.

Más fontosabb eseményt a háború ebben az évben nem mutatott fel. A friesek szerették volna a győzelmes sereget tüstént Groningen alá vezetni; de míg Franciaországban a fegyverszünet tartott, Mansfelt Németalföldön nagyon tekintélyes sereg fölött rendelkezett, a mely Móriczot arra bírta, hogy a déli határon maradjon. Különböző támadások, mindkét oldalról megpróbálva, sikertelenek voltak. Groningerlandban a háború Verdugo és Vilmos Lajos között eldöntetlenül folyt tovább.

Megint csak saját katonái voltak azok, kik a spanyol kormánynak ebben az évben a legtöbb gondot okozták. A sereg, melyet Mansfelt Károly Franciaországból visszavezetett, fizetetlen maradt, elégedetlen és lázongó. A könnyű lovasság, mely már hosszú idő óta lázadozott, most nyílt lázadásban tört ki. Éppen a mikor Geertruidenberg felmentésére segítségét igénybe akarták venni május elején, önkényesen elhagyta szállásait, meglepte St. Polt Artoisban, kormányzó tanácsot választott s a városban s a vidéken súlyos adókat kezdett szedni. A zendülő lovasság kezdetben csak 350 főből állott; csakhamar azonban hozzájuk csatlakozott 500 gyalogos is. És oly rossz volt a többi csapatok szelleme, hogy Mansfelt nem merte őket a lázadók ellen vezérelni, sőt ellenkezőleg eltávolította

¹ Archives, IIde série, I, p. 245.

közelükből, hogy rossz példájukat ne tárja szemük elé. Egyedül fizetéssel remélte a lázadókat kielégíteni és kötelességükhöz visszaterelni.

Ilyen körülmények között telt el a nyár; ősszel atyjától tekintélyes összeget kapott s a míg ebből telt, elkezdte kifizetni a hátralékos zsoldot. A lázadók, a kik félelmetesekké tették magukat, jelentékenyen többet kaptak, mint azok az ezredek, melyek megmaradtak az engedelmességben. Ez természetesen nagyon elkésérítette ezeket. Ha a lázadás valósággal igényt adott a nagyobb bérre, úgy mindnyájan rajta voltak, hogy ezt kiérdemeljék. Az olaszok, kik Párma halála óta háttérbe voltak szorítva és bosszusak voltak, követték az adott példát s szintén lázadásban törtek ki: egy 900 gyalogosból és 400 lovasból álló ezred hirtelen Henegauba tört, *Pont sur Sambre* mellett megerősített állást foglalt el és elkezdte a körülfekvő vidéket sarczolni, úgy a mint Artoisban a spanyolok tették; minden felől, még Frieslandból is tömegesen jöttek hozzájuk a szökevények: tíz nap alatt már ezer volt a lovasok száma és kétezer a gyalogosoké. Pénz nem volt, hogy őket ki lehessen fizetni és a fegyelem más eszközeire már gondolni sem lehetett. Így ezek egy álló éven át pusztították a szerencsétlen lakosságot a nélkül, hogy bármely hadi vállalkozásban résztvettek volna. És mikor kifizették őket, még vissza sem tértek kötelességükhöz, mikor már ismét másutt tört ki új lázadás.¹ Lehet-e csodálni, hogy ily zavarok között a király ügye egyre rosszabbul állott.

¹ Coloma, p. 209, 220, 267. — Carnero, p. 301. V. ö. a Weselből írt levelet Bornál III. k. 718. l.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Osztrák Ernő kormányzása. — Groningen elfoglalása.

Ezekben a napokban Németalföld helytartójának lenni igazán nem volt irigylésreméltó sors. És mégis csak az imént vállalta magára a helytartóságot egy legnemesebb származású és eddig sokkal kívánatosabb működési körbe állott férfiú: Ernő, osztrák főherceg, a német császár testvére és Fülöp unokaöccse, — ugyanaz, a kit Feria a Rendeknek Párisban Franciaország trónjára ajánlott.¹

Hogy Fülöp célját Ernőnek helytartóul való alkalmazásával megérthessük, néhány évre vissza kell mennünk.

Ismeretes, hogy a németországi polgárháború, mely V. Károlyt a császári méltóságról való lemondásra bírta, a Habsburg-ház osztrák és spanyol ágai között is viszályt keltett. Ezenkívül más okokért is elidegenedtek egymástól Fülöp és Miksa császár.²

¹ Ha Gachardot jól fogtam fel, Ernő már Párma életében ennek utódául ki volt nevezve és Fuentes csak mint a helytartóságnak ideiglenes gondozója küldetett előre. *Corresp. de Philippe II. t. II, p. LXXXIX.*

² Tiepolo, *Relaz. degli A. V., Serie I, vol. III, p. 169.* V. ö. *Corresp. de Philippe II, t. III, p. 430.*

De egy váratlan esemény a hosszú szakadás után ismét összehozta őket: az egyetlen fiú, a ki Fülöp három házasságából még életben volt, a szerencsétlen Don Carlos meghalt, halálával Izabella infánsnő lett a korona valószínű örököse és az ő keze útján ez a korona más királyi házra szállt volna át. Fülöp családi büszkeségét semmi sem érinthette volna súlyosabban.¹ Hogy a spanyol örökséget legalább a Habsburg-házban megtarthassa, unokaöccséhez, a császárhoz fordult és házasságot ajánlott neki az infánsnő és valamelyik főherceg között. Már 1568-ban a két udvar között tárgyalás folyt erről a frigyről.²

Fülöp azonban még nem volt annyira öreg, hogy negyedszer is meg ne házasodhatott volna; annak az unokaöccsének, a kit vejéül szemelt ki, a nővérét, Osztrák Annát vette feleségül s ettől öt fia született, a kik közül azonban egyedül a legfiatalabb, Fülöp nevű, maradt életben. Természetesen erre szálltak át az örökösödési jogok, melyekkel egy kis ideig az infánsnőt illették. Az infánsnő keze tehát a főhercegek szemében ismét kevésbé kíváncsós lett és a házassági tervek egy ideig pihentek. A dolgok ilyen állásában halt meg Miksa s követte őt fia Rudolf;³ özvegye

¹ „E stato in continuo timore di non veder posterità di figliuoli maschi“, mondja róla Fr. Soranzo, Relaz. di Spagna I. p. 149.

² Ranke, Hist. polit. Zeitschr. I, S. 310. (Sämmtl. Werke, VII, S. 73.). — V. ö. Corresp. de Philippe II, t. I, p. 68.

³ Az ezután következőket Khevenhiller „Annales Ferdinandeï“ cz. munkájából meritem, mely mű a mi történelmünkre nézve is fontos. A házassági terv részleteit a szerző unoka-
testvérének Johann Khevenhillernek emlékirataiból merítette, ki akkor a császár követe volt Madridban s maga is bele volt a dologba vonva. L. az I. rész előtt „Bericht an den Leser“.

Mária, Fülöp édes testvére, ki ehhez benső szeretettel ragaszkodott, mitsem kívánt forróbban, minthogy a tervezett házasságot valamelyik fia és szeretett bátyjának a leánya között megvalósulni lássa. Madridba költözött és nem szünt meg kívánságának megvalósításán munkálni. Mi is állhatott volna ennek útjában? Rávette fiát Rudolfot, hogy az infánsnő kezét kérje meg Fülöptől. És ez megígérte, hogy ha a kérést a szokásos formában megismételi, azonnal megadja beleegyezését. De Rudolf éppen most, mikor már biztosítva volt arról, hogy kérése eredményes lesz, elkezdett habozni; halasztást kért s az elhatározó lépést évről évre halogatta. Hasztalan kérte őt anyja, hogy határozza el végre valahára, hogy az infánsnőt a maga számára megkéri, vagy pedig engedje meg, hogy valamelyik öccse, lehetőleg Ernő, kérje meg. Egyikre se tudta magát elhatározni; valószínűleg meg akarta várni a beteges infáns elhunytát; talán azt is remélte, hogy a halogatással előnyösebb feltételeket tud biztosítani: erősen sóvárgott valamely tekintélyes hozományra. Így mult el év év után tervezgetéssel és tárgyalásokkal, míg III. Henrik halála Izabellának igényt nem nyitott a francia koronára. Most már a továbbhalogatás nem volt lehetséges; ütött a tizenkettedik óra a francia trónpraetendensnek, hogy férjet válasszon. 1591 utóján Fülöp az osztrák követet gróf Khevenhillert, személyesen küldte a császári udvarhoz, hogy Rudolfnak még egyszer felajánlja az infánsnő kezét és ezenkívül kilátásba helyezte Németalföldet, mint hozományt.¹ Ha Rudolf most is nehéz-

¹ Rudolfnak az a kilátása, hogy egykor Németalföld ura lesz, megvilágítja azt a czélt, a melyből 1591-ben követséget

ségeket támasztana és halasztást kérne: a követnek feladata volt őt a király nevében nyomatékosan felkérni, hogy végre mondjon le örökre saját igényéről és járuljon hozzá, hogy fivére Ernő kapja meg az általa mellőzött menyasszonyt és egyúttal kösse le magát arra, hogy Ernőnek római királylyá való megválasztását elő fogja mozdítani. De a császár épp oly kevéssé tudta magát elhatározni arra, hogy terveivel felhagyjon, mint arra, hogy azokat végrehajtsa. Hasztalan fáradozott Khevenhiller, hogy a határozatlan uralkodót valami határozat hozatalára rábírja. Németalföldnek, mint menyasszonyi hozománynak kilátásba helyezése, úgy látszik, az ő szemében nagyon is föltételes és bizonytalan volt és ezenkívül még Majlandot kívánta hozományul.¹ Míg Rudolf tépelődött, Párma kegyvesztett lett és ennek helyébe Fülöp most Ernőnek ajánlotta fel Németalföld helytartóságát. Előre lehetett látni, hogy az új helytartó, ha Rudolf tovább is habozik, meg fogja kapni Izabella kezét és

küldött ide, hogy a békét közvetítse. Hogy a küldés tőle és nem Fülöptől indult ki, az kitűnik: Khevenhiller III. S. 850. Valószínűleg azt gondolta, hogy Németalföld kibékítésével a saját érdekeit mozdítja elő. Követei, kik 1600-ban Hágában időztek, közölték Buzanvállal: „Que l'empereur estoit peu content que son frere luy eust arraché ces provinces des mains, les quelles si on eut laissé tomber aux siennes, il y mettoit la paix infailliblement par la règle ne vie qu'il y eust pu imposer, conforme à celle de l'Empire“. Corresp. de Buzanval. p. 230.

¹ Midőn később Albert az infánsnőt nőül vette és nászajándékkul Németalföldet kapta, a császár panaszkodott, hogy Németalföldet illetőleg sohasem tettek neki sajátképen ígéretet, Milanora vonatkozó kérésére pedig nem is válaszoltak. Khevenhiller IV. S. 1845.

az ő hozományát. Nagyon szívesen vette Ernő a király ajánlatát ilyen ragyogó kilátások mellett. Fülöp veje, Franciaország királya vagy legalább is Németalföld ura remélt lenni; római király és később bátyja után császár és ezen fölül talán még spanyol király is: Nagy Károly koronája az elérhetőség határain belül tűnt fel előtte! A császár, midőn meghallotta, hogy mi lett a megegyezés az ő tudtán kívül, Fülöp és az ő fivére között, megcsalatva és becsületében bántva érezte magát és oly heves haragban tört ki, a milyen az ő szenvedélytelen lelkületét csak ritkán zaklatta fel: a menyasszony, kit ő senkinek sem akart átengedni, ha nem kívánta is a maga részére, íme most egy másnak hoz hatalmat és tiszteességet; talán Fülöp befolyása ennek a vejének kedvéért még őt is megfosztja császári méltóságától. Ha a jövőbe láthatott volna, nem lett volna oka, hogy fivérére irigykedjék: egy gondokkal és fájdalmakkal teli keserű esztendő és korai halál volt az, a mi erre várakozott.

Az utolsó két év alatt Ernő az ő kiskorú unokatestvérének a később, német császár korában oly ismertté lett II. Ferdinándnak az örökös tartományait: Stíriát és Illyriát kormányozta. Ebben az állásában csak mint jószívű és gyenge ember ismertette meg magát; jöllehet buzgó katolikus, lágyságával az előde alatt gyorsan előre törő catholicismust ismét visszaengedte szoríttatni. De ez a lanyhaság sem tarthatta vissza Fülöpöt attól, hogy reá ne bízza Németalföld fontos helytartóságát. Ellenkezőleg, gyengesége tette őt csak igazán alkalmassá erre az állásra, mert épp úgy, mint Mansfeltnek, neki is csak czégérül kellett szolgálnia, mely mögött titokban a spanyol Fuentes és Ibarra vezették a kormányt.

Júniusban jött meg küldetésének híre Brüsszelbe; januárius lett, mire bevonulását megtartotta. Kétféle ellentétes hír előzte meg: némelyek szerint azért jött, hogy békét szerezzen és teljes felhatalmazása volt a királytól, hogy olyan feltételek mellett, melyeket ő jóknak talált, tárgyaljon az Egyesült Tartományokkal; mások szerint ellenben tekintélyes pénzüsszeget hozott magával és mindenütt új ezredeket toboroztak számára, hogy erőteljesebben folytassák a háborút a felkelők ellen, mint bármikor ezelőtt.¹

Mindkét hírben volt valami igaz: Ernő semmit sem kívánt forróbban, mint hogy békét teremtsen, de azokat a feltételeket, melyek a Rendekre nézve egyes-egyedül voltak elfogadhatók, ő semmi szín alatt sem adhatta meg: mit használ tehát békeszeretete? A mi az új hadierőket illette, katonákban nem volt hiány, de annál nagyobb volt zsoldban. Az összeg, melyet magával hozott, tekintélyes volt ugyan, de sok régi adósságot kellett előbb letörleszteni; és a mi pénze megmaradt, az csakhamar elfogyott és rendszeres fizetés nélkül a hadierő növelése csak annak a nyomásnak sikertelen súlyosbítása volt, a mely alatt a nép nyögött. A mi Rendeinkre ellenben a megkészserezett hadierőre és az áruló béketárgyalásra való kilátás kedvező hatással volt: egyedül az erőteljes és sikeres hadviseléssel irthatták ki a népből — ezt be-

¹ Erzsébet közölte novemberben követünkkel Caronnal: „hogy egy jegyzéket mutattak neki azokról az erőkről, melyeket (Ernő) magával hozott, a mi tényleg körülbelül 4000 lovas és 15—16,000 gyalogos volt. És hogy ő (Erzsébet) azt gondolta, hogy maga Ernő úgy tüntette fel a dolgot, hogy ő a békét hozza, de nem ezt, hanem a háborút hozta magával; hogy azt a közmondást akarta követni: „si vis pacem, para bellum“. Caron levele, Országos levéltár.

látták, — az ellenség túlerejétől való félelmet és a békekötésre való hajlandóságot. Elhatározták, hogy még 4000 gyalogost és 300 lovast fogadnak szolgálatukba; Erzsébettől engedélyt kaptak, hogy saját költségükre még 1500 embert verbuválhassanak Angolországban és így megerősítve, seregük abban a helyzetben lesz, hogy a következő nyáron valami fontos dolgot vigyen véghez.

Hogy ez mi legyen, az nem volt kétséges; barát és ellenség egyformán Groningen felé irányították tekintetüket, ennek a városnak sorsát kellett eldönteni. Az Ommelandban egész nyáron szüntelenül folyt a harc Verdugo és Vilmos Lajos között; az egyik a város bekerítését igyekezett befejezni, a másik megakadályozni. A város helyzete hosszabb időre tartathatatlanná volt; el volt zárva minden kereskedelemtől azóta, hogy Koevorden elfoglalása a déllel való érintkezéstől is megfosztotta; a tengertől már előbb elzárták: Soltkamp és Delfzyl és néhány közelebb fekvő erősség az Ommelanddal való érintkezést is bizonytalanná tette. Csak egy út maradt Németország felé nyitva,¹ melyen a kereskedő a maga javait nagy veszedelemmel és költséggel szekéren szállíthatta; ez alig volt egyéb egy bizonytalan ösvénynél, melyet a Bourtange mély lápján keresztül művésziileg építettek.² Ezt az egyetlen utat is el akarta a

¹ „Le passage de la Bourtange, le seul qui restoit à ceux de Groningue“, mondják a Staten-Generaal Erzsébetnek 1593 nov. 6-án kelt levelükben. Kron. Hist. Gen. XX. k. 75. l.

² „A weddeni átkelés a Bourtangén bizonytalan és esőben, téli időben és áradáskor kényelmetlen. Memorien van Fresinga (Dumbar Analecta III.) 275. l. — Az idézett hely a legrészletesebb leírását adja a terjedelmes mocsárnak és az azon átvivő utaknak.

fries helytartó zární; e célból Móricz közremunkálását kérte éppen akkor, mikor ez Geertruidenberget elfoglalta. De Móricz, a mint láttuk, a déli határon volt elfoglalva; minden, a mit tehetett, az volt, hogy Vilmos Lajos seregét 20 zászlóalj gyalogossal és 10 zászlóalj lovassal megerősítette. Más oldalról még számosabb spanyol csapatok jöttek Verdugo segítségére, szerencsére nem épp olyan jókor és nem valami gyorsan. Így a fries seregnek egy ideig túlsúlya volt és ezt Vilmos Lajos kitűnően kihasználta. Tulajdonképeni célját eltitkolva váratlanul keresztülhatolt a mocsáron, melyet a rendkívül száraz időjárás járhatóvá tett. A szilárd ösvényen tábornok ült és sietve elkezdett az egyetlen homokdombon, melyen ez az ösvény átvitt, erődítményt építeni, a mely az egész út felett uralkodjék. Mielőtt ezzel a munkával elkészült volna, megjött *van den Bergh* a várt erősítésekkel *Verdugo* támogatására; hasztalan igyekezett *Vilmos Lajos* egyesülésüket megakadályozni; egyesülve még erősebbek voltak, mint ő. Most minden ügyességét arra fordította, hogy míg *Bourtange* erődítményét befejezik, addig az ellenséget foglalkoztassa anélkül, hogy ütközetbe bocsátkoznék vele, melynek megnyerésére kevés kilátása volt. Ez teljesen sikerült is neki: szerencséjére a kedvező időszak már elmúlt és az időjárásban nem lehetett megbízni, úgy hogy *Verdugo* nem mert a mocsáron keresztül komoly támadást intézni az imént befejezett erőd ellen; ez a friesekek kezében maradt és a groningeniekek elől elzárta az utolsó kivezető utat is. Ha így marad, úgy *Groningen* elveszett; *Verdugo* belátta ezt és nem tudva, hogy mit csináljon egyebet, elkezdte most, mikor már a tél közelgett, körülzární az erős *Koeverdend* abban

a reményben, hogy talán élelemben való hiány miatt megadásra bírja. Kétségbeesett vállalkozás volt ez: Koevorden éppen mikor a körülxárás megkezdődött, bőségesen el volt látva élelemmel; viszont honnan kapja majd Verdugo az egész télen keresztül a seregének szükséges ételmet? De más oldalról sem voltak számára Groningen közelében jó szállások s ha a várostól eltávozik, akkor az úgyszólva zsákmánya lesz az ellenségnek. Ezért határozta el Koevorden ostromát, bármily kevés kilátása volt is, hogy ez sikerüljön. De az eredmény még sokkal kedvezőtlenebb volt, mint a mennyire előre láthatta. Míg az ostromlottaknál nem hiányzott semmi, úgy hogy betegség következtében csak egy embert veszítettek és az ellenség fegyverei oly kevéssé háborgatták őket, hogy csak néhány emberük esett el: az ostromlók a hidegtől és éhínségtől csoportosan hullottak, egy ideig naponta 30—40 ember halt meg. Százával szöktek el a katonák; új ezredek jöttek folyton Brabantból, de épp ily ellátatlanul és fizetetlenül és épp ily gyorsan olvadtak el ezek is. Midőn a lázadók, Henegouban és Artoisban megfészkelték magukat, a katonák még Koevorden elől is odaszöktek. Hogy a szerencsétlen vidékből, melyben ez a sereg tanyázott, mi lett, azt elképzelhetjük; a betegség és a halálozás átcsapott a katonákról a lakosságra; minden vérontás nélkül a legszonyosabb módon pusztított itt a háború.

Nem lehet csodálni, hogy midőn Móricz április végén tízezer gyalogosból és kétezer lovasból álló jól felszerelt sereggel Zwolletól az ostromlók ellen fölkerekedett, ezek nem várták be, hanem az ostromot, mely 41 hétig tartott, önként abbahagyták. És erre, a mint várni lehetett, Móricz továbbhalad Groningen felé.

A város erős volt, mindennel bőségesen el volt látva, tekintélyes ágyúkkal sánczain, őrsége 3000 zsoldos polgárból és az elővárosban 900 régi spanyol katonából állott, kik csak a városi kormányzat hozzájárulását várták, hogy tüstént bevonuljanak a városba. Móricznak tehát hosszú és makacs ellenállással kellett számolnia. A Rendei gyűlésén és a haditanácsban azonban voltak olyanok, a kik azt gondolták, hogy a seregnek csak mutatkoznia kell, hogy Groningent megadásra bírják, mert tudvalevő volt, hogy a polgárságnak egy tekintélyes része forrón vágyott az Egyesült Tartományokkal való kibékülésre, mert csak ezáltal volt a város gyors hanyatlásából kimenthető. Nem úgy festett a dolog, mintha a hadiszserencse rövidesen a spanyolok javára fordulna meg; ha a város az ő pártjukhoz ragaszkodik, velük együtt megy tönkre. Különben is nem a spanyolpártiság bírta rá a várost annak idején az Uniótól való elpártolásra, hanem az irigykedés Ommelandra, a melyet az ő régi viszályukban a Staten-Generaal — véleményök szerint — előnyben részesített: a mi semmiképen sem volt elégséges ok arra, hogy még továbbra is megmaradjon az elkülönültség állapotában, mely minden jólétét alkalmas volt megsemmisíteni. — De az alsóbb néposztály, mely egy napról más napra él s nem gondol a jövővel, nem törődött a polgárság balsorsával; katolikus volt és királypárti s a papság tüzelte hitbuzgóságát és harci vágyát. Nehány év óta egy jezsuita collegium volt a városban:¹ mint mindenütt,

¹ Így tudósít a „Tegenwoordige Staat van Stad en Lande“ I. 519. l. Eggen Phebens tanácsos kiadatlan krónikája szerint; és Emmius „Vita Guilielmi Ludovici“ p. 115, megegyezik vele.

itt is a jezsuiták voltak a népvezérek, a spanyol kormány leghevesebb szószólói. Belátták, hogy mily fontos az, hogy a várost a király részére megtartsák: ha elvesztik, akkor elvesz minden reményük arra, hogy az Északot vissza lehessen szerezni. Mielőtt Bécsből eltávozott volna, Ernő már írt a groningenieknek: hogy ne bocsátkozzanak tárgyalásokba a király ellenségeivel; mert reméli, hogy még idején segítségükre jöhet.¹ S most, hogy kormányra lépett, be akarta szavát váltani; Fuentest bízta meg, hogy induljon a város fölszabadítására.

Május közepe volt midőn Móricz és Vilmos Lajos Groningen előtt megjelentek; az a remény, hogy a várost egyezkedéssel megnyerjék, tüstént meghiusult: a mérsékelt kormányt a spanyolérzelmű tömeg erőteljes védekezésre kényszerítette. Az ostromlás, melyre most a helytartóknak rá kellett térniök, nagyon nehéz volt és lassan haladt előre; a hatvan nehéz ágyú, melyet a város ellen irányítottak, csak keveset ártott neki. De sokkal inkább, mint Móricz ágyúinak hatásától függött Groningen sorsa azoknak az intézkedéseknek sikerétől, a melyeket Ernő és Fuentes Groningen felmentésére meg fognak indítani. A követek, a kiket a polgárság Brüsszelbe küldött, a helytartónál szüntelenül sürgették egy hatalmas fölmentő sereg küldését; tényleg napról napra a leg-

¹ Ernő főherczegnek ezen és más leveleit kivonatosan és fordításban közölte dr. Coremans: „Bulletin de la Commission Royale d'histoire“, t. XIII. — Ernő valószínűleg azért írt, hogy a tárgyalásokat meggátolja, melyek 1593-ban a groningeniek és a Rendeik között folytak: L. Vervou 51. l. — Egy tervről, hogy a várost Braunschweignak adják át, említést tesz Reyd 233. l.: a tervnek nem volt semmi következménye.

határozottabb ígéreteket nyerték; Fuentes a maga személyét illetően mindig azon a ponton állott, hogy a hadjáratot megkezdje, de többet, mint ígéreteket, nem tudtak kapni.¹ A helytartó, a kinek seregeiről és pénzeszközeiről oly sokat beszéltek, nem volt képes elégséges haderőt összehozni. Pontsur-Sambre és St. Poll lázadó katonái nem kapták meg fizetésüket s tovább is lázongtak; ellenök más, épp oly rosszul fizetett csapatokat vontak össze, de alig voltak együtt, ezek is kibontották a lázadás zászlóját; Zichemet választották főhadiszállásuknak s felhívták összes bajtársaikat, hogy egyesüljenek velük, hogy a kormányt a hátralékos zsold lefizetésére kényszerítsék. Tizennégy nap alatt 500-ból 1500 gyalogosra és 800 lovasra szaporodott a számuk. Egy ezredest választottak maguknak, egy „*eletto*“-t, a minek ők, a nagyobb-részt olaszok, nevezték, megfelelő hadifegyelmet tartottak s a maguk fenntartására messze vidéken egész Brüsszel szomszédságáig állandó adót szedtek. Mily kínosan érezte most magát a pénzhány; pénz nélkül nem volt lehetséges a lázadók kielégítése s ezeknek együttműködése nélkül Groningen fölmentése. De az antwerpeni kereskedők, a kikhez a helytartó némi előlegért fordult, nem bíztak a spanyol pénzügyekben és vonakodtak pénzt adni.²

Ez alatt Groningen ostroma továbbhaladt. Az öreg

¹ Bor. III. k. 855. l. Carnero, p. 307. — W. Hamconius groningeri sindicus jelentése az Orsz. levéltárban. — Tassis, ki ezt nem Fuentesre értette, így szól 554. l.: „Voluisset Ernestus, quod comes Fontanus Groningam iret cum exercitu ad subveniendum obsessis, sed non potuit aut potius noluit“. Szándékos hanyagságról azonban szerintem semmi sem tanuskodik.

² Haraeus, III, p. 487.

ágyúk, anélkül, hogy valami nagy kárt okoztak volna, hatalmasan tüzeltek; izzó golyók röpكدtek a városba és többször tüzet támasztottak. A helytartók különösen egy nagy és erős kiugró bástyára tették rá a czélt a keleti kapu előtt, a hol a fal leggyöngébb volt; ennek a pontnak elfoglalásától látszott függni a vár meghódítása. A míg ezt egy nehéz ütegből erősen lődözték, a föld alatt akna ásásán dolgoztak, hogy a levegőbe röpítsék. A városi kormánynak attól kellett félnie, hogy a várost sokkal előbb, mint mikorra a fölmentő sereget várni lehetett, rohammal veszik be s hogy megmentsek attól a borzalomtól, a mely ilyen rohamtól elválaszthatatlan, elhatározták, hogy kapitulálnak. Már megvoltak nevezve, hogy kik vigyék a tárgyalást, a kezesek, a kiket ő helyettük a helytartók állítanak, ki voltak jelölve: mindenki örült, hogy a megegyezés már közel van, midőn a csőcselék hirtelen föllázadt, megszállta a városházát s fennen követelte a tárgyalások megszakítását. Jarges, az egyetlen buzgó spanyol-érmű a polgármesterek között, idézte elő a tömegnek ezt az összeröffenését. Az aljnép, hogy szavainak nagyobb nyomatókat adjon, kifosztotta az ismert *rendi*-érműek házait, sőt életüket is fenyegette. Az így keletkezett zavart a hajósok nyughatatlan és buzgó római kath. érmű néposztálya arra használta föl, hogy a spanyol zászlóaljokat a Schuitendiepből behozták a városba.¹ Most vége lett az imént kezdett

¹ E lázadásról szemléltető képet ad az Államtanács levele a Staten-Generaalhoz 1594 jún. 26-án: „Utolsó levelünk óta, melyet bizonyára már vettetek, várjuk hírnökünk visszaérkezését, nem tudván, hogy mi okozhatja hosszú kimaradását. Tegnap délből a katonák a város csatornáin mentén levő futóárkokban azt hallották, hogy a városban nagy zendülés volt,

tárgyalásoknak; a mérsékeltek elvesztették befolyásukat; az uralmat — a megszálló csapattól, meg a tömegtől támogatattva — Jarges kaparította a kezébe.

Igy hát a fegyvereknek kellett döntenie: az ágyúk a keleti kapu kiugró védbástyáját újult erővel löni kezdték, hogy annál jobban elleplezhessék az aknát, melytől a legtöbbet remélték. Végre elkészült az akna. Egy rettenetes robbanás, a város egész alapjában megrendült, a bástya mindazzal, a mi a közelben volt, romba dőlt; 150 halott feküdt a romok alatt.¹ Az ijedség első perczében a *rendiek* elfoglalták a fontos pontokat, honnan aztán a közelből fenyegethették a sánczokat. Az ostrómlottakból elszállt a bátorság és jóllehet az erőd még képes lett volna arra, hogy egy hosszú ostromot kiálljon, ha jól és megfontoltan védelmezték volna, Jarges sem mert tovább várni a fölmentésre, a mely még mindig nem közeledett: a tárgyalást újra megindították s habár még egyszer megszakították, végre is a kívánt eredményre jutottak. Körülbelül kéthónapi ostrom után július 24-én

hogy doboltak és sokat lödöztek és a polgárok nagyon kiabáltak és lármáztak. Ugyanazon időben ki tudott jutni a városból egy polgári származású kb. . . éves fiatalember, ki csak este jutott el. Ő excellentiája hadiszállására, elbeszélve, hogy körülbelül 6 óra körül a polgárság össze volt gyűlve a városháza előtt és tárgyalták a megegyezés ügyét; azok a zászlóaljok, melyek eddig Schuitendiepből voltak, a hozzájuk szított segítségével Schuitendiepből a városba jöttek be és néhány más polgári zászlóaljjal, mely az ő pártjukon állott, a polgárságra és a fentebb említett (?) zászlóaljra, mintha felügyelt volna; a városház felé haladva különböző személyeket megöltek, különösen azokat, kikről tudták, hogy a mi ügyünkhöz hajlanak és kezükbe ragadták a polgárság fölötti uralmat, stb“.

¹ L. Móricz levelét júl. 16-áról v. d. Kemp I. k. 393. l.

Groningen a Rendek birtokába jutott. Nem mint legyőzött ellenséggel, hanem mint visszanyert jóbaráttal bántak ezek vele: Ommelanddal Vilmos Lajos helytartósága alatt egyesítve¹ ugyanazon jogokkal vették föl az Unióba, mint a többi tartományokat; a város és a vidék régi czivódása fölötti döntés pedig a Staten-Generaalnak tartatott fenn. A spanyolok s a spanyolérzelműek, a jezsuiták s csatlósai elhagyták a várost, a száműzöttek visszatértek; a katolikus kormány helyett református oligarchia jutott kormányra; az előbb meg sem tűrt református vallás lett az egyedül megengedett. Az új állapot biztosítására nagyszámú őrség maradt ott. De még éveknek kellett eltelniök, míg az unionak erről a legújabb tagjáról föl lehetett tenni, hogy a kényszernél szorosabb kötelék csatolja a többi szövetségesekhez.

Nagy volt az öröm az egész országban a dicsőséges győzelem felett; ez az öröm őseink vallásos módja szerint a seregek Urához intézett hálaadásban s szegények részére adományok osztogatásában nyilvánult, hogy ezek is részesedjenek az általános örömben. Csak most volt Friesland biztosítva s az egész északi rész az ellenségtől megtisztítva; a sereget, a mely előbb arra volt szükséges, hogy a meg nem erősített falvakat az ú. n. plattelandot védje, most fel

¹ Köztudomású, hogy a viszály Groningen város és ennek a vidéke között szünetlenül tovább tartott. Kár, hogy a Staten-Generaal azt a tervet, melyet De Groot (l. Brandt Leven van H. De Groot, 259. l.) ajánlott nekik, nem próbálták ki és a városhoz és vidékhez, mint 3-ik tagot Drentét nem csatolták hozzá. Így Drente, melylyel méltatlanul bántak, visszahelyeztetett volna jogába és egyúttal a kölcsönös viszony Groningen város meg a vidéke között jobban szabályoztatott volna.

lehetett használni a déli határon; a mi még a Rajna felett Twenteben és Zutphenben az ellenség kezében volt, azt vagy ebben vagy a következő évben könnyen kicsikarhatták a kezéből; a hőst, kinek eszélyessége és kitartása szerezte meg elsősorban ezt a győzelmet, Hágába való visszatértében mindenütt, a mint azt meg is érdemelte, ujjongva és mindenféle tiszteletnyilvánításokkal fogadta a lakosság. Erzsébet és IV. Henrik kifejezték osztatlan örömüket a Rendekek szerencséje és leplezetlen csodálkozásukat Móricz hadvezéri képessége fölött.

Míg így az Egyesült Tartományok a kivívott siker fölött ujjongtak, a Déli Tartományok örömmel néztek Ernő alatt egy jobb kormányzás elé, habár az új helytartó kezdetben kevésbé felelt is meg magasra csigázott várakozásaiknak.

Jövetelét úgy várták, mintegy második Messiásét.¹ Annyit reméltek ismert igazságosságától és szelídségétől, hogy az okosabbak óva intettek a túlzásoktól és elkészültek a csalódásra. Tőle várt Németalföld olyan nemzeti kormányt, a mely alatt a döllyfös spanyolok a belföldi nagyok mögé kerülnének, tőle várták visszatérését azoknak a boldog napoknak, minőket V. Károly és az ő helytartója, Mária magyar királynő alatt láttak. Midőn Brüsszelbe bevonult, tiszteletére felmutatták előtte az osztrák fejedelmek sorozatát, kik Németalföld felett uralkodtak. Nem is annyira mint helytartót, hanem mint fejedelmet fogadták és úgy hódoltak neki. És ő maga is fejedelemnek érezte magát; a francia koronára való reménysége majdnem

¹ Követünknek, Caronnak kifejezése Erzsébettel folytatott beszélgetésében.

teljesen elszállt ugyan, de az infánsnő jövődöbeli férjének, a tizenhét tartomány souverainjének még mindig hihette magát. Jobb szívvel volt a tartományok iránt, melyeket a magáénak tartott, mint a legtöbb elődje.¹

De az öröm mellett a nemzet épp ilyen érthetően kifejezésre juttatta a béke után való forró vágyódását is. Antwerpenbe való bevonulásakor a helytartót egy diadalkapunál két csoport nympha várta, az egyik a hét pártos tartományt ábrázolva, a másik azt a tízet, a melyek a királyhoz hívek maradtak; midőn Ernő közeledett, előlépett a *Nympha Belgica* és mindkét csoportot békében és örömben egyesülve vezette hozzá. És a béke után való ugyanez a vágyódás nyilvánult meg minden alkalommal mutatványoknál és felvonulásoknál, képekben és könyvekben.² Általában hitték, hogy az északi tartományokban is, ha nem is magánál a kormánynál, de legalább a népnél a béke és megegyezés után való vágy emelkedőben van; és Ernő, kit Fülöp felhatalmazott arra, hogy méltányos békét kössön,³ semmit sem óhajtott forróbban, sőt meg volt győződve, hogy ő arra van rendeltetve, hogy a hosz-

¹ A közte és a lakosság között levő kölcsönös viszonyt így írja le a császárhoz intézett levelében: „Tout était — az ő Brüsszelbe való bevonulásakor — en si bon ordre qu'on pouvait en conclure que non seulement la ville mais tout le pais se réjouissait grandement de mon arrivée, et qu'il espère réellement être délivré par mon intervention des maux et peines, que pesèrent si longtemps sur lui“. Bulletins de la Commission Royale d'Histoire, XIII, p. 136.

² Van Meteren, B, XVII, f. 339.

³ „Der König hat... wann er (Ernst) ein guten Friden oder Anstandt machen könt, das ers thun soll, befohlen“. Khevenhiller, IV, S. 1342.

szü háborúnak végét vessen. Groningen ostroma alatt és közben, míg ennek felmentésére spanyol csapatokat gyűjtöttek, magánjellegű ügyek ürügye alatt két belga jogtudós jött Hágába és a Rendeknek Ernőtől egy levelet nyújtottak át, a mely, ha a felkelők a genti pacificatio alapján békét kívánnának, tárgyalásokra vezethetett volna.¹ De a Rendek egyáltalán nem gondoltak többé béketárgyalásra, mert belátták, hogy ez semmi másra nem vezetne, mint a nép felzavarására. Mert az olyan békétől, a minőt Fülöp kívánt s a melyben a megtagadott zsarnok újra mint fejedelem lenne elismerve s a reformált vallás veszedelembé kerülne, egyformán idegenkedett Mórica is, Oldenbarnevelt is, meg úgyszólván mindnyájan, a kik kormányon voltak; más békét pedig a függetlenség alapján és elfogadható feltételek mellett Fülöptől nem lehetett remélni. Szükségtelenül keltene tehát a tárgyalás a polgárság közt széthúzást; egyes városok és tartományok talán hajlandók volnának a király javaslataiba belebocsátkozni és így visszavonás állna elő a szövetségesek között, melyet az alattomos és áruló ellenség a maga céljaira tudna felhasználni.² Ebből

¹ Borgnet, De Nederlanden onder koning Philips II, 217. l.

² Közlöm az 1598-ban Franciaországba és Angolországba küldött követségnek akkor, mikor ezt a művet írtam, még kiadatlan, de azóta a Gedenkst. van Oldenb. II. k. 176. l. megjelent „jelentéséből“, hogy miképen nyilatkozott Oldenbarnevelt Erzsébet előtt arra nézve, hogy Fülöppel lehetetlen békét kötni: „A mi az én uraimat, a Rendeket illeti, ő rájuk nézve a tárgyalás megkezdésének több nehézsége van; az első nehézség az, hogy ha egyszer azt a határozatot, hogy nem tárgyalnak, megszegnék, minden tartomány, sőt minden város igyekeznék részleges szerződéseket kötni, a mint ez a Kölnben való tárgyalás alkalmával történt; a második az, hogy az ellen

az okból a Rendek ürügyet kerestek, hogy minden közeledést elutasítsanak; és a spanyolok árulása éppen idejében segítette hozzá őket ahhoz, a mit kerestek. Merényletet fedeztek fel Móricz és más befolyásos államférfiak élete ellen: az elfogott orgyilkos vallo-másában Ernőnek több miniszterét vádolta és némi-képen ezt magát is. Talán vádaskodása nem volt egyéb rágalomnál, de mindenesetre a Rendeknek éppen kapóra jött. Egy kiváló államiratban, melyet Olden-barnevelt szerkesztett¹ és melyet Ernő békeszerető levelére válaszul adtak ki, kijelentették, hogy olyan kormánynyal, mely orgyilkossáig aljasodik, nem lehet tárgyalni; hogy az ellenség fegyvereitől kevésbbé kell tartani, mint édeskedő szavaitól; hogy minden tárgya-lás csak arravaló eszköz volt előtte, hogy a szövetségesek között viszályt támaszszon; hogy ígéreteiben

ség praktikái folytán a közönség hajlandó lenne olyan békét kötni, a milyent éppen kaphatna, a mint ez több elpártolt város tárgyalásaiból kitűnt; és a harmadik s utolsó nehézség az, hogy a sereg a Rendekkel szemben lázongásban törne ki és egyes helyeket és városokat az ellenségnek adna át, a mint ezt országunkban megelőző példák tanúsítják. És hogy nem lehetne határozatot hozni a nélkül, hogy el ne fogadnák őt fejedelmükül és ennek következményeképen a két kérdéses pontot is, vagyis az engedelmességet *Isten* iránt, vagyis az ő vallásos dolgokban ismeretes véleménye szerint a pápa akarata iránt, meg az engedelmességet a *király* iránt, vagyis azt, hogy az ő abszolút hatalmának teljesen meghódoljanak, a mi pedig a keresztyén vallást tönkretenné ezekben az országokban és őket a spanyol törekvések hidjaivá és lajtorjáivá tenné“. (235. l.)

¹ Oldenbarnevelt Holland rendeihez intézett remonstrantiájában 1618 áprilisában így ír: „Vádlevelükben egy válaszra hivatkoznak, melyet a Staten-Generaal Ernő főherczegnek 1594-ben adott. De azt már nem mondják meg, hogy ezt a választ én fogalmaztam.“ (46. l.)

egyáltalán nem lehet bízni, mert a pápai elv szerint neki eretnekekkel szemben nem kell megtartania az adott szavát. Minden tárgyalást tehát egyszersmindenkorra elutasítottak.

Így Fülöpnek és annak az iskolának, melyhez ő tartozott, ravasz állampolitikája megméretett és könnyűnek találtatott: álnoksága ostobaságnak bizonyult. Fülöp egész uralkodása alatt követte XI. Lajos mondását: „a ki nem tud színlelni, nem tud uralkodni“; most kitünt, hogy az a másik közmondás: „becsületességgel megyünk legtöbbre“, bölcsebb volt, mint a század becsutelen politikájának a summája. A katolikus papság azóta, hogy Hussot oltalomlevele daczára halálra juttatta, arra tanította a fejedelmeket, hogy az eretnekekkel szemben nem kell az adott szót megtartani akkor, ha ennek következtében az egyház kárt vallana; most az eretnekek vonakodtak hinni a fejedelmek minden ígéretében: senki sem csalódott jobban, mint maga a csaló.¹

A megcsalódott helytartónak nem volt mit tennie mást, mint folytatni a háborút. De hogyan folytassa?

¹ XI. Lajos mondásának tulajdonképeni jelentése felől, l. megjegyzésemet: *Spectator* 1890, 105. l. — Mindannyiszor, ahányszor a Rendeek vonakodnak béketárgyalásokba bocsátkozni a spanyollal, a római kath. közmondásra hivatkoznak: „Haereticis non esse servandam fidem“. Azt lehetne gondolni, hogy e szabály alkalmazásától való félelem csak ürügyül szolgált, vagy legalább is alaptalan volt. De közelebbi megvizsgáláskor nagyon is igazoltnak látjuk aggodásukat. Az akkori pápa, VIII. Kelemen, D'Ossat bíbornoknak, a francia követnek ki merte jelenteni, hogy IV. Henrik azt az esküt, melyet Erzsébetnek és az egyesült Németalföldnek esküdött, nyugodt lélekkel megszegheti: *Que ce serment avoit été fait à une hérétique et que S. M. avoit fait un autre premier serment à Dieu et à lui, Pape.* Lásd *Lettres du Cardinal d'Ossat*, II, p. 361.

Kincstára üres volt, hitele kimerült. Az ezüstflotta, mely minden esztendőben India kincseit Spanyolországba hozta át, éppen ebben az évben a rendesnél tovább maradt el; Arragon meghódítása, mely a maga megnyirbált kiváltságait hasztalan igyekezett a királlyal szemben védelmezni, a melyet az előző évben erőszakkal megfosztott Fülöp ősi szabadságától, elnyelte a meglevő pénzt, sőt még annál többet is:¹ és a madridi pénzhány Belgium számára elkerülhetetlenül zavart, lázadást és vereséget vont maga után. A kereskedők, kik pénzüket magas kamat mellett előlegezték a brüsszeli kormánynak, nem kaphatták vissza ezt a meghatározott időre és meg kellett elégedniök egy kormányrendelet kiadásával, mely megengedte nekik, hogy fizetésüket ők is elhalaszthassák a hitelezőik részére havonként $\frac{1}{2}\%$ -nyi megtérítéssel. A zavar és elégtelenség ezzel az engedéllyel a nép legszűkebb rétegeibe is leszállott.

Bárkinél lehetett is halasztást kieszközölni, de a katonáknál teljességgel nem lehetett; hevesebben, mint bármikor azelőtt, dúlt közöttük a lázadás szelleme. Az első összegeket, melyek fölött Ernő rendelkezhetett, a st.-poll-i és pont sur sambre-i-lázadók között osztatta szét; a sichemi lázadók olyan túlságos sokat követeltek, hogy kívánságaikat nem lehetett teljesíteni; velük szemben elhatározta a különben szelídlelkű Ernő, valószínűleg Fuentes és Ibarra biztatására, hogy erőszakhoz nyúl; e célból spanyol katonaságot rendelt ellenük. De ezeknek az előkészü-

¹ Bizonyára nem szükséges emlékeztetnem az olvasót arra a tanulságos munkára, a melyben Mignet az Arragoniak ezen szabadságharczát megírta: „Antonio Perez et Philippe II.” cím alatt.

leteknek első hírére a fenyegetett lázadók a holland határok felé vonultak és elkezdtek Móríczzal tárgyalni; attól kellett tartani, hogy esetleg ezzel közös ügyet csinálnak. Hogy a leggonoszabbat megakadályozza, kénytelen volt a helytartó a lázadók előtt megalázkodni és velük tárgyalásokba bocsátkozni; átengedte nekik Tienent szállásul, gondoskodott ellátásukról és megígérte, hogy addig nem veszi igénybe szolgáltatukat, míg hátralékos zsoldjukat egészen ki nem fizeti nekik. Így megelőzte a Móríczhoz való átpártolást, de tűrnie kellett, hogy ezek mint élősködnek kerek egy esztendőn át az ország költségén, a nélkül, hogy résztvennének azokban a fontos harcokban, melyek e közben végbementek. Ernőnek csak második utódja, Albrecht jutott, nem előbb, mint 1596-ban, abba a helyzetbe, hogy őket kifizethesse.

Hogy a szegény országnak mit kellett tőlük és a hozzájuk hasonlóktól szenvedni, azt nem lehet leírni; az előbb virágzó tartományok elnéptelenedtek és pusztává lettek; a nemzet, mely még Ernő bevonulása-kor telve volt reménynyel, kétségbeesett, most hogy minden kilátás a békére épp úgy, mint az erélyes hadviselésre eltűnt.

A nemesek nem kevésbbé voltak kedvetlenek és ellenszegülők, mint a nép. Abban a reményükben, hogy Ernő alatt nemzeti kormány jut uralomra, csálódtak: sokkal inkább mint bármikor ezelőtt, a spanyolok voltak azok, a kik uralkodtak. És micsoda jogon? Nem állapította-e meg az atrehti szerződés, hogy kizárólag született németalföldiek ülhessenek az Államtanácsban? Ennek a megállapodásnak a szellemével határozott ellentétben a „haditanács“ és „pénzügyitanács“ neye alatt két állami hatóságot lehetett

látni, legnagyobbrészt spanyolokból összeállítva: az összes fontos ügyeket ezek intézték.¹ Az egyik tanácsban Fuentes, a másikon Ibarra volt a főszemély. Ezeknek az embereknek a gőgje kiállhatatlan volt; senki iránt sem voltak tisztelettel, aki nem az ő vérukból való volt. Ezzel szemben fellázadt a németalföldi nagyok önérzete, kik születés és tekintély dolgában egyikőjüknek sem állottak mögötte: egy Aerschot, ki a fennséges Croyi-házból származott s kinek jövedelme és udvartartása fejedelmi volt, meg az ő fia, Chimay, a kinek, midőn Ernő Brüsszelbe bevonult, 200 nemes úr volt a kíséretében,² meg az öreg Mansfelt, ki maga is helytartói méltóságot viselt, meg ennek fia Mansfelt Károly, ki tekintélyes seregek főparancsnoka volt és sok más, kik Fuentessel legalább is egyenlő rangúaknak érezték magukat.³

¹ V. ö. Van Meteren, B. XX, f. 422.

² V. ö. az ő „Mémoires autographes, publiés par M. de Reiffenberg“. Bruxelles 1846, p. 65. — Ezek az egyébként jelentéktelen emlékiratok világos képet nyújtanak egy e korbeli belga főúr háztartásáról.

³ A spanyolok elleni gyűlölet a belga nemességnél a zavarok kezdete óta szakadatlanul tartott. Erre számított különösen Erzsébet. Párma halálának hallatára a mi követünknek, Caronnak, elmondta: „Hogy ő gondolt arra, mikor követét Ostendébe és Flandriába elküldötte, hogy többen azok közül az urak közül, kik a spanyolok pártján állottak, annyit mégis hangoztattak, hogy megunták a spanyol kormányzást; hogy milord Cobham biztosította őt, hogy Champaign és la Motte külön is megkérték arra, hogy öfelsége (Erzsébet) ragaszkodjék szerződésében ahhoz, hogy a spanyolok vonuljanak ki Németalföldről; hogy ők nem kívánnak egyebet, mint hogy vallásukban megmaradhassanak: a mit öfelsége — mint mondá — teljesen méltányosnak talált és hogy ezentúl csupán a spanyol király nevében (de ne spanyolok) kormányozzák őket;

Nem voltak azonban meglegedve az új kormánygyal Fuentes és a spanyolok sem. A gyenge, köszvénytől kínt, gyakran ágynakeső helytartó senkit sem akart megbántani és a két párt között ide-oda ingadozott; igazságos érzülete a belföldi nemekhez húzott s ez bosszantotta a spanyolokat, kik azt gondolták, hogy benne hajlékony eszközre talál. Panaszszal telt leveleket küldöttek szüntelenül Madridba. Ernőt magát kímélték, de kormányzását a leghatározottabban helytelenítették: ő maga rendkívül jó ember, valóságos angyal,¹ de tanácsosai, kiket szerencsétlenségére meghallgatott, elrontottak mindent; betegsége kizárta, hogy erőteljesen léphessen fel, pedig csak az lett volna az egyedüli, a mi használt volna; engedékenységgel nem lehetett semmire sem menni. Szigorú igazságosság az engedelmes tartományokkal szemben és teljes erővel folytatott háború a pártitűkkel szemben: ez volt az a rendszer, melyet a Fuentes pártja ajánlott.²

De ha a helytartó nem tetszett tanácsosainak, nem kevésbbé volt elkedvetlenedve ő maga is. Azt remélte, hogy közvetítésével békét és jólétet hoz létre és azt látta, hogy az ő kormányzása alatt a szakadás még nagyobbodott és az állapot még tarthatatlanabbá vált.

továbbá hogy ugyanez a Champaign és La Motte figyelmeztették milord Cobhamot, hogy Aerschot herczegben ne bízzék, mert ez mindig a spanyolok pártját mozdította elő a nagy penziókért és jövedelmekért, melyeket a spanyol királytól húzott". — Azóta azonban az ingatag Aerschot ismét megfordult és most ő mutatkozott a spanyol kormány összes ellenségei közt a leghevesebbnék.

¹ Így nevezi őt Diego de Ibarra. Tassis meg finom gúnygyal azt mondja róla: p. 555. „nil nisi virtutem sapiebat".

² L. az elfogott leveleket: Bor. III. k. 859. l. és köv. l.

Úgy látszik, hogy az infánsnővel való házasságból semmi sem lesz már s épp így nem lesz semmi abból, hogy Fülöp Németalföldet átengedje neki. Tekintély nélkül való helytartó, ez volt ő és semmi több. A pénzhiány, melyben a spanyol kormány őt állandóan meghagyta, akadályozta mindenben. Követet követre küldött Madridba, először Molart kamarását, aztán bizalmasát Dietrichsteint, végre titkárát Westernachot;¹ mindegyiket ugyanazzal az üzenettel, hogy sürgősen pénzt kér és azzal az előterjesztéssel, hogy az északi tartományokkal a béke, bármilyen módon is, feltétlenül szükséges. E mellett a házassági tervről sem feledkezett meg; a még mindig elhatározatlan császár bosszankodott fivérének becsvágya miatt, hogy nem tudja bevárni, míg végre ő maga jut valamely elhatározásra.²

Az 1594. év véget ért; a következő tavasz táján még nagyobb veszedelem fenyegetett. Ez ideig a háború IV. Henrik ellen kizárólag francia területen folyt le, de előre lehetett látni, hogy a francziák ezt most Belgiumba viszik át. A vallon tartományok, a melyek elsősorban érdekelve voltak, remegtek ettől a kilátástól és zúgolódtak az esztelen kormányra, mely őket új szenvedések elé viszi. Ők, a kik eddig még a legjobb érzelműek voltak, a kiket legkevésbé fertőzött meg az eretnokség; kik a genti pacificatio után legelőször békültek ki a királylyal; most a legegésebben

¹ Meerbeck, Chroniicke 791. l. — Ez a hosszadalmas könyv, jóllehet legnagyobbrészt compilatio, néhány jó tudósítást tartalmaz, olyat, a mit másutt nem lehet megtalálni; általában ez időszak történetét úgy adja elő, a mint azt egy belga ember látta.

² Khevenhiller, IV, S. 1342.

keltek ki a kormány ellen. Panaszkodtak már akkor is, mikor Párma a maga rakoncátlan és rabló csapatait a liga segítségére az ő területükön vezette oda meg vissza, sőt ott velük tábort is ütött; még jobban elkeseredtek, midőn a st. polli és a pont-sur-sambrei lázadók hónapokon keresztül büntetlenül fosztogatták és sarczolták őket; most a kilátás egy veszedelmes és az ő szemükben haszontalanul háborúra Franciaországgal, melynek színhelye az ő területük lesz, végleg kétségbeejtette őket. Baligni, a ki Kamerijk urává tette magát, IV. Henrikkel már szövetségre lépett és várából, mely Artois és Henegau kulcsa volt, pusztította a körülfekvő vidéket. A mi még rosszabb volt: maga a francia király jelentette be nekik ünnepélyesen, hogy ha Fülöpöt nem tudják arra rábírní, hogy a ligát hagyja sorsára, kénytelen lesz megtorlásul az ő országukba betörni. Hogy ezt a fenyegetést be is fogja váltani, az épp oly bizonyos volt, mint a mily lehetetlen volt Fülöpöt a liga támogatásától elvonniok.

Oly tűrhetetlen volt a déli tartományok állapota, oly heves az elégedetlenség a spanyol kormány ellen, hogy egy általános lázadás közelfekvőnek látszott. A spanyolok Belgiumból Madridba azt írták, hogy egyedül a római katolikus hit mellett való buzgólkodás tartotta vissza eddig a nemeseket és a köznépet attól, hogy a király ellen föl ne keljenek. Meddig nyom ez a hitbuzgóság előttük többet, mint az elkeseredés és a kétségbeesés? Az Országos Rendek, kiknek ilyen érzületmegnyilatkozásokat volt alkalmuk az elfogott levelekből olvasni,¹ annyival inkább kitar-

¹ Lásd Bor, III. k. 860, 862, I. Mattez Pino en Innoire Malvasiae (?) leveleit.

tásra érezték magokat indítatva; nem látszott hiúnak az a reményük, hogy rövid idő alatt mind a tizenhét tartományt kiragadják az ellenség kezéből és *egy* Unióban egyesítsék. Van Reyd Everard, a Vilmos Lajos bizalmasa, ki inkább volt abban a helyzetben, mint mi most, hogy a pillanat esélyeit számításba vehesse, úgy vélekedik, hogy ha a sokfejű kormányzás nem akadályozta volna meg a titkos tárgyalást, a köztársaságnak ily körülmények között a belga tartományok érzületéből hasznót lehetett volna húznia.

Mint általában mindig, az ország nyomorúsága most is a Staten-Generaal sürgős összehívását tette szükségessé; egyedül ettől vártak még üdvöt. A helytartó nem tagadhatta meg kereken ezt az általában kinyilvánított óhajtást és a tartományok két első rendjét: a papságot és a nemességet, karácsonyra Brüsszelbe összehívta; a városokat otthonyagya, hogy ne kelljen hallania, a mit ezek előreláthatólag mondtak volna neki.

De ebben a gyűlésben is, úgy a mint ez most összejött, a kormány barátjai kevés számmal voltak s a többség egészen át volt hatva a népvélemény befolyásától. Ibarra jelen volt, de Fuentes nem, mert igényt tartott az első helyre a helytartó mellett és Aarschot határozottan kijelentette, hogy azt nem engedni át neki.¹ Ugyanez az Aarschot, az első a belga nemesek között, vitte a szót a kormány ellenzéke

¹ Ez már régi viszály; az első levélben, melyet Ernő Brüsszélből a császárhoz intézett, így szól: „Je voulais surtout m'entretenir d'une querelle de préséance élevée entre le duc d'Arschot et le comte de Fuentes“. Bulletins de la Commission Royale d'Hist., t. XIII.

nevében; beszéde rendkívül heves volt s nemcsak azt mutatta, hogy mennyire el volt keseredve a nemes-ség, hanem azt is, hogy milyen kevéssé kíméli a kormányt. Szenvedélyesen rajzolta az ország nyomorúságát, a háború borzalmait, az idegen, különösen a spanyol csapatok dölyfét, kiket a maguk gőgösségében a parancsnokok pártossága megerősített. A spanyoloknak róttafel elsősorban Belgium szerencsétlenségét; mint mentőeszközt azt kívánta, hogy ezek az atrechtli szerződés értelmében, távolíttassanak el a kormányról. Egyedül a németalföldi nemességnek van szíve az ország iránt és ismerete ennek szükségéről, egyedül ezt illeti meg, hogy a helytartót felvilágosítsa és neki tanácsot adjon: ha az idegenek eltávoznak az országból, ez majd talál módot arra, hogy az Egyesült Tartományokkal előnyös békét lehessen kötni, mely nélkül a király engedelmes alattvalói nem lehetnek el tovább. Ha a kormány úgy határozna, hogy nem köt békét; ha megmarad a mellett a veszedelmes rendszer mellett, a melyet eddig követett; ha az országot a helyett, hogy kielégítené, egy Franciaországgal való új háborúnak dobja oda martalékul: — akkor a németalföldiek számára nem marad más hátra, mint hogy maguk segítsenek magukon és megmutassák, hogy legalább nem kevesebbek a földöncsúszó féregnél, mely ha rátipornak, felemeli fejét és elnyomója ellen fordul. Ez a beszéd úgyszólván hadüzenet volt a helytartó spanyol tanácsosai ellen és a mi súlyát emelte, az a leplezetlen helyeslés volt, melylyel a jelenlevők többsége fogadta.¹ Maga Ernő sem lépett sorompóba a spanyolok mellett, inkább a Rende-

¹ Van Meteren, B XVII, f. 349.

oldalára hajolt,¹ kiknek tanácsát kérte a vallás, a jogszolgáltatás, a pénzügy és a hadviselés dolgában. A kimerítő jelentés, melyet némi tanácskozás után elébe terjesztettek, az elégtelenségnek ugyanezt a szellemét lehelte, mint Aarschot beszéde; hasonló nyomatékossággal tanácsolták ebben is a békét Franciaországgal és még nyomatékosabban a kibékülést az Egyesült Tartományokkal. Mint a jó kormányzás példáját magasztalták Mária magyar királynő kormányzását, II. Fülöp ama nagynénjéét, ki oly kevéssé volt vele egyforma gondolkozású, hogy a kormányt azonnal letette, mihelyt Fülöp atyja örökébe lépett.² Ezt az iratot, a mely láthatólag ellenséges irányú volt Spanyolország ellen, Ernő megigérte, hogy elküldi a királyhoz. Mit szól majd Fülöp az ő helytartójának ilyen eljárásához? De Ernőnek nem sokáig kellett már az emberek ítéletével törődnie. Egy hónappal azután, hogy a Rendekek emlékiratát átvette, meghalt Brüsszelben 1595 február 20-án.³

¹ Aubigné ezt mondja Ernőről: „Il prestoit l'aureille aux desirs du peuple et au changement de leur condition“.

² Ez a fontos javaslat el van rejtve Gachard „Actes des Etats Generaux de 1600“ p. 415, 450. Ezt ugyanis 1600-ban a Rendekek elé terjesztették. Sehol sem lehet jobban és körülményesebben kifejezve látni az ország akkori állapotát és kívánalmait.

³ L. halálának részletes leírását Alex. De Grootenál, közölve: Gachard, les Archives Farnésiennes. Bullet. de la Comm. royale d'hist. 3me série t. III, p. 74.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Francziaország háborúja Spanyolországgal.

Erőnek még meg kellett érnie, hogy IV. Henrik a spanyol királynak, ki az ő lázadó alattvalóit vele szemben támogatta, nyíltan megüzente a háborút.

Fontos esemény volt ez, az Egyesült Tartományokra nézve is. A mit Orániai Vilmos mindig óhajtott: Francziaországot háborúba keverni Spanyolországgal, az végre sikerült;¹ a németalföldi szabadságra nézve ettől a legüdvösebb következményeket lehetett várni. A Rendek tényleg tehetségük szerint közre is munkáltak abban, hogy ennek a hadüzenetnek a létrejövetelét elősegítsék.

Francziaországra Henrik a maga merész tétével új korszakot nyitott meg; meg akarta mutatni, hogy

¹ „Monseigneur vostre père (írta Vilmos Lajos Móricznak 1593 jan. 17-én) comme le premier et plus sage Prince de son temps, a jugé nul moyen plus propre pour faire un vray contrepoix contre un ennemiz, le plus puissant de l'Europe, que de mettre la France en picque contre l'Espaigne, et faire une alliance estroicte avecq tous les Princes réformez“. Archives, IIe série, I, p. 213. — Ilyen szövetséghez egyengette az utat Henrik hadizenete.

királynak érzi magát, hogy nem ellenpártot, hanem csak lázadókat lát magával szemben, hogy a ki a Liga barátja, az Franciaországnak ellensége.

Áttérésének meg lett az a hatása, melyet tőle várt: a Liga bensőleg széttagolva, minden közös terv nélkül, Spanyolországtól nem kellőképen segítve és nem hajtatva tovább a nép szelleme által, mely mozgásnak indította: össze kellett hogy omoljon most, mikor az eretneknek az igaz egyházba való áttérése a lelkeket megnyugtatta és mindenkinek, a ki a kétségbeesett ügyet el akarta hagyni, erre alkalmas ürügyet szolgáltatott.

Az első, ki az elpártolást megkezdette, Meaux kormányzója volt, azé az erődé, a melyen át tartották fenn a spanyolok Párisval való összeköttetésüket. Ez megtörte a jeget. Versenyezve iparkodtak most a nagyok és a városok megegyezni a királylyal: Lyon, Orleans, Bourges, majd maga Páris és Rouen, melyet Párma oly nagy bajjal őrzött meg, kardcsapás nélkül a király kezébe adták át magukat; az ifjú Guise, ki egykor azt remélte, hogy majd ő maga lesz a király, kijelentette, hogy ő Bourbon Henrik engedelmes alattvalója. Ennek viszont semmi áldozat nem volt nagy, hogy a pártfőket megnyerje; arannyal és kitüntetéssel, sőt hatalommal elégítette ki kapzsiságukat; megvásárolta őket olyan áron, melyet Fülöp nagyon is drágának tartott. Mayenne, becsvágyóbb lévén mint a többiek, még kitartott, de többé nem Fülöppel egyetértésben, ki főleg az ő ellenműködésének tulajdonította a spanyol tervek meghiusulását. Midőn Mayenne szeptemberben Brüsszelbe ment, hogy ott Ernővel tanácskozzék, de Ibarra Diego azt sürgette, hogy mint Spanyolország veszedelmes ellenségét fogságba

kell vetni.¹ Még egy reménye maradt meg Fülöpnek, az, hogy a pápa megtagadhatta a felmentést, melyért Henrik nála lépéseket tett. És csakugyan, a szentszék — VIII. Kelemen volt az, ki XIV. Gergely halála után 1562 januáriusa óta a pápai széken ült — nem bízott a megtértnek őszinteségében és követeit kielégítetlenül engedte eltávozni. De most Franciaország nemzeti szelleme erőteljesen támadt fel a pápa túlkapása ellen; attól a királytól, a kinek a francia püspökök felmentést adtak, a kihez a nép naponként bensőbben ragaszkodott, ismétel kellene pártolniok, csak azért, mert a spanyolok és Rómának spanyolérzelmű papsága kívánták? Nem volt lehetetlen, hogy Franciaország, ha a pápa a maga vonakodásában megmaradt volna és a népet arra kényszerítette volna, hogy ő közte és a királya között válaszson, követte volna Angolország példáját és egy nemzeti egyházat állított volna fel pápa nélkül. Tanácsos lett tehát engedni. Még a fölmentést nem adta ugyan meg, de megnyitotta ennek elnyerésére a kilátást és ez elégséges volt arra, hogy a tárgyalást újra megkezdjék.

Így a pápa részéről megnyugtatta és Lotharingiával is kibékülve, Henriknek ezentúl egyedül Fülöppel és Savoyával, Fülöp szövetségesével volt dolga. Mind a kettő nem úgy támadta őt, mint Franciaország királyát, hanem mint trónbitorlót, ki ellen ők a nemzet segítségére jöttek. Ennek a felfogásnak akart Henrik véget vetni: hadizenete a polgárháborút külföldi háborúvá változtatta; a francziák, kik ezután is Fülöppel tartottak, hazaárulókká lettek. Hogy rendszabálya mennyire elérte célját, kitűnt abból a lázas

¹ L. Ibarra levelét: Bor. III. k. 862. l.

törekvésből, melyet Fülöp arra fordított, hogy fenn-tartsa azt a látszatot, hogy ő a katolikus nemzetnek védője az eretnek zsarnok ellen: egy ellennyilatkozatban kijelentette, hogy ő Franciaországgal békén akar maradni, ha Navarrai Henrik mindjárt hadat izen is neki; egyedül az egyház üdvéért avatkozott Franciaország ügyeibe: de a két birodalom között háborúra nem lát semmi indító okot. Nyilatkozata ravaszul volt megszerkesztve, de a *szavak* nem törülhették el azt a benyomást, melyet Henriknek *tette* előidézett.

Egy más okért is indítatva érezte magát Henrik király a hadüzenetre: meg akarta mutatni a világnak, hogy vallásváltoztatása nem járt pártállásának változtatásával, hogy még most is Spanyolország ellenségeinek élén Európa egyensúlyát iparkodott fenntartani. Nyilatkozatát Itália államaihoz, melyek a spanyol hatalom alatt görnyedtek, Velenczéhez és Toskánához, az első katolikus hatalmakhoz, melyek őt elismerték s magához a pápához intézte, kiben, mint olasz fejedelemben, Spanyolország iránt félelmet igyekezett ébresztetni. Ezenkívül Angolországhoz és Németalföldhöz, kik az áttért király viselkedését bizalmatlanul szemlélték.¹

¹ A „The Life and Character of Th. Egerton (Paris, 1812, fol.) jegyzetei között egy fontos tudósítása van lenyomtatva Villeroy miniszternek, mely ennek „Memoires“-jaiba nincs felvéve „sur le Traité de Vervins“. Ez irat azokat az okokat, a melyek folytán a király hadat izent Spanyolországnak, háromra vezeti vissza: a két első a liguistákra vonatkozik, kiket ilyen módon hazaárulókká és az ellenség czinkostársaivá akart tenni; a harmadik határozottabban miránk vonatkozik: „Mais S. M. fut conseillé d'avancer ladicté declaration principalement pour asseurer ses alliés et voisins de sa volonté à la continuation de la guerre contre ledict Roy d'Espagne; à raison que plu-

Ismeretes az a levél, melyet Erzsébet a hithagyó királyhoz írt s a mely méltó volna sokkal őszintébb protestánszhoz is, mint a milyen a megírója volt. A Rendeknél és az Egyesült Tartományok népénél ugyanezt a méltatlankodást és mély levertséget keltette Henrik hithagyásának a híre. Szó volt róla, hogy egy — lelkeszekből és theologusokból álló — küldöttséget küldenek a királyhoz, hogy őt meggyőzzék a református vallás kizárólagos igazságáról és hithagyásának bűnös voltáról. A lelkeszek, a mint azt lehet gondolni, a szószeikről Henrik áttéréséről az akkori idők erőteljes modorában beszéltek. De Oldenbarnevelt és a Rendeek, kik az ország érdekeit többre becsülték, mint azt az önelégültséget, hogy a király tettéről alkotott ítéletüket szenvedélyes kifejezésre juttassák és a kik belátták, hogy mindenekelőtt az a fontos, hogy Franciaországot szövetségesükül megtartsák, bármily hitvallást kövessen is a királya, figyelmeztették a lelkeszeket, hogy mérsékeljék magukat és megparancsolták nekik, hogy a királyért való könyörgést, a mint ez mostanig szokásos volt, továbbra is fenntartsák. Ezzel a jól megfontolt rendszabálylyal a jó viszonyt Franciaországgal zavartalanul fenn lehetett továbbra is tartani.¹

Kevéssel azelőtt, hogy Henrik vallást változtatott, a Rendeek megpróbálták, hogy őt rábírják arra, hogy hozzájuk valamivel közelebb és ha lehet, velük együtt-

sieurs doubtoient et parloient diversement d'icelle, depuis sa dictée conversion, comme si le pape l'eust obligé non seulement à s'accorder avec ledict Roy mais de persecuter ceux de contraire religion" (p. 32).

¹ Bor, III, 704. l., IV., 415. l. Resol. der St. v. Holl., 1593, 123., 139. l.

működésben hadakozzék. Francziaországi ágensük, Taffin, meghalt: ennek helyére most Calvart Levint küldötték¹ nagyon részletes utasítással: a királyljal értesse meg, hogy mily előnyös lenne Francziaországra nézve, ha a harcz színterét Henegau és Artois gazdag tartományaiba tenné át; ott a Rendekek őt a csak imént elfoglalt Geertruidenbergből és a többi, a folyóktól délre eső erősségekből támogatathatnék.² Midőn Calvart ezzel a javaslattal a király elé járult, ez éppen fegyverszünetet kötött a Ligával meg ennek szövetségeseivel a spanyolokkal: a Rendekek terve tehát

¹ Calvart már 1585-ben résztvett a III. Henrikhez küldött követségben. Valószínűleg ő volt az az antwerpeni „geus“, ki az 1567-iki száműzöttek jegyzékében előfordul: Rahlenbeck „l'Inquisition et la Réforme en Belgique“, p. 259.

² Calvart utasításának fő tartalmát megtaláljuk Bor III. 710. l. Maga az utasítás megvan az Országos levéltárban és 1593 júl. 12-ről van keltezve. A két legfontosabb pontot a következőkben közlöm:

„3. Et d'autant quil est tout evident, que ledict Roy ne pourra posseder son Royaulme en paix et repos, tandis que l'estat du pays-bas sera gouverné par les ministres du Roy d'Espagne, et quilz auront le moien d'y former des armées et d'en tirer les commoditez pour l'entretienement et conduite d'icelles en France, fera ledict Calvart tout debvoir possible pour induire sadiete Maj. à croire, quil ny a meilleur moien pour s'assurer en sondict Estat, et destourner le sondict Royaulme, de ce costé là, les efforts, contremines et factions de ses ennemiz, que en faisant la guerre en Hainault et Artois, d'ou il est le plus aidé et sub-ministré d'hommes d'aultres commoditez et necessitez, ainsi qu'il est apparu par les expeditions dernières, qui ont été faictes en France de sa part.“

„4. Remonstrera à ceste fin les grands moiens et commoditez, que lesdicts Etats ont de seconder le Roy, de leur part, en ceste entreprinse par les pays de Brabant, Flandres et aultres.“

egyelőre nem jöhetett figyelembe. De midőn az év vége felé a háború újra kezdődőben volt, a király mohón hallgatta azt, a mit Calvart hangoztatott és csakhamar meg volt nyerve a Rendekek terve részére. Calvart jó hírekkel jött vissza és kevéssel ezután Buzanval, Henrik hágai rendes követe, egy kidolgozott javaslatot terjesztett a Rendekek elé,¹ mely lényegileg a következő pontokat foglalta magában: a három sereg közül, melylyel a király a háborút Spanyolország ellen meg akarja kezdeni, egy, Bouillon herczeg alatt betör, úgy, a mint azt a Rendekek kívánták, Artoisba és Henegauba, ha ezt a sereget az Egyesült Tartományok 3000 gyalogos- és 500 lovassal, lehetőleg svájcziaikkal, kiket a saját költségükön toboroznak és tartanak fenn, gyarapítják. Ennek a javaslatnak elfogadását főképen Holland sürgette;² de minden tartomány érezte, hogy mennyire kívánatos volt a királyt Spanyolországgal nyílt háborúba bevonni és a Staten-Generaal megigérte a kívánt támogatást. Egyidejűleg Henrik Balignivel, Kamerijk urával is tárgyalt, ki 70,000 koronáért késznek nyilatkozott a háborút a vallon tartományok ellen megkezdeni. Így a Rendekek abban a hitben ringathatták magukat, hogy az ellenséget minél előbb a saját területén látják megtámadva

¹ Lefordítva Bor III. k. 732. l. L. eredetiben az országos levéltárban.

² V. ö. Resol. der St. Gen., 1594 szept. 24. (v. d. Kemp Maurits I. 401. l.), a hol a holland Rendekek kijelentik, hogy „mindig úgy tartották, emberi vélekedés szerint, hogy Franciaországnak Artois és Henegau ellen való háborújától függ az, hogy ők a hadjárattól megszabaduljanak. Nézetem szerint Oldenbarnevelt volt az, a ki ezt a tervet, melyet Calvart előző évben a királylyal közölt, kidolgozta.

és ők szabad kezet kapnak az északi erősségek ellen. De váratlanul halasztást szenvedett a szerződés végrehajtása: pénzhiány a Balignivel való megegyezést egyidőre meghiusította¹ és Henriknek az egész nyáron sokkal több dolga volt a ligisták kielégítésével, hogysem a belgiumi háborúra gondolhatott volna.² Időközben azonban Móricz, a mint láttuk, felmentette Koevordent és elfoglalta Groningent.

Ezen város átadása után elég idő maradt még egy hadjáratra; sokan azt remélték, hogy még ebben az évszakban egész Twentét és Zutphent felszabadítva fogják látni. De a rendkívül nagy és drága hadsereg, melyet Groningen ostromára felfogadtak, minden pénzt elnyelt, melyet a tartományok megszavaztak és melyet ezek csak egy ízben és csak minden erejük megfeszítésével tudtak összehozni: tehát elkerülhetetlen volt, hogy a harczinép egy részét elbocsássák és ez évben a további vállalkozásoktól tartózkodjanak. Móricz először határozottan ellene volt ennek, de behatóbb megfontolás után mégis hozzájárult, főleg azért, mert a Franciaországgal való szerződésük megkívánta, hogy tekintélyes számú katonát kell készenlétben tartani, hogy az első felszólításra Bouillon seregéhez csatlakozhassanak. Mert míg Groningent ostromolták, Buzanval a király nevében megkérte a Rendekeket, hogy a még ezentúl toborzandó svájcziaik helyett inkább olyan

¹ L. Mémoires de Duplessis Mornay, VI, p. 4, 33.

² Szept. 17-iki levelében, mely okt. 4-én terjesztetett a Staten-Generaal elé, így ír IV. Henrik: „Nous desirons vous faire entendre nostre resolution sur le secours, que vous nous avez volu promettre, la quelle nous n'avons peu prendre plus tost que maintenant, n'aisans eu le loisir de nous arrester en aucune place, pour en deliberer, depuis la prise de Laon.“

csapatokat küldjenek, melyek már szolgálatukban állottak.¹ Minden nap várták, hogy a csapatokat hívni fogják, de a felszólítás késett. Türelmetlenül látta Móricz, hogy az idő hasznaveétlenül elmulik és midőn az évszak úgyszólván végére járt, a nélkül, hogy Franciaországból valamit hallottak volna, kieszközölte a Rendeknél, hogy az így még rendelkezésre álló sereggel valamit tegyenek Twente erősségei ellen és pedig Groenloval kezdve. Már minden készen volt; a zászlóaljak a maguk gyülekezőhelyeire voltak rendelve, Móricz azon a ponton volt, hogy Hágát elhagyja és induljon a harctérre, midőn végre Buzanval egészen váratlanul kérte a segédcsapatot Bouillon részére.² Móricz és a haditanács az időszerűtlen kérés miatt, mely legjobb terveiket megghiúsította, a legnagyobb mértékben zavarban voltak; szívesen látták volna, ha a Rendek halasztást kértek volna, míg tervezett hadjáratuk véget nem ér; hiszen mit kezdhet Bouillon a tél közeledtével a sereggel, a mely pedig Twente-ben még olyan jó szolgálatokat tehetett volna? De a Rendek, a nélkül, hogy az Államtanácsot e tekintetben még csak meg is kérdezték volna,³ tüstént és minden kikötés nélkül hozzájárultak Buzanval kérésének teljesítéséhez és parancsot adtak, hogy a kijelölt csapatokat minél előbb Bouillon zászlói alá vezessék. Móricz, ha kedvetlenül is, engedelmeskedett; de állhatatosan vonakodott a sereg otthon maradt részével tovább is valamit kezdeni; a Rendek erre hasztalanul nógatták;

¹ Bor, III, 844. l.

² L. Móricz levelét okt. 9-ről, Archives, II. sorozat, I. p. 328. l.

³ L. idevonatkozólag az Államtanács panaszát, v. d. Kemp, Maurits I. 407. l.

Móricz belátta, hogy kockázatos volna oly kis számú néppel oly jól megerősített várakat, mint a milyenek Twente erősségei voltak, megtámadni. A zászlóalj, a nélkül tértek vissza szállásaikra, hogy valamit végeztek volna. A csalogás kétszeresen nagy volt, azért is, mert, a mint azt Móricz előre látta, a küldött segédcsoportok Franciaországban sem tudtak semmit végezni.

Hibáztak hát a Rende azzal, hogy Henrik első felhívásának ily készségesen engedelmeskedtek? Vannak, a kik ezt állítják, de nincs igazuk. A Rende azon buzgólkodtak, hogy Franciaországot a Spanyolország elleni háború megindítására rábírják; kerek egy évig vonakodott a király és a szándékolt támadást újra meg újra elhalasztotta. Most hajlandónak látszott a döntő lépés megtételére; ezért nem volt szabad neki alkalmat adni új halasztásra, hanem az ő bátorítására hű és buzgó szövetségesnek kellett mutatkozni: sokkal fontosabb volt a franciaországi hadüzenet, mint néhány erőd elfoglalása. És habár a Rende a maguk segítségének megmutatásával egy jó hadialkalmat elveszítettek is, megnyerték azt az előnyt, mely szemük előtt lebegett: mihelyt Bouillon a Rende zászlóaljaival megerősítve megkezdte az ellenségeskedést, Henrik azonnal megüzente Spanyolországnak a háborút.¹

¹ Buzanval később nagyon helyesen emlékeztetett arra, hogy mi céljuk volt a Rende azokkal a javaslatokkal, melyeket Calvarttal a király elé terjesztettek: „Vos fins et intentions principales ont esté; à mon advis, d'affaiblir votre ennemi en ses pays propres, qui vous sont si prejudiciables à cause de leur voisinage, en y jettant la guerre et l'esloignant tellement de vous, qu'eussiez moi en de vivre en paix par un

Ezenkívül egy Luxemburgban és a szomszédos vallontartományokban folytatott háborútól, a melyben a küldött csapatoknak közre kellett működniök, joggal lehetett sok jót remélni. Emlékezzünk csak, hogy már néhány évvel ezelőtt Bouillon a Rendekezt az ezen a vidéken kezdendő háború előnyeire figyelmeztette és erre a célra közremunkálását felajánlotta. Azóta még szorosabban szövetekezett Németalfölddel: özvegygé lévén, Orániai Vilmos egyik leányával kelt új házasságra, abban a reményben, hogy ezzel a házassági szövetséggel biztosítja magának Móríc és a pfalzi választófejedelem támogatását, ki kevéssel azelőtt szintén az orániai herczeg egyik leányát vette nőül. Ő volt az, ki Sully tanácsa ellenére a francia királyt leginkább buzdította a Spanyolország elleni háborúra. Sokat várt a luxemburgi háború esélyeitől, s a mint e várakozásokkal Henriket rá tudta bírni,¹ úgy bizonyára ugyancsak ezekkel vezette tévútra a mi Rendeinket is; fogadkozott, hogy rövid idő alatt elvágja az utat, melyen az ellenség Itáliából és Németországból

bon et ferme etablissement de votre Estat au dedans d'icelluy; puis de vous joindre si particulierement les moyens de la France et vous concilier la bonne affection du Roy (que vous avez toujours trouvé tres enclin à vous bien vouloir), qu'eussiez à tous besoins de quoi vous maintenir par le dehors contre la puissance d'Espagne.“

¹ „Le Roy, contre ses propres sentimens, se laissa emporter à faire cette déclaration de guerre: . . . principalement sur les esperances que donnerent M. de Bouillon, d'une part, de faire des merveilles dans le Luxembourg, ayant, comme il disoit, des entreprises infaillibles sur les principales villes de cette province et les voisines, et M. de Sancy, de l'autre, de faire le semblable dans le Franche-Comté.“ Sully, Oeconomies, II, p. 358, 400, edit. Petitot.

a maga nélkülözhetetlen erősítéseit és mindennemű szükségleteit pótolta.¹ És mialatt Luxemburgban a háborút megkezdették, azalatt már Baligni Artoisban és Henegouwenben harczolt; bárhogyan forduljon is a szerencse, az ellenségnek mindig elég dolga lesz a déli határokon és nem tud semmi vállalkozáshoz fogni az északi tartományok ellen.

Ezek voltak az okok (és én elégségeseknek tartom őket), melyeknek következtében a Rendekek azonnal megadták a kívánt segítséget. Nem tehettek róla, hogy a vállalkozás rosszul volt végrehajtva és rosszul végződött. Minden összejátszott, hogy ne sikerüljön. A zászlóaljoknak, melyeket Nassaui Fülöp vezényelt, a hosszú úton, Nijmegentől Luxemburgig, sok nehézséggel kellett megküzdeniök; az ellenség értesülve szándékukról, azon volt, hogy Bouillonnal való egyesülésük előtt csatára kényszerítse őket; szükségessé vált az egész lovasságot Vere Ferencz alatt biztosításukra velük együtt elküldeni. Midőn végre kifáradva és sokszoros dezertálások folytán megfogyatkozva Bouillonhoz értek, ezt még nem találták készen és serege a jelen pillanatban egyáltalán nem volt elégséges. Eközben a kemény hideg váratlanul a folyókat járható utakká változtatta és Gelderland és Holland, melyek a lovasság távolléte következtében minden védelem nélkül maradtak, ki voltak téve az ellenség rabló portyázásainak. Szerencsére ez a maga támadó eszközeivel nem volt

¹ Coloma p. 284. ezt mondja Bouillon vállalatáról: „Yva esta negociacion mas bien fundada de lo que se creyo al principio, persuadiendose los unos y los otros à que era possible darse la mano, y mancomunar sus fuerças, de manera que pudiesen cortar el passo à los socorros, que por via de Italia y Borgoña quisiessen entrar en los Payses Baxos.“

jobban felkészülve, mint mi a védelmiekkel; mielőtt valamibe kaphatott volna, a lovasság visszatért az országba, nagyon meggyengülve és kifáradva ugyan, de mégis elégséges erővel arra, hogy a határokat megoltalmazza.

Az a fagy, mely bennünket a folyók védelmétől megfosztott, akadályozta Bouillont is, hogy első sikerét kiaknázhassa.¹ Nassaui Fülöppel egyesülve, ez néhány erősséget a Maas mellett hatalmába kerített, de a szigorú téli idő lehetetlenné tette neki, hogy seregét a csatatéren tartsa; egy hónappal azután, hogy felkerekedett, ismét szállásain volt s az alatt a rövid idő alatt már mégis kitünt, hogy a németalföldi zászlóaljaktól nem sokat lehetett várni: a kedvetlen katonaság tömegesen dezertált; a kik megmaradtak, azok is csak úgy voltak együtt tarthatók, hogy a minél előbbi hazatérést kilátásba helyezték nekik.² Ezért elhatározta Bouillon, midőn a tavasz közeledtével új háborúra készülődött, hogy a németalföldieket haza-

¹ Bouillon levele a Staten-Generaalhoz 1595 márcz. 7-éről: „J'ay esté forcé de me resouldre à mettre l'armée dans les garnisons, à cause de l'extreme rigueur de l'hyver, qui estoit telle que, si j'eusse volu m'opiniastres à tenir la campagne, au lieu d'avancer les affaires, ladicte armée se fust entiere-ment ruynée.“ (Kron. Hist. Gen., XXI., 136. l.)

² Bouchoult kapitány utasítása, melyet Nassaui Fülöp a Staten-Generaalhoz küldött: „Que M. de Bouillon a bien cogneu par la consideration de plusieurs occasions, qu'il est impossible de continuer en ces pays avec fruct troupes du Pays Bas, et que pour ce regard il a trouvé necessaire de leur oster le desespoir du retour, pour les tenir un temps en devotion de satisfaire à leur honneur et au service du pays, leur promettant de les laisser reconduire à la fin du mois d'Avril.“ (Kron. Hist. Gen., XXI., 118. l.)

küldi és inkább pénzt kér a Rendektől, hogy helyükbe svájcziaikat vagy gascogneiakat toborozzon. De Verdugo, a ki, mióta Groningen elveszett, Belgiumba tért vissza s most azt a parancsot kapta, hogy Bouillon ellen a hadjáratot vezesse, nem engedett neki időt gyors felkészülésre; túlerővel reátámadt és megfutamította; május közepe felé Luxemburgot megtisztította a francia csapatoktól; a mi a Rendekek seregéből még együtt volt, ugyanezen időben visszatért Hollandba: a gyalogság Franciaországon keresztül Dieppebe és onnan a tengeren át, a lovasság hosszú kerülő úton Nassaun és Westfálián keresztül, hogy a túlerős ellenséget, ki szemmel tartotta, kikerülje.

Így a vállalkozás, melytől oly sokat reméltek, egészen meghiúsult. Bizonyára más véget ért volna, ha Móricznak sikerült volna az a törekvése, hogy rövidebb és biztosabb úton állandó összeköttetésbe jusson Bouillonnal és Franciaországgal.

Az út Németországon vagy a tengeren keresztül Franciaországba nagyon messzi és nagyon fárasztó volt arra, hogy állandóan igénybe vegyék; volt egy másik közelebbi út a lüttichi püspökségen keresztül, mely állítólag semleges volt ugyan, de a valóságban a spanyoloknak kedvezett.¹ Ezért Móricz semmi nehézséget sem látott abban, hogy néhány szilárd pontot Lüttichben a Maas mentén meglepetésszerűen elfoglaljon és ezzel az utat az ő brabanti erődeitől Luxemburgig biztosítsa. Három helyre egyidejűleg gondolt:

¹ A lüttichi erődök megtámadásának történetét történetíróink hiányosan és felületesen beszélik el. Egyedül Delrio ismeri Móricz terveinek egész nagyságát és a dolgok állapotát a püspökség fővárosában. Nála meg lehet a részleteket találni, Meerbecke tőle vette át ezeket a maga Krónikájába.

Maas-Eyk, *Hasselt* és *Huy* helységekre; ugyanazon napon kellett volna mind a hármat meglepni; számított a nagyszámú protestánsoknak és a gazdag papság még számosabb elleneinek támogatására; magában a fővárosban is volt egy párt, mely terveit előmozdította.¹ Hogy micsoda okból, nem tudjuk, de ebből a három támadásból csak egyetlen egyet próbáltak meg és ez sikerült is; Heraugiére, ugyanaz, ki annak idején Bredát elfoglalta és ki most az erőd parancsnoka volt, a maga régi ügyességével meglepte Huy várát. Fontos volt ennek az erős, majdnem bevehetetlen várnak megtartása.² Épp középúton feküdt, Lüttich (Liège) és Namur között, a Maas mellett; köhídja volt a folyón át, Luxemburg és Breda között, éppen a legalkalmasabb ponton, és így Bouillon és IV. Henrik együttműködésére rendkívül fontos volt. Ezenkívül azonban különösen is kedvezően feküdt arra, hogy onnan Brabantba és a vallon tartományokba be lehessen törni és forgalmukat meg lehessen akadályozni. Móricz azt tervezte, hogy a sicheni lázadókat, kik a spanyol támadástól tartva, nála kerestek támogatást, megtelepíti a városban, a várat meg — úgy gondolta — hogy holland őrséggel fogja biztosítani és ezek által fogja a

¹ 1586-ban az összes protestánsok, kik megtérni nem akartak, száműzettek a püspökség területéről; természetesen egy csomó névleg visszatért az egyházba, tényleg azonban ellenséges érületű maradt iránta s hajlandó a forradalomra a protestáns Németalföld segítségével, mihelyt ez lehetséges lett volna. Még 1619-ben is végeztek ki lüttichi polgárokat, kiket azzal gyanúsítottak, hogy „gonosz praktikát űznek egymásközt, hogy a Rendekek segítségével hatalmukba kerítsék Lüttich városát”. Baudartius, XI. k., 8. l.

² L. Móricz levelét v. d. Kemp II. k. 132. l.

körülfekvő vidéket nyugtalaníttatni;¹ így a háború az ellenség területének szívébe lenne átültetve. De a rendkívüli veszedelemtől való félelem a belga kormányt rendkívüli munkásságra sarkalta: a lázadókat a szándékolt átpártolástól engedékenységgel visszatartotta; a lüttichi püspökkel, kit IV. Henrik hasztalan igyekezett a Rendeek támadásában való megnyugváásra bírni,² összefogott a helytartó, hogy Huy-t fegyveres erővel visszafoglalják. Egy rettenetes áradás, a mi ilyen csak ritkán látogatta meg Németalföldet, ugyanez időben áttörte a gátakat és a partokat, elpusztította ezernyi lakos tulajdonát és megakadályozta Móriczot, hogy a fenyegetett Huy-nak segítségére mehessen. Heraugiére — ki merészebb volt a vállalkozásban, mint a milyen kitartó a szükségben — megadta magát, sokkal előbb, mint várni lehetett volna.³ Így Bouillon el volt vágva a Rendeek haderejétől és kénytelen volt feladni az egyenlőtlen harczot Verdugo ellen.

Nem lehet tagadni, hogy ez alkalommal a brüsszeli udvar okosabbnak mutatkozott, mint a Staten-Generaal. Tényleg; a késlekedő Ernőt egy gyors intézkedésű és erélyes vezér követte: az ő halála óta Fuentes volt a helytartó.

Mihelyt a főherczeg kimult, Fuentes megjelent az Államtanácsban s megbízatását, melylyel helytartóvá neveztetett ki, felmutatta és daczára a sok ellenmon-

¹ Journal van Duyck, I., 572. l. Van Meteren, B XVIII. f. 351. Bor. IV., 36. l.

² Coloma, p. 288.

³ „Ac forte evenerat ut, quo die mox amissae arcis nuntius, nemine exspectante, advenit, Ordines, freti firmitate loci, legatis Episcopi ferocius responderent: Hoiam se reddituros, ubi Bercam hostis reddidisset.“ Grotius, Hist. I. IV. p. 292.

dásnak, a kormányzást azonnal kezébe vette. El lehet gondolni, hogyan fogadta őt a nemesek pártja; dühöngve, de ismert szigorúsága miatt nem minden félelem nélkül, kivonták magukat a tanácsból; Aarschot elhagyta az országot és még ugyanezen évben meghalt Velenczében; Mansfelt Károly készségesen elfogadta a hadvezérséget a török ellen, melyet Rudolf császár neki felajánlott. Ő is nemsokára elhalt hazáján kívül; a többiek megelégedtek azzal, hogy titkon duzzogjanak jószágaikon vagy brüsszeli palotájukban.¹ Fuentes engedte őket távozni; nem az az ember volt, ki békítőleg hajoljon le ellenéhez. Annyira dőlyfös volt, hogy még a király minisztereit is bántotta viselkedése. A király kegye volt az egyedüli, a mi után vágyódott. Teljesen vagyontalan lévén, szüksége volt valami magas állásra, hogy megélhessen; a háború volt az ő létezésének eszköze és egyúttal legfőbb gyönyörűsége: kardjával a kezében (szokta mondogatni) akar a paradicsomba is belépni.²

Egy ilyen férfi, bármily alkalmatlan is arra, hogy Németalföldet kibékítse, épp ebben a pillanatban volt a helyén abban az állásban, melyre lépett; mert egyelőre minden a hadviseléstől függött és Spanyolország merészebb harczost nem mutathatott fel, mint a milyen ő volt. Jóllehet koros volt — most töltötte be 65-ik évét —, az öregség tapasztalatával az ifjúság heves tüzét egyesítette. *Huy*-nek a gyors visszahódítása volt

¹ Még ez év jún.-ában így említi Ossat Fuentes kormányzását: „Le malagréable gouvernement du comte de Fuentes“. Lettres, I., p. 459. V. ö. Tassis, p. 555.

² L. Khevenhiller, XIV., S. 417; Contarini Rankenál: Verschwörung gegen Venedig, S. 70; Bentivoglio, Memoria, p. 317; Lettres du Cardl. d'Ossat, IV., p. 313, 347, 488.

az első próba, melylyel megismertette magát: az első az ő fényes haditetteinek a sorozatából.

Szerencséjére, Ernő sürgetése folytán, éppen most érkezett Brüsszelbe egy nagyon tekintélyes pénzösszeg. Ez abba a helyzetbe juttatta Fuentest, hogy a lázadókat, a sichemieket is, kielégítse és ily módon szolgálatra készékké tegye s hogy az engedelmes katonaságnak is kéthónapi zsoldot fizethessen. Ez a bőkezűség párosulva szigorúságával, mintegy varázstűtésre helyreállította a rendet a seregben: maguk a hollandok elismerik, hogy ennek az évnek hadjáratában a hadi fegyelem jobb volt a spanyoloknál, mint náluk.¹

Francziaország tapasztalta elsősorban a maga kárára, hogy mennyivel erősebb kezekbe került most a spanyol hadsereg vezetése. Míg alparancsnokainak egyikével Huy-t visszafoglaltatta és másikával Luxemburgból Bouillont kiűzette, egy harmadik hadsereget Francziaországba küldött Fuentes és mihelyt az államügyek az ő jelenlétét Brüsszelben nem kívánták oly sürgősen, maga indult el, hogy ennek a parancsnokságát átvegye. Az egyetlen francia hadvezér, ki szembeszállhatott volna vele, t. i. a *király*, nagyon messze, Burgundiában volt, a hol szerencsésen küzdött a ligisták és a Milanóból jött spanyolok ellen; Fontaine Françoise melletti győzelme épp oly dicsőséges és épp oly nagy hatású volt, mint az Ivry mellett kivívott diadal. De a hol nem maga Henrik vezette a háborút, ott minden mintha csak összeesküdt volna ellene. Azok a hadvezérek, kiket az északi határok védelmére hagyott: Villars és Bouillon nem értek fel a spanyol ellenfél vezetőivel. El kellett tűrniök, hogy

¹ Coloma, p. 290. Reyd, 272. l.

hogyan kerítette hatalmába Fuentes azokat az erődöket, egyiket a másik után, melyek a hosszú polgárháború alatt majdnem romokká váltak és ezenkívül elavult rendszer szerint voltak kiépítve, ezek között a fontos Cateletet és Doullenst is.¹ Az utóbbinak felmentésére irányuló kísérlet Villarsnak seregébe és életébe került. Ennyi siker által folyton nagyobb vállalkozásokra ösztönözve, Kamerijket támadta meg, egy elsőrangú erősséget, mely kitűnő védelmi karban és Baligni alatt válogatott francia őrséggel volt ellátva. Főkép Henegaura és Artoisra volt fontos ennek a helynek elfoglalása, mert ebből pusztította és sarczolta Baligni oly rettenetesen a vidéket. Segítették is Fuentest ez alkalommal teljes erejükből; képessé tették arra, hogy 12,000 gyalogossal és 3000 lovassal körülzárja a várost. De a hosszú ostrom valószínűleg hiábavaló lett volna, mert sebesen közeledett már Henrik király a város felmentésére; ám a polgárság, melyet a király Baligninak martalékul dobott és melyet ez gyalázatosan megkínzott és bántalmazott, bármily áron is, szabadulás után sóvárgott. Míg az őrség Baligni hős neje példája által bátorítva, a végsőig ki akart tartani és bátran küzdött a sánczok mellett, a felkelt polgárok hatalmukba kerítették a kapukat és bebocsátották az ellenséget. A fellegvár, hova a katonák menekültek, néhány nappal utóbb kénytelen volt szintén megadni magát. A spanyolok kezében most az erősség épp oly

¹ „Namque per civilia nostra bella, quae ad extrema regni sunt neglecta, media munita et contra vim aedificata.” — Bongars ad Camerarium, p. 468. — L. azt a levelet is, melyben maga Fuentes tudósítja az Államtanácsot doullensi győzelméről 1595 július 24-én: *Bullet de la Comm. Royale d'hist. II., sor. V. 224. 1.*

félelmissé lett a francia határszéli tartományokra, mint a milyen félelmes volt előbb a németalföldiekre.

Mély fájdalommal értesült Henrik a váratlan megadásról; már közel volt és azt remélte, hogy idejében megérkezik a vár felmentésére. De ha arra későn jött is, hogy Kamerijkot megtarthassa, jelenléte Picardiában rendkívül jóhatású volt; mert a megdöbbenés oly nagy volt és a zavar oly általános, hogy a király jókori megérkezése nélkül még több is veszendőbe ment volna. Ezért elhatározta Henrik, hogy egyelőre a németalföldi határokon marad és nem elégedve meg azzal, hogy azt biztosítsa, a mit az ellenség fenyegetett, kárpótlást keresett az elveszettért és elkezdte La-Fèret ostromolni, a spanyolok erős várát Franciaországban, melyet számukra a Liga engedett át s mely alig volt kevésbbé fontos, mint maga Kamerijk. Ez az ostrom egész télen át elfoglalta és ezalatt a spanyolok semmi fontos vállalkozásba nem kezdtek.

A király nagyon neheztelt szövetségeseire. Balsikeireit egészen nekik róttá fel. Arra számított, hogy mihelyt hadüzenete bizalmatlanságukat megszegyeníti, teljes erővel támogatására sietnek: s íme bebizonyult most, hogy a háborút egyedül reá akarják tolni, nyugodtak lévén a felől, hogy ő az ellenséget foglalkoztatni fogja. Főképen Erzsébetben érezte csalódottnak magát. Ez tüstént hadüzenete után szerencsét kívánt neki, de most, hogy az ellenség ennek következtében fokozott dühvel támadta meg, a helyett, hogy segítséget küldött volna neki, még segédcsapatait is visszavonta Bretagneból és ezzel ennek a tartománynak már elég előrehaladt meghódítását újra bizonytalan időre elhalasztotta. Neki magának is szüksége volt katonáira — így hangoztatta — Irországbán, a hol a háládatlan

Tyrone, kit jótéteményeivel oly nagyon felemelt, egész Ulstert fegyverbe szólitotta az angolok ellen. És midőn erre Fuentes első hódításaival egész Észak-Franciaországot megrettentette és a király sürgősen 4000 angol küldését kérte, hogy Páris városát biztosítsák, Angolország önző kormánya nem szégyelte magát, hogy szövetségesének szükségéből hasznot húzzon: a helyett hogy segédsapatokat küldött volna Henriknek, felajánlotta, hogy Dieppet, Boulognet és Calaiست védelmébe veszi, *Calaist*, a melyből az angolok Franciaországot két évszázadon át zaklatták és a melyet aligha könnyen adtak volna vissza, ha újra kezükbe került volna. Ilyen veszedelmes segítséget elhárított magától Henrik, a mint azt előre lehetett látni: megismételte a segédsapatokra vonatkozó első kérését és ezt azzal tette nyomatékosabbá, hogy bizalmasan közölte, hogy a pápa mennyire fáradozik azon, hogy őt Spanyolországgal kibékítse. Ezt Erzsébet mint fenyegetést fogta fel és fennhéjázó hangon válaszolt; még nem tudott hozzászokni ahhoz, hogy régi védenczét most mint túlhatalmas szövetségest lássa maga mellett. Most, hogy Henrik egyre jobban Franciaország királyának mutatta magát, Angolország királynőjében felébredt a régi vetélkedés, mely a két birodalom között való évszázados ellenségeskedésben gyökerezett.¹

Kezdetben a király a Rendeikkel is elégedetlen volt. Arra számított, hogy ezek erőteljesen együtt működnek Bouillonnal; láttuk, hogy Huy-nak gyors elveszte ezt megakadályozta. Azt gondolta továbbá,

¹ Flassan, *Diplomatie Française*, II, p. 104; Mignet, Antonio Perez, p. 351.

hogy egy tekintélyes holland hadsereg foglalkoztatja az ellenséget Brabantban vagy Flandriában; a friesek annak idején tényleg megigérték neki, hogy ha egyszer Groningen el lesz foglalva, a maguk repartitójából 3000 emberrel erősítik meg a Rendek seregét. És most végeredményül a Rendek serege még kisebb volt, mint a négy utolsó esztendő bármelyikében, nagyon is kicsi arra, hogy vele valami fontos dolgot lehetne elérni. Heves volt a hang, a melyen Buzanval emiatt az eljárás miatt a Rendeknél panaszkodott: ők bonyolították a királyt Spanyolországgal háborúba: most hűséggel és buzgó segítséggel kellene bebizonyítaniok, hogy nemcsak az lebegett szemük előtt, hogy Franciaországot súlyos háborúba keverjék és ezt a háborút a saját vállaikról a király vállaira tolják át. Mert ha ez volna szándékuk, a királynak nem esnék nehezebben békét kötni, mint a mily nehezeére esett a háborút megizenni: semmi szándéka sincs arra, hogy magát és birodalmát mások érdekében feláldozza.¹ Ezt a fenyegetést nem lehetett szélnek eresztetni: a Rendek tudták, hogy a pápa tényleg azon buzgólkodik, hogy a békét Francia- és Spanyolország között közvetítse és hogy ez a béke minden országok eretnekei ellen, ő ellenük is, irányulna. Ezért minden erejüket összeszedték, hogy Henriket kielégítsék: a Luxemburgból visszatért zászlóaljok helyett két ezred gascogneinak eltartását vállalták magukra, a mi nekik havonként húszezer forintjukba került.² Továbbá, midőn a spanyol fegyverek szerencséje Pikardiában e tartomány tengeri városait veszélyeztette, megerősítet-

¹ Buzanval előterjesztése 1595 jan. 17.

² Reyd, 259. l. Resol. d. St. v. Holl. 1595, 443. l.

ték néhány zászlóaljjal a calaisi helyőrséget;¹ és kevéssel ezután Kamerijk ostrománál, daczára, hogy saját maguknak is szükségük lett volna hadierőre, mégis 20 zászlóalj katonaságot küldöttek Nassaui Justinusnak, Vilmos herczeg természetes fiának a vezérése alatt, a ki nem tudta ugyan ennek az erődnék az elvesztését megakadályozni, de a kinek idejekorán való megérkezése tette lehetővé, mint azt maga a király is elismerte, a tengeri városok megtartását.² Bármily nehezen nélkülözték is seregük ily tekintélyes részét, mégis egész télen át Franciaországban hagyták, La-Fère ostromára.

Ezt a buzgóságot, melylyel a Rendek Franciaországot segítették, az angol királynő felrótta nekünk; bosszantotta őt, hogy míg ő bennünket pénzzel és csapatokkal tartozott segíteni, mi Franciaországnak úgy adtuk a pénzt és csapatokat, mintha magunk mindezeknek valami nagybővében lettünk volna. Ha annyi pénzünk és csapatunk volt, hogy abból még el is ajándékozunk, mi szükség volt akkor arra, hogy ő éretünk kimerítse magát? Mi arattuk le Henrik köszönetét az ő költségén; ennek véget kellett vetni. Az 1585-iki szerződést felmondani, vagy főbb megállapodásaiban revízió alá vetni, ezt nem kívánta a királynő; ez esetben saját munkáját semmisítette volna meg és befolyását Németalföldre játszotta volna el. De a nélkül, hogy a szerződést megváltoztatná, a végrehajtást akarta módosítani és gondoskodni arról, hogy ez ezentúl ne az ő költségén történjék. A segédcsatatok számát már előbb a megállapítottnál jóval lejjebb szállította;

¹ Van Meteren, B. XVIII, f. 363. Archives IIe Série, I, p. 342.

² L. Buzanval előterjesztését, Bor, IV. k. 148. l.

most meg azt követelte, hogy ezentúl a Rendek vállalják el a még itthagyott csapatok ellátását és hogy ezenfelül az ő előlegeinek a visszafizetését már most kezdjék meg, jöllehet a szerződés szerint a visszafizetés csak a béke megkötése után volt kötelező. Mert így okoskodott: tűrhető békét lehetett már most is kötni, de a Rendek ezt elutasították; nem volna-e az a szerződés szelleme ellen, ha neki a maga pénzéért addig kellene várni, míg a Rendek végre czélszerűnek látnák a háború megszüntetését? Azt is kilátásba helyezték neki, legalább ő ezt állította, hogy ha egyszer Groningent az Unio részére megnyerik, a visszafizetés azonnal meg fog kezdődni. Fennhézázóan, a mint szokása volt, sürgette kívánságainak teljesítését. De a Rendek nem fukarkodva kötelezettségük beismerésében és mentetgetve fizetésre való képtelenségüket, nem engedték magukat vigyázatlan ígéretekre csábíthatni. Hosszú tárgyalás után, a mely alatt nem egy kemény szót kellett hallaniok, végre sikerült megegyezni: a királynő elhalasztotta követelését határozatlan, alkalmasabb időre és e perczben megelégedett azzal az ígérettel, hogy nagyszámú hadihajóval erősítik meg az ő flottáját az új Armada ellen, melynek felszerelése most volt folyamatban Spanyolországban. A Rendek, úgy látszik, megnyerték az ügyet. De a királynő most, hogy egyszer elkezdte, nem engedett többé követeléséből; minden alkalommal figyelmezteti ezután a Rendeket egyre keményebb és fenyegetőbb hangon a tartozás visszafizetésére; addig hangoztatja idevágó igényeit, míg végre sikerül elérnie, hogy kívánságát teljesítsék.¹

¹ Az Erzsébet és a Rendek között folyt tárgyalások rész-

Nem feleslegünkől adtuk azt — a mint az angol kormány gondolta —, a mivel Franciaország segítségére mentünk; hiszen a Henriknek juttatott támogatás a Rendeket tehetetlenné tette egész nyárra, arra, hogy az előző évek győzelmeinek sorozatát folytassák. A kár, melyet az áradások ezernyezer polgárnak okoztak és a drágaság, melyet a szűk termés idézett elő, az ő eszközeiket nagyon megcsökkentették; ezenkívül haboztak, nem is ok nélkül, hogy az ellenséget, mely Franciaországban oly félelmesnek mutatkozott, maguk ellen ingereljék. Csupán csak, hogy Buzanval és királya sürgető kívánságainak eleget tegyenek, jelent meg Móricz júliusban a harctéren; ez a 20 zászlóalj, melyet később Kamerijk felmentésére Henrikhez küldött el, még ott volt a seregnél; de ezzel együtt sem volt serege erősebb, mint 6500 gyalogos és 1000 lovas. Ezzel az erővel akarta Móricz megkísérelni, hogy Groenlo erős várát meglepetésszerűen elfoglalhatja-e; mert ha az ostrom soká tart és felmentő sereg jelenik meg, ily kevés csapattal kényszerülve volna az ostromot abba hagyni. A mitől tartott, megtörtént; Groenlo ellenállt; Mondragon, egy már ősz, de még erélyes vezér, az Alba iskolájából való, sietett a várnak segítségére. Az ostromot abba kellett hagyni. A nyár hátralevő részében a két sereg, mely körülbelül egyforma erős volt, tétlenül állott egymással szemben, egyik a másikat kémlelve, nem mutatkozik-e gyengének s megtámadhatónak. Móricznak a kísérlete, hogy egy spanyol csapatot, mely a lovak részére takarmány után járt,

letei az országos levéltárban levő „Dépêches d'Angleterre“-ből vannak véve, melyek azóta, hogy ezt irtam, nagyrészt megjelentek: Gedenkst. v. Oldenb., II. k. 33. s köv. l.

elfogjon, meghiusult és szomorú következményekkel járt; a lovascsapatot, melyet ezzel megbízott, az ellenség túlnyomó erővel megtámadta és megverte; a vezetők: Nassaui Fülöp és Solms Ernő elestek; Fülöp egyik fivére: Nassaui Ernő fogságba jutott és csak nagy összeg pénzen lehetett kiváltani. A csapás érzékenyen sújtott bennünket. Főleg Nassaui Fülöpöt siratták és nélkülözték; ez rendkívül vállalkozó parancsnok volt, ki második hazájának már fontos szolgálásokat tett és még többet ígért. Barát és ellenség dicsérték hadierényeit: a Nassaui nevet dicsőséggel vitte sírjába.¹

Úgy volt, mintha a Rendeknek ez évben semmi sem akarna sikerülni. Heraugiére meglepte Liert, egy fontos, a természettől megerősített várost, mely félúton van Mecheln és Antwerpen között; de ezt a helyet még rövidebb ideig tartotta birtokában, mint Huy-t. Katonáinak fosztogató kedve lehetővé tette a sietve odasereglett ellenségnek, hogy Liert könnyen visszafoglalja. Háromszáz régi, kipróbált harczos veszttette el e támadásnál életét.

Időközben azonban Dél- és Észak-Németalföld egész éven át a békéről tárgyaltak. Fuentes ebben joggal nem látott semmi jót; belátta, hogy Spanyolországnak a békét fegyverrel kell megszereznie; hogy a míg az Egyesült Tartományok szerencsések maradnak a háborúban, a béke az ő királya által elfogadható feltételek mellett lehetetlen volt. De a brüsszeli Rendek még Ernő életében oly határozottan a béketárgyalás mellett nyilatkoztak, hogy ezt nem akarta

¹ Fülöp bátyjának, a fries helytartónak a szavai: Arch. II. sor. I. p. 346. — Vervou, 66. l. „szilaj és vakmerő úrnak“ nevezi őt.

megakadályozni; a tárgyalások vezetését rábízta de Havré marquisra, Aarschot fivérére s az Államtanács első tagjára, ki a helytartót is távollétében helyettesítette. Havrénak Móricz udvaránál egy régi ismerőse volt, ki korábban neki volt udvari nemese; ennek írt és ezen az úton ajánlotta Móricz és a Rendeeknek, hogy a béketárgyalások fonalát újra vegyék fel. Hogy annál jobban sikerüljön vállalkozása, azt a látszatot adta a dolognak, mintha a spanyolok háta mögött, a belga nagyok nevében akarna tárgyalni. A válasz az volt, hogy az Egyesült Tartományok a spanyol kormánnyal minden béketárgyalást elutasítottak, de a Déli Tartományokkal készséggel hajlandók fontolóra venni, hogy a spanyolokat Németalföldből és Burgundból hogyan lehetne eltávolítani és hogyan lehetne nemzeti kormányt felállítani. Havrénak, ha őszintén fogott volna a dologhoz, ezután a válasz után tüstént meg kellett volna szakítania a tárgyalásokat; mert a mit eddig tett, az Fuentes hozzájárulásával történt. De ő úgy viselkedett, mintha a felállított feltételek nem volnának lehetetlenek. Mindkét részről küldöttek jöttek össze Middelburgban; részünkről Móricz volt a legfőbb személyiség: ő nála nem kellett attól tartani, hogy olyan békére volna hajlandó, mely az ország szabadságának és a református vallásnak árthatna. Az összejövetel természetesen semmi eredményre sem vezethetett, mert nem maradhatott sokáig titokban, hogy a „németalföldi“ tárgyalók mögött a „spanyol“ kormány rejtőzött. Brüsszelben, az Államtanácsban voltak ugyan olyanok, a kik tüstént és a spanyolok nélkül, a *genti pacificatio* alapján akartak az Egyesült Tartományokkal tárgyalni, de a többség engedelmes volt a király iránt. Felfüggesztették a tárgya-

lást addig, míg az ő hozzájárulásáról nem értesülnek. A mit a mi Rendeink e mellett nyertek, az volt, hogy az egész világ előtt kinyilváníthatták céljaikat: nem kívántak semmi olyan békét, mely Fülöpöt ismét az ország urává tette volna; nem kívántak idegeneket a kormányban és nem akartak idegen csapatokat az országban; azt kívánták, hogy a 17 tartomány szabad, független, szövetséges állammá egyesüljön, melyben minden tartomány bő mértékben megtarthatja önállóságát, s melyben még a vallásügyek szabályozása is az egyes tartományok részére lett volna fenntartva. Most a déli tartományoktól maguktól függött, hogy ilyen feltételek mellett be akarnak-e jönni az unióba és ki akarják-e üzni a spanyol csapatokat és a spanyol régenseket? Ez esetben biztosak lehettek a felől, hogy a már megszabadított tartományok készen lesznek arra, hogy őket ebben teljes erővel segítsék.

A Rendeik őszinteségével szemben a spanyolok alattomosága nagyon kedvezőtlen színben mutatkozott. Nemcsak az jutott köztudomásra, hogy Havré minden dolgában tanácsot kért a spanyol kormánytól; az is kitűnt, hogy az egész tárgyalást milyen áruló célzattal kezdték. Leveleket fogtak el, melyekben ezekről a célokról, mint olyan dolgokról, melyek miatt nem is kell szégyenkezni, nyugodtan és hidegen tárgyaltak. A béketárgyalás alkalmas hadieszköz volt, melynek segítségével a déli tartományok lecsitíthatók és az északiak félrevezethetők és egyenetlenségbe dönthetők lettek volna; a cél, a mely ezzel szemük előtt lebegett, elérték volna, ha a háború egyidejűleg szünetel, hogy ezalatt Fuentesnek lehetséges legyen megosztatlan seregével Franciaországot leverni; Franciaország után a sor ismét Német-

alföldre kerülne, mely ez esetben a francia segítségtől megfosztva s talán önmagában meghasonolva annál könnyebben lett volna legyőzhető. Ez volt *Tassis* egy részletes levelének rövid tartalma, melyet a tárgyalások alatt a király tanácsának küldött Madridba, de a melyet elfogtak. Ugyanilyen célzata volt a nagytudományú, de tiszteletre kevésbé méltó Lipsius levelének, melyet ugyancsak írója szándéka ellenére kiadtak.¹ Lipsius néhány évig a leydeni ifjú egyetem egyik büszkesége volt, de rosszul felfogott önérdékből elment vagy inkább elszökött onnan Leuvenbe, a hol most az ő nagy híre a mélyen lesülyedt akadémiának némi fényt kölcsönzött. Ő a rendi kormányzásnak árnyékoldalait közvetlen közelből figyelte meg; ismerte a régensek szétágazó nézeteit, egyesek tisztátalan céljait és sokaknak önzését. Észrevette a vallásos és politikai viszály most még rejtve levő csiráit, melyek egy későbbi időszakban oly keserű gyümölcsöket termettek. Belátta, hogy ezeknek kisarjadzására semmi más nem volt szükséges, csak az, hogy szűnjék meg a veszedelem, mely egyedül bírta eddig a széthúzó elemeket egyértelmű működésre; ha Spanyolország ellenében biztonságban volnának, a lázadók tüstént egyenetlenkednének vagy éppen harcza keverednének egymással. Ezt gonosz kárörömmel előre látta. Ezért tanácsolta a brüsszeli kormánynak, hogy az Egyesült Tartományokkal fegyverszünetet kössön, ha mindjárt ezért előnyös feltételekbe kellene is beleegyeznie és

¹ Hollandus fordításban Müllernél No 380. sz. a. Elsevier-nél 1633-ban megjelent latin kiadásában (*Dissertationes de Induciis Belli Belgici*) az van erről a levélről mondva, hogy „Nunc primum edita“.

a köztársasági kormányt kénytelen volna is egyelőre meghagyni. A széttagoeltság, melynek jeleit már most feltűnni látták, csakhamar nyilvánvalóvá lenne és önként bírná a tartományokat a király iránt való meghódolásra. Hogy Lipsius mily helyesen ítélte, azt a 12 éves fegyverszünet eseményei eléggé igazolták. De ravaszsága e perczen csak azokra volt hátrányos, kiket szolgálni gondolt; mert levele, midőn köztudomásra jutott, sokkal inkább, mint bármi más, felnyitotta a szemeket, hogy megláthassák azt az áru-
lást, mely a béketárgyalásokban rejtőzött. A békére való vágyódás, mely a nemzetet egy ideig fogva tartotta, ismét eltűnt. Midőn ősszel egy belga nemes az alatt az ürügy alatt, hogy a croyi-ház magánjogi érdekeit akarja szolgálni, Hágába jött¹ és nemcsak a megszakított béketárgyalást igyekezett újra megindítani, de a polgárságot nagyon is nyíltan a háború ellen és a béke mellett igyekezett hangolni, a Rendeik elég biztosaknak érezték magukat a nemzet érületéről, hogy ezt a veszedelmes személyt kiutasítsák az országból. Valóban, a béke után való vágyódás megszűnt: a leydeni rhetorikai egyesület, mely ebben az évben egy versre pályadíjat akart kitűzni, refraineül e sokat jelentő sort választotta: „Álnok békénél az igaz háború többet ér“; az összes réderijkerek Németalföldön versenyezve fejtegették a maguk rimes soraikban ennek a mondásnak aranyigazságát.² Verseik nagyon

¹ L. Havré levelét Bor, IV. k. 134. l.

² Bor, IV, 202. l. — Van Vloten, Nederl. Geschiedzangen, II, 335. l. A refrain csak szabad fordítása volt annak a felírásnak, mely a kölni béketárgyalások emlékére vert érmen volt olvasható: „Praestat pugnare pro patria quam simulata pace decipi“.

jelentékeny mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy a nép véleményét helyes mederbe tereljék.

Az álnok béketárgyalás tehát le volt leplezve és nem használhatott semmit; a fegyverek erejének kellett döntenie. És kire bízhatta volna a király a háború intézését inkább, mint Fuentesre? Spanyolországnak nem volt nála tehetségesebb hadvezére; helytartóságának egy éve alatt többet sikerült kivivnia, mint elődeinek az összes évek alatt az Armada veresége óta. S hadiszerencséje a nép előtt is emelte tekintélyét; egyetlen spanyolt sem tiszteltek és ünnepeltek úgy Németalföldön, mint őt Kamerijk elfoglalása után az artoisi és henegauai városokban. Díszfegyvereket, mindenféle ajándékokat ajánlottak fel neki hálájuk jeléül; mint Megváltót ünnepelték hazatérő útjában mindenütt.¹ Még előkelő nemesek is, mint Havré, kedvezően nyilatkoztak róla.² A király szerencsésnek mondhatta magát, hogy megtalálta Németalföld részére az alkalmas embert.

De utódja már útban volt; Fuentest köszönetnyilvánítással és kitüntetésekkel elbocsátották és visszahívták Madridba. Ernőnek a fivére, Osztrák Albert bibornok-főherczeg jött a helyébe.³ Ezt úgy ismerték, mint nem tehetségtelen államférfit, de állása hozta magával, hogy a hadidolgokban alig volt tapasztalata. Úgy látszik, hogy a király Németalföldön egy jó had-

¹ Delrio, p. 38. Coloma, p. 357.

² L. Havré levelét 1595 nov., Bor. IV. k. 134. l.

³ Albert már 1576-ban combinatióba jött, hogy Requesenst kövesse, l. Corresp. de Philippe II. t. IV. p. 26. 145. Most ápr. havában nevezték ki; l. Khevenhüller IV. S. 1476. Kineveztetésének híre csak november közepén jutott el Brüsszelbe Coloma szerint, p. 358.

vezért feleslegesnek tartott. És mintha csak a sors be akarta volna tetőzni a király szerencsétlen választását, ugyanazon a télen meghalt Fuentesnek két páratlanul kiváló alparancsnoka: Verdugó és Mondragon. Az új helytartó senkit sem talált Németalföldön, ki méltó lett volna arra, hogy IV. Henrik és Móricz ellen sorompóba lépjen.

De Albertet nem is annyira a hadviselésre, mint inkább Németalföld megnyugtatóására küldötték. Azon az úton kellett járnia, melyen előtte fivére, Ernő járt. Nem azon, melyet Fuentes követett. A kilátások is, melyekre fivére számított, megnyiltak előtte. Jóllehet ezideig még bíbornok volt, Brüsszelbe már úgy jött, mint az infánsnő jövődöbeli férje.

Nem minden habozás nélkül szánta rá magát Fülöp arra, hogy őt Madridból eltávolítsa. A király Albertet, a ki az ő szeme előtt növekedett fel, úgy szerette, mint saját fiát; kormányzói tehetségét kipróbálta Portugália alkirályságában és ezt oly kiválónak találta, hogy néhány évvel előbb Madridba hívta vissza s a fiatal trónörökös mellé tanácsadóul állította, hogy ezt az uralkodás nehéz művészetében oktassa és később, ha király lesz, tovább is vezesse és irányítsa.¹ A tapasztalatlan trónörökösnek nagyon is szüksége volt ilyen kipróbált vezetőre. De most, hogy Albert Brüsszelbe távozott, a trónörökös újra magára maradt bizalmasaival, kik a királynak nem igen tetszettek. Ezért voltak a király tanácsában egyesek, a kik szívesebben láttak volna egy spanyol grandot pl. Fuentest a németalföldi kormány élén és akik Albertet Madridban szerették volna megtartani Spanyolország jövőjéért. De Albert

¹ Khevenhiller, IV, S. 1180. — V. ö. Ossat, I. p. 459.

maga vágyott a helytartóságra s anyja támogatta őt kérésében; mert remélte, hogy még megérheti, hogy fia megköti az általa oly forrón óhajtott házasságot Izabellával. Rudolf császár ugyan — a ki még mindig habozott, hogy az infánsnő kezét a maga számára megkérje, de a ki ezt másnak semmiképen sem volt hajlandó átengedni — ellene dolgozott Fülöp szándékának, de az ő ellenkezésénél súlyosabb volt anyjának a szava és Albertet Fülöp kinevezte helytartónak.¹

Vele a kegyelem és kibékülés rendszere újra felülkerekedett: Fuentes szigorúsága, habár jó hatással volt, nem talált követőre; dicsőséges kormányzása csak intermezzo volt, a többi felvonásokkal való összefüggés nélkül.

A kibékülés első ténye, melynek feladata volt a népet az új helytartó részére hangolni, Orániai Vilmos herczeg legidősebb fiára vonatkozott. Ez 28 évet töltött Spanyolországban, a hol jól bántak ugyan vele, de a hol mégis *fogoly* volt. Most, úgy mondják, Albert és az infánsnő kérésére szabadon bocsátották;² az új helytartó kíséretében Németalföldre jött, hogy atyja jószágain éljen. Az ő útján remélt a spanyol kormány atyja barátaira hatni, főleg Móriczra, a kit már más úton is fényes ígéretekkel igyekezett Németalföldnek a királylyal való kibékítésére megnyerni.³ Ezt a czélt

¹ Khevenhiller, IV, S. 1478.

² Már Ernő kormányzóságra lépésekor szó volt szabadonbocsátásáról. L. Coremans „Bulletins de la Comm. R. d'Histoire“ t. XIII.

³ Coloma, p. 361. — 1598-ban bizonyítják a Rendei Erzsébet előtt, hogy az ellenség semmit sem hagyott megkíséretlenül, hogy őket megoszssa, „faisant aussy soubs main beau-coup d'offres à M. le prince Maurice et la Maison de Nassau“. Az angolországi követség jelentése, Országos levéltár.

átlátva, a Rendekek megkérték a herceget illő és barátságos szavakban, hogy tartózkodását körükben alkalmasabb időre halassza; erre egy hozzá méltó választ kaptak tőle, melyben forró vágyát fejezte ki, hogy hazájának használhasson. És valóban Fülöp Vilmos sohasem tett semmit, mely ezzel a kijelentéssel ellenkezett volna. Méltóságosabb volt, mint Egmont és a spanyol zsarnokság többi áldozatainak fiai, sosem küzdött vagy buzgólkodott atyja ellenségeinek az érdekeiért. Vonzatva a katolikus egyház iránt való szeretettől, de visszatartóztatva meggyilkolt atyja iránt való tisztelete és dicsőséges nemzetségehez való ragaszkodása által, egész életén keresztül semleges maradt a két párt között, egyedül arra készen, hogy mint közvetítő lépjen fel.¹ Nagy tehetségeket nem mutatott fel: siralmas sorsa nem engedte meg neki, hogy a Nassau névnek becsületet szerezzen; de épp oly kevéssé hozott rá szegényt. Inkább részvétünket érdemli meg, mint azt a lebecsülést, melyet gyakran tanúsítottak vele szemben.²

Albert jóindulatának másik jelét a kereskedői rend

¹ Jelképekül egy olyan hajót választott magának, mely ellenkező szelek között mozdulatlanul le van horgonyozva. L. v. Capellen, Philips Willem, 59. l.

² A herceget Oldenbarnevelt méltányosabban ítélte meg, mint a legtöbbet; azt vallja: „hogy ő a Herczeg Úr fejedelmi lelkületéről, különösen nyíltságáról és egyenességéről úgy vélekedett, hogy daczára annak, hogy ő római katolikus volt, a spanyolok és a főherczegek kedvéért semmit sem tett volna az egyesült országok és saját háza ellen, mi ezeknek kárukra szolgált volna“. Verhooren, 175. l. — Vervou, ki 1597-ben a herczegnek Vilmos ajándékát Brüsszelben átadta, úgy írja le, mint „ki jobban hasonlított atyja urához, mint bármelyik fítestvérei vagy nőtestvérei közül“.

tapasztalta. Ez év kezdetén a spanyol kormány egy napon lefoglalta Spanyolország és Portugália kikötőiben mindazokat a hollandi és zeelandi hajókat, melyeket eddig — elnézéssel — bebocsátottak. Számuk 4—500 lehetett. A kár, melyet a hajótulajdonosok szenvedtek, rendkívül nagy volt; előre lehetett látni a legtekintélyesebb kereskedőházak összeomlását.¹ A megdöbbenés általános volt; természetesen tolult előtérbe az a kérdés: hogy mire való oly hosszú engedékenység után ez a lefoglalás? Új Armadáról szóltak, mely Angolország és a köztársaság ellen lesz felszerelve; erre kellene szolgálniuk valószínűleg a visszatartott holland hajósoknak és hajóknak. De egyszerre a legváratlanabbul terjedt el az az örömdetes hír, hogy a lefoglalást megszüntették, hogy a hajósok engedélyt kaptak, hogy ezentúl bántatlanul űzhessenek kereskedést Spanyolországgal és hogy ez az engedély Németalföld újonnan kinevezett helytartójának, a bíbornok-főherczegnek közbenjárására adatott ki. És kevéssel ezután megerősítették az első szabaddá tett hajók a kíváncsi hírt; az öröm annál nagyobb volt, minél nagyobb a félelem, mely megelőzte.

De vajjon alkalmas volt-e ez az engedély arra, hogy háládatosságra és a királylyal való kibékülésre hangozzon? Nagyon is jól ismerték ők a madarász csalogató füttyét. Megtanulták, hogy Fülöp minden megnyilvánításában árulást gyanítsanak. Ezenkívül tudták a kereskedők, hogy saját jól felfogott érdeke bírta a spanyolt arra a rendszabályra, melyet a jóakarát tényének akart feltüntetni. A spanyolok nem nélkülözhatték a németalföldiek bevitelét: ezek nélkül

¹ Reyd, 262. l. — Bor, IV, 140. l.

inséggel küzdöttek volna; fa, vas és vászon hiányában nem voltak abban a helyzetben, hogy felszereljék azokat a hajókat, melyeknek keletről és nyugatról India kincseit kellett részükre szállítaniok.¹ S a mi még rosszabb: ha kikötőiket elzárták kereskedőink előtt, úgy ezek azonnal kalózosokká alakultak át, a kik az idegen hajósokat Spanyolországgal való kereskedésükben megakadályozták, sőt Amerikába és Kelet-indiába mentek, hogy a spanyol gyarmatokra és az ezüst flottákra vadásszanak. Ezt tapasztalta Fülöp halála után fia, ki elég vigyázatlan volt, hogy a hollandoknak megtiltotta a birodalmával való kereskedést. Ezt tapasztalta már most, kisebb mértékben, maga Fülöp és ezért sietett az alatt a látszat alatt, mintha Albert kérésének engedne, visszavonni a hibás rendeletet.²

De mielőtt tovább mennénk, nézzük meg közelebb-ről Németalföld kereskedelmét, úgy a mint ez ebben az időszakban a háború, veszedelmei között kifejlődött.

¹ Buzanval, p. 107.

² Buzanval, p. 49—50; II. p. 184.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATO.

A

Aarschot 7, 208, 212, 231, 241.
 Alamand 76.
 Alba 15, 16, 19, 26, 43, 78,
 98, 124, 171, 239.
 Albrecht 207.
 Allen jezsuita 23.
 Amsterdam 6.
 Anhalti Keresztély 148.
 Anjou 44, 98, 99, 100.
 Antwerpen 6, 19, 28, 76, 134,
 143, 202, 240.
 Arenberg 54.
 Armada 21, 24, 26, 27, 29, 41,
 77, 110, 238, 245, 249.
 Arnhem 139.
 Arragon 206.
 Artois 151, 184, 185, 194, 211,
 220, 221, 226, 233.
 Atrecht 165.

B

Baligni 221, 222, 226, 233.
 Basel 127.
 Báthory István 18.
 Bentivoglio 53, 73.

Bergen op Zoom 28, 146.
 Bergh, van den Frigyes 138,
 160.
 Bergh, van den Hermann 137.
 Bertalan-éj 98.
 Betuwe 140.
 Bécs 196.
 Blavet 156.
 Blois 101.
 Bommel 31.
 Bommelerwaard 117, 133.
 Bouillon-ház 178.
 Bouillon herczeg 179, 221, 222,
 223, 224, 225, 226, 227, 228,
 229, 230, 232, 235.
 Boulogne 235.
 Bourbon 103, 216.
 Bourges 216.
 Bourtange 192, 193.
 Brabant 32, 114, 115, 120,
 140, 142, 143, 146, 147, 180,
 194, 236.
 Bretagne 156, 234.
 Bréda 114, 119, 136, 146, 229.
 Bréma 17, 146.
 Briel, de 43, 78, 98.
 Brüssel 6, 29, 113, 115, 164,
 165, 170, 181, 190, 196, 197,

- 201, 208, 212, 214, 216, 232, 241, 246.
 Buis Pál 85.
 Burgundia 232, 241.
 Buzanvall, de 50, 60, 73, 221, 222, 223, 236, 239.

C

- Calais 13, 24, 27, 76, 79, 235.
 Calvart Levin 220, 221.
 Carleton 131.
 Castilia 19.
 Catelete 233.
 Caudebec 151.
 Cecil 20.
 Cerralvo, de 164.
 Champagny 28, 107.
 Chateau-Cambresis 96.
 Chateau-cambresisi béke 14.
 Chimay 7, 208.
 Coligny Lujza, de 92, 98.
 Condé 131.
 Coquel Antal 153, 154.
 Cornput 128.
 Coster 123.
 Crevecoeurt 120.
 Cromwell 61.
 Croyi-ház 208, 244.

D

- Delft 6.
 Delfzijl 9, 139, 146, 192.
 Deventer 6, 7, 8, 136, 137, 138, 146.
 Dieppe 228, 235.
 Dietrichstein 210.
 Don Antonio 19.
 Don Carlos 187.

- Don Diego de Pimentel 25.
 Don Juan 6.
 Doornik 6.
 Dordrecht 6, 31, 43, 180.
 Doullens 233.
 Drake Francis 27.
 Drente 72, 126.
 Duinkerken 8, 24, 76, 156.

E

- Eboli 12.
 Eems 7, 17.
 Eentil 139.
 Egmont 7, 54, 106, 248.
 Elfsborg 19.
 Emden 139, 146.
 Erzsébet, 10, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 23, 26, 27, 39, 40, 46, 48, 83, 98, 105, 120, 133, 148, 149, 156, 157, 158, 159, 160, 192, 201, 219, 234, 235.
 Essex 148.

F

- Farnese Sándor 6.
 Ferdinánd, II. 190.
 Ferencz, II. 97.
 Feria 173, 175, 179, 186.
 Flandria 236.
 Fontaine Françoise 232.
 Franeker 57.
 Franken Ferencz 94.
 Friesland 7, 50, 64, 71, 72, 74, 81, 115, 117, 126, 127, 135.
 Fuentes, de 164, 165, 166, 169, 170, 171, 190, 196, 197, 206, 208, 209, 212, 230, 231.

232, 233, 235, 240, 241, 242,
245, 246, 247.

Fülöp, II. 5, 9, 12, 13, 14, 15,
17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,
24, 26, 27, 28, 30, 31, 33,
34, 42, 53, 77, 95, 96, 97,
98, 99, 100, 101, 102, 103,
104, 105, 108, 109, 110, 111,
113, 114, 148, 164, 166, 167,
168, 170, 172, 174, 175, 177,
179, 186, 187, 188, 189, 190,
202, 203, 205, 206, 210, 211,
214, 216, 217, 240, 242, 246,
247, 249, 250.

Fülöp, III. 187.

Fülöp Vilmos 92, 248.

G

Gachard Simancas 87, 166.

Geertruidenberg 30, 31, 39, 40,
67, 108, 135, 136, 144, 152,
169, 179, 180, 181, 182, 183,
184, 193, 220.

Gelderland 50, 72, 74, 121,
122, 136.

Gembours 6.

Gergely, XIV. 148, 217.

Gibraltár-szoros 17.

Gorkum 31.

Gouda 94.

Granvelle 12, 28, 75, 107.

Grave 6.

Groenlo 152, 160, 223, 239.

Groen van Prinsterer 87.

Groningen 7, 32, 72, 135, 136,
138, 139, 140, 146, 147, 155,
162, 167, 180, 184, 186, 192,
193, 194, 195, 196, 197, 200,
203, 222, 228, 236, 238.

Groningerland 115, 117, 126,
139, 140, 184.

Guise 5, 29, 99, 100, 101,
102.

Guise-ház 97.

H

Haarlem 85.

Habsburg-ház 186, 187.

Hamburg 17.

Hasselt 229.

Hattem 136.

Havré, de 241, 242, 245.

Hága 85, 118, 178, 201, 203,
223, 244.

Hedel 120.

Hemert 120.

Henegau 98, 151, 185, 194,
211, 220, 221, 226, 233.

Henrik, III., franczia király 5,
97, 188.

Henrik, IV., franczia király 90,
103, 105, 106, 107, 111, 112,
113, 117, 120, 132, 160, 173,
178, 201, 210, 211, 215, 217,
219, 221, 222, 224, 225, 229,
230, 232, 233, 234, 235, 236,
237, 239, 246.

Henrik, VIII., angol király 26.

Heraugière 229, 230, 240.

Hertogenbosch 114, 136.

Heusden 31, 39.

Hohenlo 37, 153.

Holland 7, 8, 31, 37, 40, 46,
47, 48, 49, 50, 54, 58, 61,
63, 64, 67, 68, 71, 72, 74,
75, 76, 78, 81, 82, 85, 86,
91, 98, 108, 117, 135, 136,

137, 146, 152, 153, 159, 179,
221, 226, 228.
Hulst 143, 144, 146, 152.
Hust 205.
Huy 229, 230, 231, 332, 235,
240.

I

Ibarra Diego, de 216.
Ibarra Esteban, de 75, 170,
190, 206, 208, 212.
Idiaquez 12, 95, 109, 113, 114,
142, 148.
Ijsel 7, 50, 115, 136, 137, 144,
146, 150.
Illyria 190.
Ivri 107, 111, 112, 232.
Izabella 95, 104, 187, 188,
189, 247.

J

Jarges 198, 199.
Jeannin 58.

K

Kamerijk 221, 233, 234, 237,
239, 245.
Karolingek 101.
Károly, V., német császár 96,
186, 201.
Károly, VII., franczia király 44.
Károly, IX., francia király 97,
98.
Kelemen, VIII. 217.
Khevenhiller 188, 189.
Knodsenburg 119, 141, 142,
152.

Koevorden 7, 135, 137, 152,
155, 156, 159, 160, 161 162,
167, 192, 193, 194, 222.
Kortrijk 35.

L

La-Fère 234, 237.
Lajos, XI. 205.
Lajos Vilmos 128.
Leeuwarden 57.
Leicester 5, 6, 8, 10, 19, 26,
36, 37, 38, 39, 40, 41, 44,
45, 55, 56, 57, 59, 67, 69,
70, 71, 81, 85, 91, 93, 158.
Leiden 60, 85.
Leo 127, 128, 134.
Letterbert 139.
Leuven 243.
Lier 240.
Ligne 54.
Limburg 178.
Lingard 25.
Lipsius 134, 243, 244.
Loire 29.
Lotharingia 217.
Luxemburg, 6, 177, 178, 179,
225, 226, 228, 229, 232, 236.
Lüttich 228, 229.
Lyon 216.

M

Maas 7, 32, 115, 155, 227,
228, 229.
Maas Eyk 229.
Maastricht 142, 143.
Machiavelli 127.
Madrid 21, 34, 113, 166, 188,
209, 210, 211, 243, 245, 246.

Maelson 40.
 Mansfelt 115, 117, 119, 152,
 153, 167, 169, 170, 171, 174,
 177, 179, 180, 181, 182, 183,
 184, 190.
 Mansfelt (a fenti fia) 31, 32,
 173, 208, 231.
 Marck Sarolta, de la 178.
 Mayenne (Guisse) 99, 102, 104,
 106, 107, 112, 113, 148, 149,
 172, 173, 216.
 Mária 13, 20, 188.
 Mária (magyar királynő) 201,
 214.
 Mátyás 44.
 Meaux 216.
 Mecheln 240.
 Medemblik 40.
 Medicis Katalin, de 97.
 Meenen 35.
 Meijer 87.
 Mercœur, de 156.
 Meteren, van 88.
 Middelburg 6, 241.
 Miksa 186, 187.
 Milano 189, 232.
 Molart 210.
 Mondragon 229, 246.
 Mons (Bergen) 6, 98.
 Moreo 113.
 Móricz I. Orániai Móricz.
 Moura, de Kristóf 12, 21, 109.
 Münsteri (westfáliai) béke 69.

N

Nagy Károly 190.
 Namur 6, 229.
 Napoleon 16.
 Nassau 228.

Nassau Ernő 240.
 Nassau Fülöp 150, 152, 156,
 178, 179, 226, 227, 240.
 Nassau-ház 92.
 Nassau János 125.
 Nassau Justinus 237.
 Nassau Vilmos Lajos 32, 72,
 98, 127.
 Navarrai Henrik 5, 34, 100,
 103, 104, 110, 133, 159, 217.
 Nieuwpoort 24.
 Nieuwenaar gróf 72, 92, 134.
 Nijmegen 7, 55, 119, 140, 142,
 143, 144, 146, 147, 167, 178,
 226.
 Norfolk 15, 19.
 Normandia 149.
 Noyon 174.
 Nyugot-Friesland 40, 81.

O

Oldenbarnevelt 83, 84, 85, 86,
 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94,
 126, 130, 131, 145, 179, 203,
 204, 219.
 Ommeland 7, 192, 195, 200.
 Orániai-ház 91, 92.
 Orániai Móricz 37, 40, 41, 48,
 54, 69, 71, 72, 81, 82, 84,
 85, 91, 92, 94, 114, 119, 120,
 122, 124, 125, 126, 127, 129,
 130, 131, 132, 133, 134, 135,
 136, 137, 138, 140, 141, 142,
 143, 144, 145, 147, 152, 153,
 154, 155, 156, 157, 161, 162,
 163, 171, 178, 179, 180, 181,
 182, 183, 184, 193, 194, 195,
 196, 201, 203, 204, 207, 222,

223, 224, 225, 228, 229, 230,
239, 241, 246, 247.
Orániai Vilmos 6, 7, 37, 38,
40, 41, 43, 44, 51, 53, 66,
79, 84, 87, 91, 92, 100, 125,
127, 137, 215, 225, 247.
Orleans 216.
Ostende 146.
Osztrák Albert 171, 245, 246,
247, 248, 250.
Osztrák Anna 187.
Osztrák Ernő 175, 186, 188,
189, 190, 191, 196, 201, 202,
203, 204, 206, 207, 208, 209,
213, 214, 215, 216, 230, 232,
240, 245, 246.
Over-Ijsel 72, 74, 147, 152.

P

Pastrana 28, 33.
Páris 99, 102, 111, 112, 149,
164, 165, 169, 172, 173, 174,
176, 186, 216, 235.
Párma 7, 9, 11, 19, 21, 22,
23, 24, 25, 27, 28, 29, 30,
31, 32, 33, 34, 35, 38, 40,
76, 77, 83, 95, 99, 100, 102,
105, 106, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 113, 114, 115, 116,
117, 118, 120, 121, 138, 139,
140, 141, 142, 143, 144, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153,
163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 173, 185, 189, 211,
216.
Pikardia 234, 236.
Pont-sur-Sambre 185, 197.

R

Rajna 118, 136, 157, 201.
Reims 172.
Rennenberg 9.
Requesens 43, 50.
Reyd, van Everard 79, 127,
135, 144, 153, 212.
Richardot 34, 96, 106, 108, 113.
Rijnberck 32.
Rotterdam 85, 91.
Rouen 149, 150, 159, 216.
Rudolf 187, 188, 189, 231, 247.

S

Saisons 172.
Santa Cruz 21.
Savoya 217.
Schelde 8, 76.
Schenck 134.
Schuitendiep 138, 198.
Sedan-erősség 178.
Sixtus, V. 19, 20, 110, 148.
Sluis 6, 8, 22, 76, 108.
Solms Ernő 240.
Soltkamp 192.
Sonoio 40.
Soranzo 24.
Spa 147, 151, 163.
Spinola Frederigo 75.
Stanley 21.
St. Denis 173.
Steelhoven 181.
Steenbergen 120.
Steenwijk 7, 135, 136, 139,
152, 153, 154, 156, 160, 162.
Stevin Simon 135.
Stiria 190.
St. Poll 184, 197.

St. Quentin 13.
 Stuart Mária 10, 15, 19, 20, 25.
 St. Vyt 179.
 Sully 225.
 Sund 18, 19, 76.

Sz

Szent Lajos 175.
 Szajna 150, 151.

T

Taffin 220.
 Tassis 243.
 Temple 60.
 Tholen-szigete 28.
 Tienen 207.
 Tiiskens van der Schilden 123.
 Toskána 218.
 Tridenti zsinat 96.
 Tudor-ház 13.
 Turenne, de 148, 178.
 Twente 152, 201, 222, 223, 224.
 Tyrone 235.

U

Ulster 235.
 Utrecht 7, 8, 40, 69, 72, 74,
 136, 146.
 Uytenbogaert 92.

V

Vallon tartományok 6, 210,
 221, 225, 229.
 Valois-ház 174.
 Vega 140.
 Velencze 218, 231.
 Veluwe 136, 137.

Venlo 6.
 Verdugo 9, 32, 109, 115, 116,
 117, 137, 138, 140, 147, 152,
 153, 155, 160, 161, 162, 180,
 184, 192, 193, 194, 228, 230,
 246.

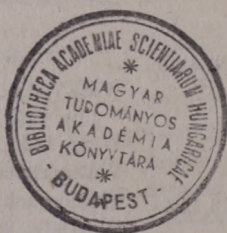
Vere Ferencz 157, 160, 161, 226.
 Villars 232, 233.
 Vilmos, I. Orániai Vilmos.
 Vilmos, III. 132.
 Vilmos Lajos 117, 120, 125,
 134, 136, 137, 140, 143, 145,
 150, 154, 161, 183, 184, 192,
 193, 196, 200, 212.
 Vlissingen 7, 8, 21, 27, 76.

W

Waal 7, 32, 115, 119, 140, 141,
 143, 146, 147.
 Waas 143.
 Walsingham 26, 27.
 Westernach 210.
 Westfália 228.
 Westfáliai (münsteri) béke 69.
 Westgothland 19.
 Willemstad 39.

Z

Zeeland 7, 8, 50, 67, 74, 75,
 81, 91, 98, 108, 117, 135,
 152, 159.
 Zichem 197.
 Zuiderzee 7, 154, 162.
 Zutphen 6, 7, 8, 136, 137, 138,
 140, 146, 152, 201, 222.
 Zwolle 194.
 Zsigmond 18, 19.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVTÁRA 1.151 /19. 57. N. SZ.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
A fordító előszava	V
Bevezetés	1
Első fejezet. A háború kilátásai 1588-ban	5
Második fejezet. Fülöp támadása Angolország ellen	12
Harmadik fejezet. Guise Henrik megöletése	29
Negyedik fejezet. Az egyesült Németalföld államszervezete	36
Ötödik fejezet. Pénzügyek. Hadügyek	65
Hatodik fejezet. Oldenbarnevelt	83
Hetedik fejezet. Fülöp beavatkozása a francia ügyekbe.	95
Nyolczadik fejezet. Az 1591—92. évi háború	117
Kilenczedik fejezet. Párma vége	163
Tizedik fejezet. A francia Rendei gyűlése Párisban. Geertruidenberg elfoglalása	169
Tizenegyedik fejezet. Osztrák Ernő kormányzása. — Gro- ningen elfoglalása	186
Tizenkettedik fejezet. Franciaország háborúja Spanyol- országgal	215
Névmutató	251

